

532

ARCHÆOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KÖZREBOCSÁTJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

XIX. KÖTET.

(UJ FOLYAM XVI. KÖTET.)

19

Ára 2 frt 50 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

MDCCCXCV.

A MAGYAR TUD. AKADEMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK KIADVÁNYAI.

ARCHÆOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK:

I. kötet: Tizenkét kőrajztáblával nyolczadrét 1859. 245 l. Tartalom: Magyar műemlékek. *Ipolyi Arnoldtól.* Csallóköz műemlékei. II. A karikapénz, mint fizetési- és ékszer a történelem előtti korban, *Kiss Ferencztől.* III. Huszonöt kiadatlan pannoniai felirat. *Paúr Istvántól.* IV. Mátyás király egykori szobra Budiszinban. *Wenzel Gusztávtól.* — Ára: 3 frt. (Külön nem kapható.)

II. kötet: Nagy negyedréti képatlaszszal, 54 táblával, 1861. 317 l. Tartalom: Margitsziget műemlékei. Ifj. *Kubinyi Ferencztől.* II. Kelenföldi pogány sírok. *Érdy Jánostól.* III. Kiadatlan magyar czimer és pecsétgyűrűk, saját gyűjteményéből közli gr. *Andrássy Manó.* IV. Nyitra-Ivánka területén 1860- és 61-ben kiszántott byzanti zománczok a XI-ik századból. *Érdy Jánostól.* V. Magyarországon talált kő- és bronzkori régiségek. Id. *Kubinyi Ferencztől.* VI. Adalékok a magyar Iconographiához. I. Mátyás király egykoru arczképei. *Henszlmann Imrétől.* VII. Magyar tégláépítészeti műemlékek. Irta *Ipolyi Arnold.* — VIII. Vegyes közlemények: 1. Magyar feliratu kupa. Gr. *Eszterházy Jánostól.* 2. I. Mátyás király állítólagos építőmesterének kézirati munkája az építészetről. Dr. *Henszlmann Imrétől.* 3. Lesencze-Tomaji római feliratos kő. Közli: *Rómer Flóris.* — 4. I. Mátyás király czimere a boroszlói és a görliczi városházakon. 5. Régi magyar keresztelőkutak és Magyarország czimerének monumentalis használata. *Ipolyi Arnoldtól.* IX. Magyar régészeti Repertorium. Irja *Ipolyi Arnold.* X. Magyar régészeti krónika. *Ipolyi Arnoldtól.* XI. Név- és tárgymutató az I. és II-ik kötethez. Ára: 4 frt 80 kr.

III. kötet: (Uj folyam. I. kötet) 10 képtáblával és a szövegbe nyomott számos fametszettel. Nagy negyedréti 1862. 179 l. *I. füzet.* I. A Kis-bényi román izlésű egyház. *Henszlmann Imrétől.* V képtáblával. Ára: 60 kr.

II. füzet: II. Pannonia területén Magyarországon fenmaradt néhány római várnáról. Irta *Rómer Flóris.* — II. A kolozsvári szt. Mihály egyház történeti és építészeti leírása. Gr. *Eszterházy Jánostól.* III képtáblával. Ára: 50 kr.

III. füzet: IV. Magyar ereklyék. *Ipolyi Arnoldtól.* 2 képtáblával. Ára: 60 kr.

IV. füzet: V. Középkori keresztelő medenczék. Irta *Rómer Flóris.* — VI. Római feliratok Erdélyből. *Torma Károlytól.* — VII. Pannoniai újabb kiadatlan latin feliratok. *Rómer Flóristól.* — VIII. Magyar régészeti krónika. *Ipolyi Arnoldtól.* Több fametszvényvel. Ára: 20 kr.

IV. kötet: (Uj folyam II. kötet) 8 képtáblával és több fametszvényvel. 1864. 175 l.

I. füzet: I. A kolozsvári Boldogasszonyról czimzett minorita, jelenleg evang. reform. egyház. Gr. *Eszterházy Jánostól.* — Tétényi római sírok. *Érdy Jánostól.* — Zólyommegeye műemlékei. Ifj. *Kubinyi Ferencztől.* — IV. Pannoniai újabb kiadatlan római feliratok. II. közlés. *Rómer Flóristól.* 7 táblával. Ára 70 kr.

II. füzet: V. Tanulmányok a középkori román építészeti kronologia köréből, tekintettel a magyar műemlékekre. *Henszlmann Imrétől.* — VI. A Buda környékén felásott római sírokról. *Rómer Flóristól.* I réztáblával. Ára: 50 kr.

III. füzet: VII. A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. Irta Dr. *Henszlmann Imre.* — VIII. Magyar régészeti krónika. Összeállítá *Rómer Flóris.* — IX. Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. *Rómer Flóristól.* — X. Név- és tárgymutató az új folyam I. és II-ik kötetre. Több fametszvényvel. Ára 30 kr.

V. kötet: (Uj folyam III. kötet) 2 réztáblával és több fametszvényvel. 1865. 165 l. — Tartalom *I. füzet:* I. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából. I. közlemény. *Érdy Jánostól.* II. Római feliratok Erdélyből. II. közlemény. Irta *Torma Károly.* III. A két hazában talált régi műemlékekről, különösen a szarvasszói (Marm. m.) arany kincsről. *Rómer Flóris.* IV. Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban. I. közlemény. Irta *Rupp Jakab.* V. Magyar régészeti krónika. *Rómer Flóristól.* VI. Adalék a m. régészeti irodalomhoz, u. a. VII. A m. tud. Akad. Archæol. Bizottságának munkálkodása 1865 kezdetétől, jegyzőkönyvi kivonatban. Több fametszvényvel. Ára 60 kr.

II. füzet: VIII. Archæologiai kirándulás Abauj- és Sárosmegyébe. *Henszlmann Imrétől.* IX. A bakonyszombathelyi éremkincsről. *Rómer Flóris.* X. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korszakából. II. közlemény. Irta *Érdy János.* XI. Jelentés a Bányavárosokba tett kirándulásokról. *Henszlmann Imrétől.* XII. Név- és tárgymutató az Archæol. Közlemények V-ik (uj folyam I. kötetére). Ára 80 kr.

VI. kötet: *I. füzet:* Tartalom: A kunok bél-háromkúti, másképp apátfalvi apátsága és a XII. század egyházának leírása. *Ipolyi Arnoldtól.* — *Toldalék.* A bél-háromkúti apátság okmánytárának kiadatlan okmányai a XIII. századtól a XV. századig. — A bél-háromkúti, másképp apátfalvi egyháznak építészeti arányai. *Henszlmann Imrétől.* — Budának és környékének helyirati viszonya a középkorban. Irta *Rupp Jakab.* IV. közlemény. — Magyar régészeti krónika. *Rómer Flóristól.* — Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Összeállítá *Rómer Flóris.* — A magyar tudom. Akademia archæol. bizottságának munkálkodása 1865—66-ban. (Jegyzőkönyvi kivonat.) Ára 1 frt 20 kr. (Uj folyam IV. kötet) több réztáblával és több fametszvényvel. 1866. 213 l.

II. füzet: Jelentés a bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról. II. czikk. *Henszlmann Imrétől.* — Római feliratok Erdélyből. *Torma Károly* lev. tagtól, III. közlemény. — Az újabb időben Ó-Szönyön kiásott régiségek. *Rómer Flóristól.* — Magyar régészeti krónika, írja *Rómer Flóris.* Folytatás. — Uj régészeti lelhelyek, közli idős *Kubinyi Ferencz.* — Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. *Rómer Flóristól.* Folytatás. — A m. tud. Akademia Arch. Bizottságának munkálkodása 1866. májustól december végeig (jegyzőkönyvi kivonat). — Archæologiai mozgalmak, összeállítá *Rómer Flóris.* — Hely- és tárgymutató a VI. kötethez. Ára 80 kr.

VII. kötet: *I. füzet:* Tartalom: Jelentés a Bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról. *Henszlmann Imrétől.* (Vége.) — Sz. Margit házi oltára. Irta *Rómer Flóris.* — A nagyenyedi egyházkerítés. Irta *P. Szatmáry Károly.* — Archæologiai vázlat. Régi tárczájából közli Dr. *Érdy János.* — Néhány kiadatlan magyar érem az Árpádok korából. *Végh Odóntól.* — Adalék az egyházi kincsek történetéhez. *Rupp Jakabtól.* — Jelentés a Hontmegye Magyarád helységében talált onctok összehasonlító boncztanai vizsgálatáról. *Báthory Nándortól.* — Magyar régészeti krónika. Irja *Rómer Flóris.* — Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. Összeállította *Rómer Flóris.* — Archæologiai mozgalmak. II. közlés. *Rómer Flóristól.* Ára 80 kr.

II. füzet: A kolozsmonostori apátság és egyházi maradványainak leírása. Közli Gr. *Eszterházy János.* — A barlangokról, nevezetesen a magyarhonon lakott barlangokról. *Rómer Flóristól.* — Kisebb közlemények: I. A szamosfalvi egyház 146. l.; — II. Dózsa György vaskoronája 149. l. Gr. *Eszterházy Jánostól.* — III. Registrum onnum rerum existentium in dominio Episcopatus Agriensis . . . B. *Nyáry Alberttől.* 150. l.; — IV. Bereg megyei régiségek. *Lehoczky Tivadartól.* 155. l.; — *Egger D.* Párisban kiállított ezüst lemezei. *Rómer Flóristól.* 158. l.; — VI. Első obsidian eszközök Magyarországon. U. a. 161. l.; — VII. A koronczói (Györm.) vidéknek kő-, bronz- és a vaskori leletei. *Ebenhöch Ferencztől.* Magyar régészeti krónika, összeállítá *Rómer Flóris.* Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. VI. közlés. *Rómer Flóristól.* — Archæologiai mozgalmak. II-ik közlés. Ugyanattól. — A m. tud. Akademia archæologiai bizottságának munkálkodása 1867-ben és 1868-ban. (Jegyzőkönyvi kivonat.) Név- és tárgymutató a VII-ik kötethez. Ára 1 forint.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

ARCHÆOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLEKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA

KÖZREBOCSÁTJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

XIX. KÖTET.

(UJ FOLYAM XVI. KÖTET.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

MDCCCXCV.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

	Lap
I. TÉGLÁS GÁBOR: A Limes Dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete Udvarhelymegye éjszaki és keleti hegységeiben Oroszfalutól Alsó-Rákosig	1—54
II. DR. PÓSTA BÉLA: Sziráki ásatások (Nógrád m.)	55—86
III. DR. SÓTÉR ÁGOST: Ásatások a csunyi sírmezőn	87—116
IV. KANDRA KABOS: A diósgyőri vár	117—134

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A Limes Dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete Udvarhely- megye éjszaki és keleti hegységeiben Oroszfalutól Alsó-Rákosig.

TÉGLÁS GÁBOR-tól.

Mióta Torma Károly, Dácia régiségeinek elévülhetetlen érdemű nagy mestere, a Limes Dacicus¹ éjszaki részén az erdélyi muzeumegylet támogatásával még 1862-ben felvett kutatásait 1879-ben szerencsés megoldáshoz juttatá, mind jobban fokozódó érdeklődéssel kezdtem puhatolózni ama mesés és rejtélyes töltések, sánczok holléte és helyzeti viszonyai után, a melyeket Maros-Tordamegyétől Udvarhelymegyén keresztül egész Háromszékig különféle nevek alatt emleget a székelység. A mint lekötött hivatali állásom gondjai és korlátolt anyagi helyzetem lehetségessé tévék, különböző pontokon siettem megtekinteni én is azokat a földműveket, sőt időt és fáradságot vevék még arra is, hogy Szilágy-megyében Torma Károly érdemes útbaigazítójának, Szikszay Lajos jelenlegi alispánnak szives támogatásával a Meszes töltésvonalát és a zsákfalvi hatalmas végvárat, vagyis Porolissum romjait, majd meg az Alvidék határvédelmi építkezéseit a helyszínen megtekintve, minél behatóbb előismereteket szerezhessenek székelyföldi sánczműveink tanulmányozásához. Időközben alkalmam vala *Haverfield* oxfordi epigraphussal, a ki Dácia egy részét vezetésem alatt járta be s a britanniai Vallum Hadrianumnak egyik kutatója, úgyszintén az oly idő előtt boldogult *Fröhlich Róbert* kartársammal a pannoniai limes-vonalnak még Sarvey² porosz tábornok által is méltányolt buvárával, valamint *Jung Gyula* prágai egyetemi tanárral és sok más szakemberrel — köztük a romániai vallumok kutatásában is kitűnő *Suchardt*³ tanárral — e thema felett eszmecserét folytatni. Leghathatósabb támaszomat nyertem azonban e lassanként megérlelődött tanulmányokhoz *Téglás István*, jelenleg Torda-Aranyosmegye kir. tanfelügyelőjében, a ki Segesváron laktában az Olt-vidék erdős magaslatait kérésemre bejárta, sőt a *Kis-Küküllő* völgyéről (Szováta Parajd közt) a *Marosig* s onnan fel éjszaki Dáciába több héten át folytatott összehasonlító megfigyeléseim fáradalmaikat annak idején készséggel megosztotta velem.

De minél behatóbb összehasonlításokhoz jutottam s minél többször olvastam néhai Orbán Balázs Székelyföld leírásának különböző kötetekben szétszórt, s fájdalom kevés kritikai érzék mellett óriási hiszékenységgel és elfogultsággal szerkesztett feljegyzéseit, annál jobban megbizonyosodtam a felől is, hogy a szóban forgó s több mint 200 kilométernyire elhuzódó területen, de legkivált a Hargita hegységgel párhuzamosan Rapsonn-útja, Hadak-útja, Ördög-útja, Ördög- és Kakas-barázda néven emlegetett sánczművek⁴ irányának, elhelyezésének és szerkezetének tüzetes tanulmányozása segíthet csupán annak, a boldogult Rómer Flóris⁵ óta annyiszor hangoztatott kérdésnek végérvényes eldönté-

¹ A Limes Dacicus felső része. Torma Károly. Hat fametszettel és egy térképpel. Olvastatott a m. tud. Akadémia 1880 február 9-ki ülésén. Budapest, 1880. 1—134.

² Die Abgrenzung des Römerreiches. Westdeutsche Zeitschrift XIII. Heft 1.

³ Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien. Mit einer Karte. Archæol. epigr. Mittheil. IX. 1885. 202—232. lapjain.

⁴ A háromszéki Homárkáról itt szándékosan hallgatok, csak azt említem meg, hogy Benkő József az udvarhelyi töltéseket összefüggésben képzelte a háromszékivel, s ez a felfogás Orbán Balázst is erősen befolyásolta.

⁵ Compte rendu de la huitième session. Budapest, 1876. Second volume I-re partie. Les Fosses du diable en Hongrie. IX. Linges de la Transsylvanie orientale 76—77.

séhez: vajjon kik, mikor és mi ezelől létesítették ezeket a kiváló technikai készütségre és egységes tervezésre valló sánczműveket?

Szerencsére a nem csekély edzettséget, jelentékeny önmehtagadási képességet és nélkülözni tudást igénylő vállalkozásra az évek óta sovárgott kiviteli alkalmat meghozá Udvarhely-megye monographiájának munkába vétele. *Ugron János* alispán 1894 nyarán a megye némely, a monographiát is érdeklő római maradványának felülbírlására átkértevén, a székelyudvarhelyiek egyik büszkeségét képező *Budvár* és az 1853-ki éremleletével nagy hírre jutott *Tibod*, valamint *Székely-Udvarhely* baromvásárterén 1874-ben észlelt római építkezések helyszini megvizsgálásából lassankint egész akaratlan limes-tanulmány nőtte ki magát. *Ugron János* alispán ugyanis *Jakab Elek* akadémikus társammal, a megye monographusával kiváló súlyt helyezvén az épen Udvarhelymegyét leghosszabb vonalon érintő *Kakas-barázda Ördög-útja-féle* földművek tüzetes megvizsgálására is, készületlenségemmel való védekezésemet csakhamar sikerült annyira megdönteniök, hogy a hasonló gyorsasággal rögtönzött vállalkozások büntetésekül immár megszenvedett eszűbántalmak daczára egyszer csak ott találtam magam a *Hargita* fenyveseiben, hogy majdnem négy teljes héten a Kis- és Nagy-Küküllő vízváltatójától kezdve a Nagy-Küküllő, Kis- és Nagy-Fenyédpaták a Nagy-Homorod hármasságát át Kis-Oláhfaluiig s majd Nagy-Oláhfalutól a *Hargita* gerinczéig s úgy dél felé a Kis-Homorod, *Vargyas* közén az *Oltig*, tehát a megye nyugati szélétől délkeleti csücskéig a szó szoros értelmében «*leléphessem*» e helyenkint több kilométernyire megszakadó s főleg az éjszaki területek fenyveseinek nehezen kinyomozható töltéseket és sánczokat. Hathatósan éleszté vállalkozási kedvem *Solymosy Endre* ev. ref. collegiumi tanártársam lekötözö csatlakozása is, a ki. mint jó helyismerő és a megye mindennemű közügyének buzgó tényezője, itt sem tagadná meg magát, s megyéje iránti lelkes áldozatkészségéből *Zetelakától Kis-Oláhfaluiig* a legfárasztóbb szakaszok egyikén, valamint *Okland* és *Énlaka* vidékén tevékenyen közreműködött.

Igy 1894 július 22-én a Székely-Udvarhelyről *Oklándon* át a *Rikára* vezető út *Kakas-barázdájánál* első megfigyelésünket együttesen elvégezve, július 23-án már *Zetelakán* ütöttük fel főhadiszállásunkat s a Nagy-Küküllő jobb parti magaslatok bejárása után a *Déság-patakánál* arra az erdős magaslatra telepedtünk ki, mely a *Hargita* lánczából szeliden dél felé lejtve csupán a vízfolyások csatornáinál mutat szakadozottságot s egyfelől a N.-Küküllő és N.-Homorod közén a *Czekend-tetővel*, másfelől a két Homorod közén a fenyvesekkel együtt *Oláhfalú* tájáig leereszkedik. Ilyenformán a *marefalvi víz* Kis- és Nagy-Fenyéd nevű felső ágait, a Nagy-Homorod kezdő ereivel együtt Kis-Oláhfaluiig hatolva, onnan később a *Hargita* gerinczét vizsgáltam át. Majd Nagy-Oláhfalutól, illetőleg a *Vargyas* szorosától (*Szurduk*) délre fordulva a Kis-Homorod balparti hegynyulványt, a *hirneves almási barlang* környékét, a *Rika-hegységet*, a *Feketehegyet* jártam be, s *Alsó-Rákosnál* már Nagy-Küküllőmegye területén száltam az *Olt* terére. Onnan *Héjasfalva* felé ismét a Nagy-Küküllő völgyére tértem s Székely-Keresztúron *Borbély Sámuel* magyar királyi tanítóképezdei igazgatótársamnak a nyilvánosságot is nagyon megérdemlő gyűjteményéből az udvarhelymegyei eredetűeket kijegyezve, felfelé haladtam Székely-Udvarhelyig, áttekintést szerezve a Nagy-Küküllő mellékéről. Időközben a székely-udvarhelyi baromvásárterén az egykori castrum helyőségének fürdőjét kiásattam. Majd *Solymosy-Endrével* a *Fejér-Nyikó* mellett *Szent-Mihálynál* *Neigebauer* óta emlegetett római castellumot nem létezőnek találva; ugyanezt konstatáltuk az *Orbán Balázs* által *Martonoshoz* helyezett római castrum felől is, melynek katonailag sem lehetett volna semmi értelme *Énlaka* tőszomszédságában. *Énlaka* castrumának megtekintése után a Kis- és Nagy-Küküllő felső kiterjedt vidékkel közlekedő fensíkjaikat, s e vidékkel szoros kapcsolatban álló oroszhegyi fensíket jártam be, s *Parajdnál* augusztus derekán szokatlanul hideg időben «*Rapsonné várának*» *mythicus* maradványaival foglalkoztam. Majd *Dévára* visszazólittatásom után is két ízben látogattam el az *Olt* vidékére, hogy a *vallumnak* *Orbán* által *Alsó-Rákos* és *Ágostonfalva* között a *Függőkő* nevű sziklához helyezett, de a valóságban nem létező átmenetét tanulmányozhassam.

És visszagondolva e négy heti expeditio viszontagságaira, jól eső érzéssel konstatálhatom, hogy a merre utam elvezetett, egyeseknél úgy, mint a hatóságoknál legnagyobb előzékenységgel találkoztam.

Midőn tehát a részemre juttatott szives támogatásért kinek-kinek tartozó köszönetemet nyilvánosan is kifejezem, első sorban Ugron Jánost, a megye tevékeny alispánját illeti az elismerés adója, mint a kinek rábeszélése és áldozatkész támogatása nélkül valóban aligha vissza nem riasztottak volna az expedícióval felmerült nélkülözések és megpróbáltatások. Elismeréssel kell kiemelnem dr. Török Albert nyugalmazott főispán és Solymossy-Endre mellett Jakab Gyula homorodjárási, Gotthárd János udvarhelyjárási főszolgabírák, Benedek Imre oklándi szolgabíró, Haan Károly, Csehely Alfréd udvarhelyi reáliskolai tanárok, Vánky Jenő mérnök, dr. Hegyessy Győző volt oklándi (jelenleg medgyesi) kir. járásbíró urak szives előzékenységet is. De nem hallgathatom el Dersi József nyugalmazott unitárius lelkes áldozatkész közreműködését sem, a ki a legérdekesebb szakaszok egyikén, a Vargyas-Homorod közén, Oklánd mellett kalauzolásával mint kitűnő helyismerő a határszéli legérdekesebb átjárók egyikén sziveskedett engem kalauzolni. Ép úgy nagy elismeréssel adózom Téglás István áldozatkésziségeért, a ki nemcsak a töltések bejáratainál és kinyomozásánál segédkezett, de néhány sikerült rajzával is emeli munkám értékét.

Csakis a részemre jutott előzékeny támogatás tette lehetségessé, hogy a mit Torma Károly is évek során át érhetett el, a mit Germaniában a porosz királyság, Baden, Württemberg és Bajorország helyi bizottságai nagy munkaerővel és állami subventióval már évtizedek óta kutatgatnak, s egy Cohausen például, a kit épen e sorok írása közben szólított el a halál, még a harminczas évektől kezdődő vállalkozása eredményeként tárt 1884-ben a tudós világ elé: annak az óriási nagy feladatnak nem egészen jelentéktelen részét ily aránylag rövid idő alatt a Tekintetes Akadémiának bemutatathatom.

Az első római nyomok Udvarhelymegye területén.

Udvarhelymegye területéről Firtos vára részesült leggyakoribb emlegetésben a régibb archæologiai íróknál, mígnem lassankint már Goos Károly tisztába hozta vala, hogy a Firtoshegy érdekes emlékei nem a rómaiaktól erednek. De hogy a Nagy-Küküllő mellékén a rómaiak egészen a Hargita lánczolatának előhegyeire kiterjesztették hatalmukat, arra nézve az 1853. évi augusztusában Török Ferencz tibódi birtokos és dr. Török Albert jelenlegi nyugalmazott főispán édes atyjának udvarán véletlenül napfényre került éremlelet adta meg az első határozottabb újmutatást. Az énlaki táborhely megállapítása, a Nagy-Homorod mentén H.-Szt.-Pál, H.-Szt.-Marton, Homorod-Jánosfalva római emlékei, Homorod-Karácsonyfalva feliratos köve a Sz.-Udvarhelynél véletlenül kiásott római építkezéssel együtt mind későbbi keletűek. Neigebauer 1847/8-iki erdélyi körútjában még édes keveset nyomozott ki Udvarhelymegye rómaiságából. Elképzelhető feltűnést keltett tehát a tibódi kincslelet, s csak a nagy távolságon mult, hogy rögtön tovább nem nyomozhattak. E 826 darabban összeszámlált lelet két edényben elrejtve, öröklődött át az írt időig, a midőn a nyári esőzéstől felporhanyosított talajba bevágódott ígás szekérekerekek nyomában felszínre jutottak. Az egyik edényben 186, jobbadán a triumviratus korából (43—31) származó denar Antonius többféle legio-denárjával együttesen részben az olvashatatlanságig elkopva, s legtöbbszörre signum incusummal találtatott. A másik edényben kitűnően megtartott császári érmek heverték.

Ezek közül 21 Vespasianus, 4 Domitianus, 18 Traianus, 21 Hadrianus, 109 Antonius Pius, 53 Faustina maior, 45 Marcus Aurelius, 84 Faustina minor, 67 Lucius Aurelius Verus, 4 Lucilla Vera nevével díszeltek. Az érmek eme szorgos elkülönítése már magában arra utal, hogy a tulajdonos a jó minőségű ezüstdúsabb köztársasági csoportot a Nero utáni idők csekélyebb minőségű császári érmeitől gondos előrelátással elkülönítve igyekezett valamely nagy veszedelem elől menekültében a szerencsés megszabadulás napjaira biztosítani. Ezt az elrejtési időpontot a legfiatalabb veretű érem Kr. u. 167-re eső évszáma adja értésünkre. Miért mi okból kelle valamelyik jómódú római üzletembernek, a ki itt, a szélbeli katonaság révén kereste boldogulását, összekuporgatott vagyonkáját így elrejtetni? ha nem a markamann háború kitörése miatt? És ez a veszedelem akkoriban egész Dáciára kiterjedt. Ime Verespatak Szent-Katalin nevű bányáurege egyik elfalazott mellékfülkéje megnyitásakor 1855 július 24-én

háztartási eszközök közt feltalált viasztáblák datum-sorozata a megfajtések szerint szintén 167 márczius 28-án záródik.*

A Katalin-bánya eme munkahelyének esebrekkel, asztali készlettel történt gondos elfalazása s a tibódi kincslelet elásatása tehát nemcsak időrendileg állnak összefüggésben, hanem néma tanúbizonyságtételei egyúttal annak a borzalmas invasióknak is, mely a markomann háborúkkal a rómaiak dunamelléki provinciáit Pannoniától a Duna torkolatáig elárasztotta, s mely az erdélyi felföld annyi más leleteiből következtethetőleg Kr. u. 167 tavaszán kitünően előkészített támadásként az egész Kárpátvidéket egy jeladásra oly hirtelen lángba borította, hogy sem Alburnus maior gondos bányászai, sem a hargitaalji menekülők a tibódi kincsből kitetszőleg soha többé nem láthatták fáradságos szerzeményüket. A történelmi események adatait összegelve, még jobban elképzelhetjük e pár adat drámai rövidségével illusztrált pusztulás nagyságát, tudva, hogy nem csupán itt, a keleti határszéleken, hanem a katonai főhadiszállás körül Dácia szívében is majdnem végpusztulás fenyegette a rómaiak összes alkotásait.

De Tibódban a Török-udvarban észlelt, bár építkezési minőségére bizonytalan, nyomokon kívül Kovács Gábor fogarasi főmérnöknek a Bosnyák-patak tulsó jobb parti területén is római épületromokra akadva, arra a végkövetkezésre jutottunk, hogy ott egy előretolt várkastélyban tanyáztak a határszél őrizetére rendelt csapatok. Ilyen castellummal alább részletezendő bejárásunk közben több ponton fogunk még találkozni s ezeknek szolgálati viszonyát, rendeltetését az adatok összegelésénél fejtem ki alább.

A tibódi szemle megejtése után még égetőbb szükségét érzem az Udvarhelymegyében idáig minden határozottabb czél és rendeltetés nélkül, legtöbbször a pusztá véletlen kegyelméből napfényre került római nyomok behatóbb tanulmányozásának. Minthogy pedig itt is első sorban a fenn említett töltésvonalak helyrajzának, származásának és hivatásának megállapíthatása képezé a kiindulást, első sorban ide fordítam minden szabad időmet. Ily módon tisztázva levén a vallumnak Udvarhely megyére tartozó topographiája, munkám a következő fejezeteket foglalja magában :

1. *Első fejezetét* és egyúttal munkám derekas részét a vallum bejárása és szakaszonkénti elrendezése képezi az oroszhelyi fennsíktól Alsó-Rákosig érintett hegyek, völgyek, valamint a közel vidék és katonai szempontból figyelmet érdemlő kilátásokkal, a töltés szerkezetével és méreteivel együtt.

2. *Második fejezetül* a vallum katonai helyőrségének castrumait ölelem fel az idáig kimutatható külső castellumokkal és őrhelyekkel s az egyes castrumok védkerületének, határszéli rendeltetésének kifejtésével.

3. *Harmadik fejezetként* foglalkoznom kell a határvédelmi művek úthálózataival Dácia belvidékeihez s főleg a főhadiszálláshoz (Apulum) kimutatható viszonyával.

4. Végül kiterjeszkedem a római birodalom ismertebb limes-vonalainak összehasonlító adataira s vallum-vonalunk jellemző sajátosságaira.

I. A limes-vonal helyrajzi elrendezése

a Hargitahegységgel párhuzamosan Oroszfalutól a N.-Küküllőn a két Fenyédpatakán, a Nagy-Homorod forráserein át Kis-Oláhfalu határáig. Vallum-részlet a Vargyastól fel a Hargita gerinczére. A vargyas-oláhfalusi hajlásból vagyis a Szorduktól le Alsó-Rákosig, vagyis az Olt völgyig.

A) *Az első védkerület a homorodi fürdőig.*

A Kápolna-domb propugnaculum, vagyis Szt.-László kápolnája. A vallum első részlete az oroszhelyi Mogyoró Vészdombján. Dr. Török Albert nyugalmazott főispán társaságában Tibódnál konstatált örállomással megnyertem az első támpontot is további kutatásimhoz, s bár időrendileg legutoljára kerestem fel Oroszhegyet, mégis a helyrajzi követelményeknek megfelelőleg itt kell vallumunk leírását megkezdenem. A nép viseletéről, érdekes külhavasai telepeiről és gazdaságáról (főleg a primitív szoda-

* Corpus Inscriptionum Latinorum III. 6. Cerata XII., mely tartalmából itélve társaságszerződés lehetett.

gyártás), kitartó hegyi lófajáról és vadászatairól sokszor emlegetett vagyonos község *Székely-Udvarhelytől* 18 kilométernyire már átlag 770 méter magasságban érhető el. Hátterében hirtelen meredekséggel szakad meg az a lapos fennsík, mely a Hargita gerinczéből kiválva nyugatnak lejtőleg ugyan erősen szétágazódik, de állandó vízvázalástól szolgál a Nagy- és a Kis Küküllőnek.

A messziről észrevehető s nagy vidékre áttekintést nyújtó trachyttufa hegylaposa a számos vízmosásból eredő Bosnyák-patak főága mellett kijutva a 940 m. magasságban fekvő *Kápolna-dombra*, mindjárt megállapodásra késztet a *Szent-László* kápolnája nevű rom.

Római őrhely a Kápolna-dombon. (Szent-László kápolnája.)

A néphit által *Szt.-Lászlótól* származtatott s kápolnának nézett körídomú romhoz áldozó csütörtök reggelén a kántor vezetése alatt jó korán processióval zarándokol ki a falusi lakosság. Ilyenkor a vallásos áldozás mellett a betegek a kápolnától dél felé, egy fűz és gyéren nőtt nyirfáktól környezett «Uruságos kút» vizében enyhítgetik szenvedő tagjaikat. Az ágakon ruhafoszlányokat lebegtet a szellő; a zombékon szétterülő folyó forrásvizében áldozati fillérek csillognak, s bénulás és gyógyíthatatlan fekély fenyegeti mindazokat, a kik szentségtelen kezekkel elidegeníteni merészkednek a jámbor hívők hálaadományát. Egy pásztor fiu kezén varas kiütések támadtak, kalauzaim elbeszélése szerint, miután néhány fillért innen eltulajdonított. Ilyen s hasonló elbeszélések még a hitetlenek kapzsiságát is képesek megfékezni.

Az Oroszhegytől valami 5 kilom. éjszakra eső *szt.-László* kápolna romok tüzetesebb megvizsgálása után azonban azt római propugnaculumnak vagyok kénytelen nyilvánítani. Alakja köralakú, tehát a kápolnák szokásos formájától is eltér. A behatosodott, csipkerózsa-, mogyoró-, fűzceserjékkel benőtt s a zarándokok keresztjeivel díszített falromok letisztítása után észrevehetjük, hogy az itt található trachyttuskókból bő építőmészszel, mondhatnám erős habarccsal összerakott kőfal felül 0·8 m., alapjában pedig 1 m. vastag. Torma Károly¹ a kis-sebesi dacit-bánya átellenében (éjszakra) emelkedő Karpinon is ilyen 1 m. vastag, építőmészszel terméskövekből rakott falazatot talált. Még az átmérő is összeillik, mennyiben Oroszhegy *szt.-László* kápolnája és a Karpin propugnaculumja egyaránt 8 m. átmérővel bírnak. Szinte Gábor² a Hátszegvidékről a Vulkán-hágóra vezető római ösvény őrtornyát Krivádiánál 13 m. átmérővel mérte, s ezt a különbséget a két őrtorony hadászati feladata teszi érthetővé, a mennyiben a kis-sebesi Karpinhegytetőn Oroszhegynél a határőrség kisebb átmenő őrzáratait fogadták be a propugnaculumok, míg Krivádiánál már állandó őrtanyát feltételezhetünk.

1. A Vészmocsár és Vészdomb „Hadak útja“ vagyis a Vallum első részlete.

Az a kérdések kérdése azonban : hogyha római eredetű az oroszhegyi *Szt.-László kápolna*, mi ezélből került az épen ide a fensík szélén kidomboruló *Kápolna-dombra*? A kérdést önmagamnak is feltéve, meglehetősen bizonytalanságban folytattam puhatalódzó kémszemlémet azon a sajátságos s az eligazodást rendkívül megnehezítő plateauun. Miután azonban körutamról visszatérőleg meggyőződtem arról, hogy az egész fensík rendkívül vízszegénysége a határszéli őrségre nézve az «*Uruságos kút*»-nál (orvosságos kút) létező forrást kiválóan fontossá tette: ebben a forrásban kell az itt levezető utak mellett a «*Szt.-László kápolna*» nevű *propugnaculum* elhelyezésének egyik okát vonatkoztatnunk. De lássuk a töltésvonal mibenlétét és szerkezetét.

A Kápolna-dombtól nyugatnak a mogyoróceserjékkel gyéren benőtt hegyi réteken, minden út nélkül

¹ Limes dacicus. 57. lapján.

² Szinte Gábor: Kerek erőd Krivádia felett. Archaeologiai Értesítő 1894, 2. füzet, ápril 15, 112. lapján.

kalauzoltak embereim. Egy jó órai ügető kocsizás után az «*Oroszhegyi Mogyorós*» (970 m.) gyeptakarója alól az itt épen derékszögben éjszokról délre szolgáló marhacsapások daczára mindjárt észrevehető keletnyugati töltésdomborulat tűnt szemünkbe. Kisérőim semmi jellemző nevét nem tudták. Nem csodálhatjuk tehát, hogy a mindenütt megfordult jó Orbán Balázst sasszemei épen itt szülőfaluja tőszomszédságában hagyták cserben s ő sem tudott többet kiböngészni a Nagy-Küküllő bal parti Zete várából Tartod várán át *Firtosba* képzelt *Hadútjánál*.^{*} Csakhogy a népphantasia eme terméke a valósággal sehogy sem egyezik, miután az általam felkeresett Tartod várát innen még több óránival éjszakabra a Nagy-Küküllő fejenél különben is római előttinek minősítem.

Az éjszaknyugatról délkeletre vonuló töltésnek mi a délkeleti kiindulásához érkezünk, a mint a «*Vésmocsár*» ingoványos horpadásán átvágva a «*Vézdombja*» mogyorós emelkedésére vonul, hol a Fehér-Nyikó mellékére Bolgárfalván (népiesen Bogárfalva), Szentlélek községén vagy a Kopasztetőn Pál falvának s onnan a Firtos hegy alatt Firtos-Váralja irányában az énlaki castrum által ellenőrizett Gagó víz völgyére ágazó utakat keresztül szeli. Ezen utakból éjszakra Korondnak és délre Oroszhegy irányában a Nagy-Küküllő mellé is oldalágak szolgálnak. (Lásd II. térkép.)

Némi tájékozódás után megállapíthatjuk azt is, hogy töltésünk az oroszhegyi Mogyorósról dél-éjszak felé széteszló vízerek legmagasabb közén épült. E szerint a Mogyorós 962. m. domborodása alatt lassú átmenetben éjszaknak bevájódó s odább *Szencséd pataka* néven keletnek a Nagy-Küküllőbe torkolló vízárak feje és a *Bosnyákpatak*, valamint a szintén délnek forduló *Fehér-Nyikó* forrásai közti emelkedést foglalja el töltés-vonalunk, olyformán, hogy a *Bosnyák* és *Szencséd* közén keletről kiindulva, a Fehér-Nyikó forrásai mögött már *Korondnak* lejtőződő erdős oldalon, vagyis a *Kebele* patak legkeletibb

1. rajz.

ágazatát képező Veres Máthé pataka közelében éri nyugat felé. Ilyenformán a 600 méter hosszú töltés épen a *Nagy-* és *Kis-Küküllő* közét zárja el.

A töltés koronáját a keresztül-kasul vonuló ösvény és uthálózat s a terület nyirkossága, a mogyoróbokrok porlasztó behatása erősen megrongálták; de azért végig kivehetjük. Méretei: töltés koronája 1 m., lejtés éjszakra 1.5 m., sánccszélesség 2 m., martemelkedés 1 m. A töltés déli lejtése 1.2 m., sánccszélesség 1 m., martemelkedés 0.6 m. (1. rajz.)

2. A vallum második szakasza a szentkirályi Nyirben és a zetelaki Szellőhátján be a N.-Küküllő völgyéig. (Ördög útja.)

Az előbb leírt töltéstől keletre 4—5 kilométernyire, már Szent-Király határában a Tenyeségpatak (éjszak), a Haloványárok (dél) közén az u. n. Nyiren akadunk új töltésrészletre.

A szentkirályi Nyirben alig halad 100 métert s azonnal Zetelaka *Szőlőhát* (tulajdonképen Szellőhát) nevű fensíkjára vezet s a *Haloványpatak* árkával alább egyesülő *Ohajpatak* fejenél elhaladva a Szellő pataka (Szőlőp.) (déli) és *Alsó-Szarvaskő* nevű árok közt (éjszak) belejt a N.-Küküllő meredekjén. Arról a pontról az átellenben keletre a Hargita alján szép fenyvesekkel elterülő fensík minden kiemelkedése, lefelé a Reka, az Olt menti hegységgel, jól áttekinthető. Ezen összesen 1200 méternyi töltésből 30 méternyi végső szakasz már a Küküllőnek lejt. A marhacsapás ezt is sok helyen átszabdálja s a hol az esővíz hosszabb ideig meggyülemlik s a földet elporhanyósítja, ott nagyon szétmállott. Jobb meg-

* Orbán Balázs: A Székelyföld leírása, I. köt. 1868, 104. lapján.

tartottságban találjuk a Szőlőhát széle felé sűrűsödő nyíres bokrok közt, hol nincs eljárva s jól kidomborodik.

A töltés szerkezete. A kelet-nyugati irányt követő töltést dél felé szélesebb, éjszokról keskenyebb sáncz kíséri. Innen emelték ki a töltés anyagát is s a laza trachyt-tufa máladék közét természetes trachyt-gömbökkel szilárdították meg. Mai elkopottságában is a töltéskorona szélessége átlag 2 m., arról a lejtés éjszak és dél felé 1·5 m. A déli sáncz szélessége 1·5 m.; az éjszaki 1 m.; délinél még 1 m., az éjszakinál 0·8 m. martszél is található az épebb szakaszokon. (2. rajz.) Utolsó szaka a N.-Küküllő felé haladólag trachyt-gömbökből van összehalmozva s ez a kötöltés, a mig csak a lejtési fok engedé, le is hatol a Küküllőnek. Iránya szelid lejtéssel nyugat-keleti, s gyalogosan jól végig lehet járni, mint az első szakaszt; de szekérútnak ez sem lehetett volna soha alkalmas, úgyhogy a néphit szerint itt nem járhattak sehova.

A zetelakiak Nagy György Mózes vadász elbeszélése szerint *Ördög útjának* nevezik s felfogásuk szerint a N.-Küküllő balpartján a töltéssel átellenben emelkedő Zete vára nevű szikláról a vár ura az ördöggel építteté Tartod és Firtos vára felé. A munka béréül *egy hegy arany* és *egy völgy réz* volt kikötve. A vár ura azonban fizetéskor ujjai hegyével *egy aranyat* szorított össze s tenyerébe *egy réz-krajczárt* fogva főzte le az ördögöt, bebizonyítva neki, hogy ezt a hegy (t. i. az ujjhegy) aranyat és ezt a völgy (tenyér) rezet értette az alkúnál is.

Az *Ördög útja* folytatását be az alig járható s a 820 m. tetőről az 557 m. Küküllő-hídig 263 m. lejtő meredeken csakis palissad képezhette s kényelmesebben csakis az Ohaj pataka mentén levő *Vár útja* nevű erdei úton hatolhatunk ide fel.

A 820 m. magas hegypárkányról lombos cserjék közt hatolunk az Erdőszáda nevű lankás legelőre

2. rajz.

és szántókra s úgy a Küküllő *hídjához*, hol a Fenyédttől Gyergyó-Alfalunak kiágazó vicinális út 12 klm. oszlopa is áll. Ilyenformán Székely-Udvarhelytől 17 klm.-re esik ez a töltésrészlet s épen a Gyergyó-Alfaluhoz vezető vicinális útra dűl.

A vallumon felül alig fél klm. veszi fel a N.-Küküllő a Hargitáról az *Ivópatakát* és azzal egyesülő Sugót. Kevéssel fennebb a gyergyóujfalusi nyeregről jövő Sikaszó szakad a Küküllőbe.

Az *Ivó* és *Déság* közti fensíkon, de még inkább a *Sugó*, *Ivó* és *Rakottyás* patakok közein a rákosi Hargitáról (1756) s a madarasi Hargitáról (1798) vagyis Felcsik felől, a *Sikaszó* mentén pedig épenséggel Gyergyóból számos hegyi átjáró hatol a N.-Küküllő mellékére. A Sikaszó betorkollásáig azonban a Nagy-Küküllő nyugatról keletre halad s kevéssel az egyesülésen felül az oroszhegyi Mogyorós és vallumunk tőszomszédságában a *Szencséd*ről éjszakra leszivárgó *Szencséd pataka* lejt a Küküllőhöz. Ezen patak bevágódása szintén ujjmutató a *Hargita* felől a fensíkra törekvőknek s Oroszhegytől 23 kilométernyi távolságban *Várság pusztája*, *Bagzód*, *Kétvíz köze* havasi lakóterületek is itt hatolnak anyaközségük felé ki a fensíkra.

A Szencséd pataka mellett a Küküllőtől délre fensíunkra kapaszkodó utból 651 m. magasságból kiindulólág egy erdei út kapaszkodik a Mogyorós tetőre (820 m.). A tetőig ez a 231 méternyi emelkedés ép olyan nehezen járható, mint a minőn a Zetelaka felől az *Ohaj* pataka mentén kivergődtünk. Nem sokkal különb a másfél kilométerrel lennebb a szent-királyi Nyírből a zetelaki *Szellőhátra* szolgáló *vallum* kiindulásánál eredő *Tenyesség* patakának a kissé bennebb elinduló *Vész patakával* egyesülése után *Nagyaszó patakává* növekvő víz szakadékos mellékvölgyén éjszoknak a fancsali Nyuladra 850 m. párkányára, s így a Szencsédpatak jobb parti fensíkjára, máfelől pedig a Nagyaszópatak jobb partja felett 805 m. elérhető *Szellőhát* tetejére szolgáló kaptató sem. De akár a *Mogyorósra* (Szencséd és N.-Küküllő köze), akár a fancsali *Nyuladra* (tehát Szencséd és Nagyaszópatak közére), akár a *Szellőhátra* hatoljunk, mindenütt elérjük azokat a hegyi utakat, melyek a vallum nyugati vagy keleti szakaszát érintve, a

Fehér-Nyikó mellékére, vagy a Gagy vizéhez, vagy a pálfalvi fensíkon a Firtostető (1042 m.) környékére elvezetnek.

Így a N.-Küküllő felső folyásától az oroszhegyi Mogyorósig (3 klm.) s onnan az oroszhegyi Lázon, és Hättetön le Farkaslakáig vagyis a sz.-udvarhelyi parajdi út derekáig a N.-Küküllő felső nyugat-keleti Varság pusztája alatti szakasz alól 17 kilométer a távolság.

Ezt az utat csak a Küküllő hidjától (pedig azon felül még 5—6 klm.-ről van szó) Zetelakán, Fenyéden Székely-Udvarhelyig mérve, odáig már 17 km. a távolság. De Székely-Udvarhelyről a kocsút Farkaslakáig még 12·3, összesen tehát 29·7 klm. És ha tekintetbe vesszük, hogy a fensíkról majdnem állandó lejtéssel vezetnek ezek a bár primitív utak s oda képzeljük még a vallum építésére alkalmul szolgált politikai constellatiókat is: még könnyebb megértenünk, hogy a véletlen meglepetéstől is biztosító, a bevonulót meglehetősen fedező fensíki configuratio azoknak kedvezett különösen, a kiknek okuk volt a rómaiak útirányait kikerülni.

Ha pedig az oroszhegyi Mogyorós töltésvonalát szelő-szencséd-pálfalui utat lemérjük, az a Szencséd-től le Pálfalváig alig tart 10 kilométert s a Szencséd-től hátrafelé a Tatárúton le a Nagy-Küküllőig alig vehetünk 6 kilométert, vagyis alig 16 méternyi, azaz az előbbinél is rövidebb idő alatt a Firtosvartető és Énlaka közelébe juthatunk. Korond felé ismét alig 8—10 klm. a távolság.

Ez összehasonlítások arra a következtetésre vezetnek, hogy az *oroszhegyi Mogyorós* vallumától Székely-Udvarhely és a pálfalvi magaslat majdnem egyenlő távolra fekszenek, sőt az oroszhegyi Mogyoróstól tulajdonképpen a pálfalvi magaslatot s arról *Énlakát*, valamint a Kis-Küküllő vidékét még hamarabb elérhetjük, mint *Fehér-Nyikó* alsó területeit.

Mit következtethetünk pedig mindebből? nemde azt, hogy *a római hadvezényletnek igen nagy okai lehettek e két vallumszakasz megépítésére*, s míg az oroszhegyi Mogyorós vallumával Pálfalva, tehát *Énlak* és *Korond* környékét igyekezett a Fehér-Nyikó völgyével elzárni, addig a *szt.-királyi Nyír*, a *zetelaki Szellőhát* valluma a Bosnyákpatak és N.-Küküllő között fedezte. A *Szt.-László kápolna* propugnaculumuma a vallum két szakasza közének biztosítását, a tibodi castellum pedig a Bosnyákpatak alsó mellékét, vagyis a N.-Küküllő felé szolgáló nyílások őrizetét célozták.

3. A Nagy-Küküllő bal partján a Kis-Fenyéd patakáig.

Az Ivó torkolatához épült fűrész-telepen kipihenve fáradalmainkat, a N.-Küküllő 200 m. széles völgyének balpartján kezdjük meg kutatásainkat. Épen a Déság patak beszakadása felett mutogatják Zete várát, annak a hatalmas várurnak építményét, a ki az ördöggel Rapsonné váráig Parajd felett építtette volna a jobb parti vallumszakaszt.

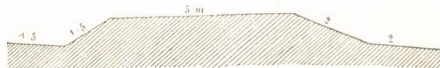
A meredek és építkezésre alkalmatlan trachyt-szikla azonban a keresett Zete várnak biztos nyomát nem őrzi s tisztán azért tüntethette ki ennyire a néphit, mert kevéssel alább indul meg a balparti Ördögút.

A Déság bal partját követő erdei útból a 60 m. magasságnál beszakadó balparti Gerendás patakhoz szegődve mindinkább eltávolodunk *Zetevár* sziklájától. A rendkívül meredek s a fák összeérő lombátorából kitetszőleg nyaranta alig járt hegyi kaptatón nehezen érjük el a 720 méternél jobbról csatlakozó mellékvölgyet, melyet délfelé követve a 854 m. jelölt hegyfoknál *Darko-Kertje* nevű zetelaki rétre érkezünk. Míg a lejtőfokokokat alját lombos erdő borította, a tető felé fenyők következnek s ez tarkítja kezdetben a hegyi réteket is.

A 300 méternyi kapaszkodó bizony arcunk verejtékébe került és ennek dacára Solymossy Endre barátommal első gondunkat mégis az Ördögútjának mielőbbi kipuhatólása képezé. Orbán Balázs szűk szavú leírása nem igen szolgált útbaigazításunkra s embereink vadászoltuk dacára csak annyiban tudtak felőle, a mint a járás-kelés közben véletlenül megpillanthatták; de kezdetével, végződésével nem igen törődtek. Végre a kimenetelünknel sötétlő fenyőcsoportban a túlparti *Szellőhát*al ferdén átellenben szerencsésen megtaláljuk az Ördögút harmadik szakaszát. A N.-Küküllő két parti lejtőjét és völgyét

czövekművek zárhatták el a Küküllő-híd és Déság torkolat irányában. Itt a töltés ágyzatát nagy kőtuskókból rakták ki s azt földdel kitöltötték, melyet a jobbra-balra látható anyagárokba emeltek ki. Az éjszaki árok szélesebb. A töltés-irány mindjárt a kiindulástól délkeleti. Kezdetben a fenyőfoltokból kiszabadulva 100 méter hosszúságban kaszálón vonulva 7 méternyi ívhajlású domborulatát folyvást jól kivehetjük, habár a marhaecapások az esőzéskor porhanyósabb töltéskoronát erősen összeszabdalták. A második száz méter jegenyefenyők alá hatol s a túlevelekkel vesződve kelle minden lépést kierőszakolnunk. Ilyenkor ügyes zetelaki vadászunkat előre küldve, mi Solymossyval jobbra-balra «nyomásztunk». S ez a nehéz feladat bizony többször ismétlődött a kívánatosnál, úgy hogy Solymossy barátommal együtt csakhamar elvesztettük városias kinézésünket s a fenn kaszálható falusi népnek nem a legbizalomgerjesztőbb látványt nyujthatá erősen megviselt ruházatunk.

Alig érünk ki 250 méternél a fenyők közül, mindjárt újabb fenyőcsoportba hatolunk s a 400 méternél lesz töltésünk szabad. De azért a töltés oldalát a fenyők szívósan követik, minthogy itt a kasza nem éri úgy el a fiatal sarjadékokat. Az 500-ik méteren túl kitünően meg van tartva a töltés koronája s déli irányt követve, a «Kőrüs Tető» (Kőrüs tető 876) nevű domborulatnál (környezetéből itt, a déli részen 76 m. emelkedik fel), éjszokról délnek Zetelakára, Küküllő-Keményfalvára, Márafalvára és még tovább szolgáló erdei utakba ütközik. A 12 méter széles főút átvágásainál látjuk, hogy a töltést itt is úgy építették, mint a kezdőpontnál, csak hogy kevesebb a kőalapzat s a sárgás laza trachyt-tufa máladékból halmozták föl, mely épen azért hamarabb lekopott. A töltés háta 5 m. széles, az éjszakira (tehát Hargita felé) néző s 2 m. lejtő oldalárka 2 m. széles, a déli 1·5 m. lejtő oldal alatt 1·5 m. a szélesség (3. rajz.). Mind-

3. rajz.

kettőben kényelmesen járhattunk, a hol a fanövés nem akadályozta. Itt azonban a fenyőt gyér nyírbokrok váltják fel.

A *Kőrüs Tetejét* két oldalról is megkerülő útról a nyugati *Déság* patak fejtől a Láz fenyőn át vezet s *Déság* patak medrétől indul ki s le egyenesen Márafalvának, Fenyédnek vezet. A fensík szélén 812 m. magasból idáig folyvást emelkedik, úgy hogy a *Kőrüs Teteje* éjszaki lábánál 860 m. s a hol töltésünket átvágja 855 m. magas. Ezzel az úttal itt a *Kőrüs Teteje* keleti szélénél egyesül az a keletebbi, mely annak messze a Hargita gerinczénél a *Nagy Bagolykővel* (1689 m.), tehát a *madarasi* és *rákosi Hargita* közéről indul ki s a *rákosi Hargitán* át (1756) *Csík-Márafalva* és *Csík-Rákoshoz* az Olt völgyébe áthalad. Ez az út a *Nagy-Bagolykőtől* nyugatnak lejtve, részint a Márafalva és Homorod fürdő közé ékelődő *Czekend* tetőben folytatódó fensíkra fordul, vagy is az oláh Komocsóra s arról egyenesen délnek a Hargita alján elterülő «tizenhét falu havasa» (17 alvidéki község tulajdona) újaként a Székely-Udvarhelyről Oklándra vezető hatósági utat is a N.-Küküllő és a N.-Homorod közén átvágja.

A Fenyédre szolgáló erdei útnál töltésünk már 600 méter magasságot ér el. Délre a *cserei domb* tetejét (883 m.) (a *Kőrüs Tetejének* párja) hagyjuk el, mely 86 métert emelkedik fel környezetéből. E két tető 700 méternyi közén ismét *DK* irányt vesz töltésünk s egyúttal a fenyédi határba vezet. A 626-ik méternél *Gergely Ferencz* zetelaki ember 1892-ben 100 méter hosszú határsánczot ásott vallumunk koronájába.

A primitív sáncz csakis a töltés-anyagba mélyed s annak ágyzatáig nem hatol. A kidobott földtömeget hasztalan vizsgáltam át; hiába tudakozódtam a közelben kaszálással elfoglalt embereknel: nem találtak semmit. A sánczhányás után nyír, majd cserbokrok következnek. A 700-ik méternél nagy kőtuskók állnak ki, a mint lekopott róluk a földburkolat. E több mázsányi trachyt-tömböket itt, a helyszínéről gördíthették össze. Egyik-másik eredeti helyzetében áll s a traceirozásnál iránymutatóul szolgálhatott. A 700 méteren túl, ott a délnek haladó *Hosszúaszó árok* első fejenél elterülő réteken a töltés domborúbb és épebb lesz. De épen ezen a szakaszon a kincésások is nem egy helyen majd félig átvágták, majd a közepén

kivájták. A páztorok is ilyen vermekben állítják fel szeles időben tűzhelyüket. Az 1000-ik méternél alacsonyabb nagy kövekből kialakították és kisebb kövekből felépített töltés belső magját jól láthatjuk. A kellő magasságot és formát a két oldal-sáncz földanyagával adták meg. Az alapozás 11 méter széles. Az építkezés háta 4 m., lejtése északra 3 m., délre 2·5 m.; sánczszélesség mindkét oldalon 1·5 méter. (4. rajz.)

Küküllő Keményfalva-határ.

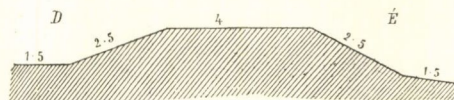
A *Hosszúaszópatak* második feje száraz nyár derekán is szivárgó vízerével 1230 méternél 5 m. szélességben úgy átvágja töltésünket: hogy csakis pallóval hatolhatunk át. Ez volt idáig az első akadályunk. A vízer neve az ott talált György Sándor küküllő-keményfalvi gazda állítása szerint «*Barabás*» s már 1100 métertől *Küküllő-Keményfalva* határát jártuk. Ugyancsak György Sándor *Rapsonné útjának* nevezte, a mit a falusi iskolák útján terjedő mondák hatásának vagyok hajlandó betudni, mivel idáig úgy a zetelaki, mint a fenyédi határon *Ördög útjának* ismerték.

Míg a *Barabás vízárak* délre fordúlva, a jobb kézre elhagyott *Cserei dombtól* délre feldomboruló 862 m. *Szederjes Tető* alatt, vagyis a két domborulat közéről délre folydogál, addig töltésünk keletre tart. A *Kőrös Teteje* balra elmaradván, az egész *Hargita* látkepe elénkbe tárul. A *Barabás* árkától alig 70 méternyire az 1370. méternél a *Fenyéd* felé leszolgáló s a *Kis-Fenyéd* pataka fejénél, a *Templom Bükkjéről* és a tizenhét falú havasáról eléjövő s a *Szederjes Tető* és *Cserei domb* teteje közt a *Barabás* átvágásával délre haladó erdei utat érzük.

A küküllő-keményfalviak, fenyédiek szénás szekerei lepték el ittjártunkkor is ezt a fensíki utat. Havasi tanyák tünedeznek mindenfelé élénk, hol a falusi nép vidám énekszóval gyűjtögette szénatermését,

4. rajz.

5. rajz.

hogy majd ősztől és tavasz elején lábas jószágával ismét visszatérjen ide. Ezeket a szép kaszálókat is *Barabásnak* nevezik.

Töltésünket 1200 méter magasságban hegyi fűbokrok, borókák nőnek be; széles ösvény tiporja lekoronáját. 1600 méternél szénás szekerek gyakori átvágásai szabdalják szét. 2000 méternél ellapult, de 2100 méternél ismét domborúbb lesz, s a tizenhét falú fenyvesekre, az elénkbe fejlődő *fenyédi patak*on túl fel a *Hargita*ig nagyszerű kilátást nyújt. A 2300 méter hosszúságnál ereszkedni kezd a *fenyédi patak* csatornájához s 2370 méternél a völgyből felhatoló *fenyves*be érkezik. Itt még koronája 4 m. széles lejtése észak és dél felé egyaránt 2·5 m.; sánczszélesség északra és délen 1·5 m. (5. rajz.) A 800 méternyi magasságnál elvonuló parti úttól be a lejtőn még néhány méterrel árokkal folytatódik vallunk; de azontúl a 100 m. mélyen csörgedező patakon át nyoma vész. Ott tehát ismét cövek mű lehetett. A bejárt töltés hossza idáig 2400 m. s legalább 5 őrhelyet kell vonalára feltételeznünk. A *Kőrös Teteje* és *Szederjes Teteje* nevű dombok egyébként igen alkalmas messzelátó őrhelyekül szolgálhattak.

4. A vallum IV. szakasza. Ördögútja Kis-Fenyéd patakán túl Égett vészen a Nagy-Fenyéd patakáig.

A *Kis-Fenyéd* völgyesatornájának két partja légtávolságban 700 méternyi szélesre vajúdott ki. Meglehetősen nehéz vala tehát a *Fenyéd* balparti forrástól (mely az egész környék legjobb ivóforrása s alkalmasint a töltés irányítására is befolyással bírt) s a katonai térkép $1/75,000$ méretű lapján is jelzett úton kihatólva s tovább igazodnunk. Először is a kilátás nagyszerűségének adóztunk. A megelőző nap fergetegje után fű, fa tűndöklött a hajnali nap-sugár özönében s álláspontunktól északra tekintve a *gyergyó-ujfalusi horpadáson* át a *Maros forrásvidéke* körül a *tölgyesi* és *békási szorosok* szélén emelkedő határhegységre is átláthatunk.

Az erdőrendezésnek egyik jelződombjánál töltésünket újból megtalálva, az «Égett vész» 839 m. fensíkján a fenyves tuskói között kezdetben bizonytalan a töltés, de a Kis-Fenyéd völgyétől 250 méternyire a «Kis Tamás» nevű legelőn kitetszőbbé válik. Itt a korona 3 m. széles, lejtése mindkét oldalra 1·5 m., a sáncz 1 m. széles (6. rajz). Szélesebb és épebb részleteknél koronaszélesség 4 m., lejtése 1·5 m., sánczszélesség 1·5 m.

A 400 méter hosszúságnál éjszokról délre futó Ördögrontása árok 50 méterrel tovább, a 450 méternél a Csonka-patak nevű 40 m. széles, de ott jártamkor kiszáradt árok fogad. Azontúl a túlparti fenyvesig 55 méter ingoványos partszél, hol a marhák eltiporták töltésünket. Iránya mégis kivehető a lankás oldalon kifelé. Ott a töltés koronáját 4 méter szélesnek, a lejtést 1 m. és a két oldali sánczot 1, sőt 1·5 méter szélesnek mértem. Kimenet a fenyők mind tömöttebbek lesznek, mígnem a 700-ik méternél egy keskeny erdei út metszi át éjszokról délre, mely térképeink egyikén sem látható. A Nagy-Fenyéd-patak medréig sűrű fenyvesen kellett átküzdenünk magunkat s itt a töltést a fenyők szélesre terpeszkedő gyökérszete annyira szétrongálta, hogy csak koronként ismerhetjük fel. Átalában, a hol fenyő nőtt be, mint azt mindjárt N.-Küküllő felett a *Darko Sarka* szélén is észlelhetjük s mint az Égett vész kiirtott fenyvese helyén látható: a töltés koronája erősen szétmállott. A legépebb és legtisztább a hegyi rétek szakasza. A két Fenyéd völgye közti távolság 1800 méter s a Nagy-Küküllőtől a N.-Fenyédig a hosszúság összege 4200 méter.

6. rajz.

5. A vallum ötödik szakasza a N.-Fenyéd-től a Rákos-Homorodig.

A Nagy-Fenyéd 520 m. völgyesatornája keskenyebb a Kis-Fenyédénél s bár alább 800—900 m.-t szélesedik, még egyesülésénél sem éri el Kis-Fenyéd az 1000 méter szélességét.

Vallumunkat a *kis-fenyédi* patakon túl nem ismeri a nép; míg a Küküllőmelléken az Orbán Balázs munkájában feldolgozott regék s főleg a Rapsonné regéje erősen behatolt a nép tudatába is.

A Nagy-Fenyéd patakától 350 méternyire, a Fejedelem-vésze patakát érjük, azontúl 300 méternyire a homorodi Czekend tetőről (dél-éjszak) felszolgáló lázi útnak éjszak-nyugatra a Heveder Bükkre csapó (bal) mellékágazata vágja át a töltésirányt; 400 méternyire pedig a Kétszállás patak ága következik, mely kevéssel alább a Fejedelem-vésze patakával egyesülten Halas pataka nevet vesz fel s lennebb a Nagy-Fenyédbe szakad, hogy a *Czekend* meredekje alatt kikanyarodva déli irányát *Máréfalvának* nyugatira változtassa.

A *Kétszállás patakának* túlsó gyepes partján kikapaszkodva a *Königess* fűrészgyár részére vágatott bágyi fenyvesben a sok kéreg és forgács miatt abba kelle hagynunk a nyomozást.

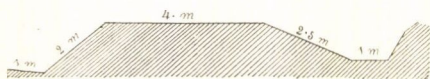
A Königess fűrésztelephez szolgáló lázi útnak épen azon pontja alatt, hol az elébb leirt hevederbükki beágazásból a gyár felé közeledőleg (éjszak) felfelé, azonban ott, hol a Czekendről felhaladó lázi útból a Rákos-Homorod patakához egy oldalút délkeletre kiágazik: vallumunkat az út úgy átvágja, hogy szerkezetét is jól kivehetjük. Miután itt a Darko Sarka és általán a Nagy-Küküllő—Kis-Fenyéd közének hatalmas trahyt bombái nem álltak oly bőven rendelkezésre, úgylátszik agyaggal döngölték ki az alapot, sőt azt keményre pörkölték; de erősítésül azért kisebb kőgörelveket helyeztek be. Koronaszélesség 4 m., lejtés délre 2 m., éjszakra 2·5 m., sáncz szélesség 1 m. (7. rajz.)

A Rákos-Homorod felőli részén egy fenyő levágásával meg is jelöltetem a vallum irányát s a Königess gyár egyik fiatal alkalmazottjának is megmutattam, miután a kápolnás-oláhfalusiak itt nem ismerik és Orbán Balásznak sem volt erről pontos értesülése. A Kétszállás patakától idáig felméretlenül és vizsgálatlanul hagyott szakasz 7—800 méterre becsülhető.

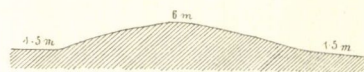
A Rákos-Homorodnak Ny.-Keletre beletű vallum 160 méternyire a lázi úttól, a fenőbb már emlí-

tett mellékútba ütközik ismét. Azontúl mindig jobban domborul. Éjszaki sánczolata ép, de a lejtők nem vehetők ki tisztán. A 6 m. ívhajlású töltés jókora vicinalisvasúti töltésként bujkál a fenyők alatt (8. rajz). A lázi úttól 690 méternyire egy a Rákos-Homorod jobb partján délre tartó (a főútból fennebb a 900 m. magaslatnál ágazott ki) második erdei útat érjük. Egy kis falu számba mehet ugyanis a Rákos-Homorod mellé épült fűrész-malmok száma, hol a mezei munkától mentes időben s különösen tavaszi bő víz mellett a kisoláhfalusi gazdák külön-külön vesződnek primitív fűrész-árúik előállításával.

Befelé a Homorod menedékes partján Orbán János kápolnás-oláhfalusi földműves bekerített zabföldjét érinti 120 m. hosszúságban a vallum. A jámbor öreg nem is álmodta, milyen veszedelmes alkotmány érinti tulajdonát s ugyancsak hányta a keresztet, mikor megtudta tőlünk, hogy az Ördög-újtára tévedtek lábai. A lázi úttól 810 m., a N.-Fenyéd-völgytől 2010 m. a Rákos-Homorodig.

7. rajz.

8. rajz.

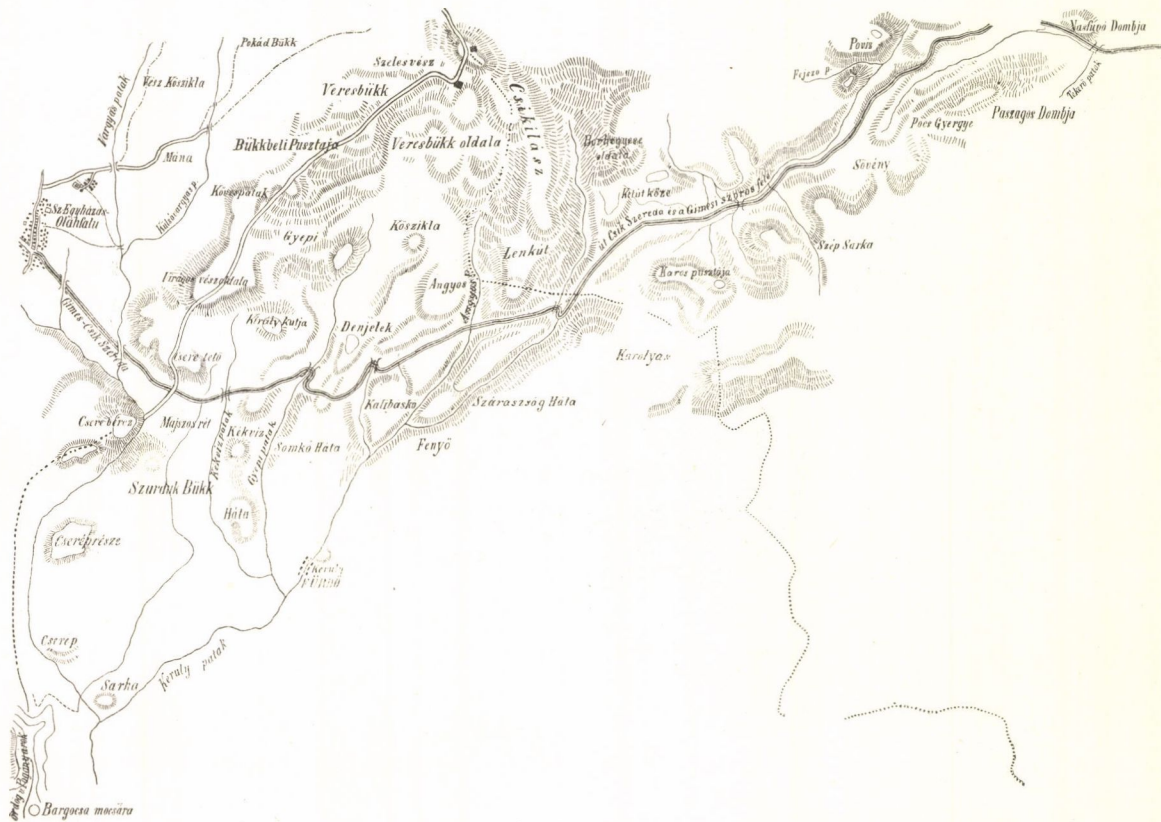
6. A vallum hatodik szakasza a Rákos-Homorod patakán túl a Szén-Homorodon keresztül a kis- vagy kápolnás-oláhfalusi Cserés-kertig.

A délre siető Rákos-Homorod meredek bal partján semmi nyoma töltésünknek. De a mint az ott levezetett csurgó mellett kikapaszzkodunk, a *Nagy-Kert* bekerített kaszállóján azonnal ráakadtunk s egészen jól kivethetőleg követhettük a 350 méternyire délkeletnek a Kis-Homorodhoz s azon túl a Fehér Tető Fenyője érintésével Kápolnás-Oláhfaluhoz vezető erdei úton is túl. Töltéskoronája 4 m., lejtősődés éjszak-délre 1,5 m., sáncz 1 m. széles. Irány nyugatról keletre. A 600-ik méternél belejt a *Kis-Homorod* (Szén-Homorod) 20 méternyi partján és az egész vonalon a legérdekesebb részletek egyikét tárja elénk. A vízmeder közepén ugyanis 5 méter szélességben hömpölyökből rakott kötöttés gondosan kirakott és lenagyolt zárköveivel máig tartja magát, úgy hogy itt az örök akadálytalanul átjárhattak. (9. rajz.)

A túlsóparton a Bozslék-oldala fiatal fenyvesen ki a Bükkmocsár-patak nevű kis árkon túl a *Cserés-kert* délnyugati sarkának első meredekebb fokozatán (900 m.) egyszerre elenyészik töltésünk. Hasztalan kerestük a Cserés-kerttől, a 975 m. magasságról Kápolnás-Oláhfalunak lejtő s a háttérben a *Kis-Homorod* patak «*Rákos-Homorod*» forrásereit átszelőleg ép a Nagy Bagolykőig (1659 m.) ágazó úton is túl. Hasztalan tértem utóbb vissza oláhfalusi kalauzokkal s szenteltem még egy napot ennek a környéknek bekalandozására. A *Fehér Tető Fenyőjében* alább s fennebb a Cserés-kertben, a Málnavészben, az Alsó-Bükkben, sehol nyomára nem akadtam. Elővettem Részeg Lajos hatósági erdőőrt, kikérdeztem a legközelebbi tanya tulajdonosát: Lőrincz Mihályt, Kápolnás-Oláhfaluról számos más kis-oláhfalusi emberrel együtt: senki sem tud róla. Pedig a táj domborzatából arra kell következtetnem, hogy ha rendszeres töltés nem megy is itt tovább; de a *Cserés-kert* alatt, a *Pálbükk* patakján (mely a homorodi fürdőhöz hajolva, ott a N.-Homoroddal egyesül) át a *Csonkahegy* megkerülésével, épen Szent-Egyházás-Oláhfalu felett a Vargyasig, valamely palissad mű kiegészítésére szolgálhatott. Erre útal főleg az a körülmény, hogy a Nagy-Bagolykőtől (madarasi Hargita mellől) kiinduló, töltésünk által óvatosan keresztetett s láthatólag a legrégebb közlekedési nyomokon követő hegyi, a Nagy- és Kis-Homorod közének most is járt erdei útja s a *Méhlakó-tetőn*, *Oltárkőn*, *Havas-Palikerten* át közvetlenül Kápolnás-Oláhfalura s onnan, az országút átszelése után, az *Ördög-tón*, a *Pokollázon*, *Domokos-hegyen* Lovétére és Homorod-Keményfalvára sűrűn használják. (Lásd térkép 9. rajz.)

Összegelve most a Nagy-Küküllőtől bejárt töltésszakaszok méreteit, következő eredményhez jutunk: 1. N.-Küküllőtől Kis-Fenyéd patakáig 2400 m. 2. Kis-Fenyéd patakától Nagy-Fenyédig 1800 m. 3. Nagy-Fenyéd patakától a Fejedelem-vésze patakon, a Kétszállás patakon át a Königess-gyárhoz szolgáló lázi útig 1800 m. s 4. onnan a Rákos-Homoród patakig 810 m. s 5. onnan Kis-Homoród patakig 620 m. 6. onnan Cserés-kert lábáig a meder és lejtővel 250 méter. Összes méreteink hossza tehát 7680 méter,

úgy hogy a terek egyenetlenségek rászámításával bátran 8 kilométert vehetünk. Ennek a magában nem feltűnő hosszúságú töltésvonalnak bejárása azonban annyi fáradságunkba került, hogy némi büszkeséggel gondolhatunk ez egy folytában még senki által meg sem kísérelt bejárás sikereire.

9. rajz.

B) A második védkerület a homorodi fürdőtől a Hargita gerincéig.

(Lásd térkép vázlatot 9. rajz.)

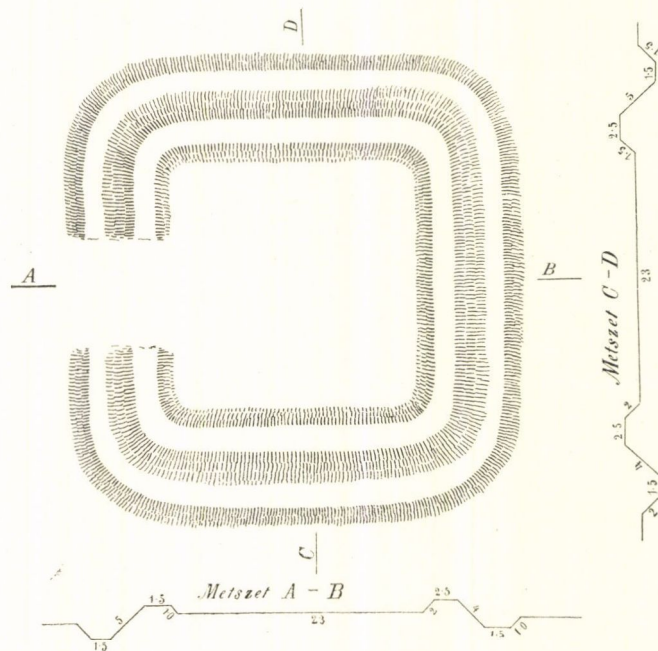
7. A homorodi fürdős castellum Kápolnás-Oláhfalu határában. (10. rajz.)

A sz.-udvarhely-oláhfalusi országúton a Homorod fürdőhöz lejtőleg az 54 kilométer oszlop irányában jobbfelé, a fenyves magaslatra kimenet a Czekentető eme keleti nyulványán egy kis tisztásra érke-zünk. A tisztáson túl mélyed a régi felhagyott út is, úgy, hogy a hegynyulvány épen a két út közére esik, miután az új út is a fürdő előtt a régivel egyesül.

A fenyvesekkel körített fensíki térség közepén azonnal feltűnik a «Várhely» vagy «Földvár» négyszöge, (11. rajz) melyre rikai-expeditióm alatt a fürdőre telepedett feleségem akadt először séta köz-ben, s mely iránt Orbán Balázs feljegyzéséből elindulva, azelőtt hasztalan tudakozódtam az erdőortól és élembe került kis-oláhfalusiaktól.

Tanulmányomnak tehát örvendetes zárpontját ezen castellum szerencsés megállapítása képezé. A csucaival épen a négy világtáj felé tekintő castellum kijárója *DKelebre* épen a Tolvajoshágó, illetőleg a *Hargitára* vezető s innen 9 kilométernyire eső vallum felé nyílik. Összekötő útját alább fogom részle-teni a Czekentetőről a Szarkakő felé le Sz.-Udvarhelyig, honnan az őrség ide szolgált. A castellum elhelyezésére a savanyúvíz-források szolgálhattak irányadóul s az őrség kútjául azok szolgálhattak. A vár-területet körülfutó sáncz külső martja általában 1—1.5 méter magas, alapszélessége mindenütt 1.5 m., abból a kapunyílás és annak párhuzamos oldalán 5 m. emelkedés vezet az 1.5—2 méter széles várfokra,

mely szintén földből van felhánnyva, melyből 1 m.-t lejtünk a várudvarra. A belterület a hegylejtő miatt a kapunyílás felé 0.5 m.-t lejt. A külső sáncz vonalán minden oldal mérete 35 m., a várterülete pedig 23 m. A vár belterülete 544 □-m., a védelmi fal összes hossza 92 m. úgy, hogy legkevesebb egy centuria őrséget feltételezhetünk ide. (Lásd a castellum alaprajzot 10. rajz.)

10. rajz. A homorodföldi castellum.

8. A vallum hetedik szakasza. A Hargita Ördögbarázdája. Nagy-Oláhfalu határában egészen Csikmegye széléig. (Lásd 9. rajzot illetőleg térképet.)

A vallum hargitai szakasza a Vargyas víznek Szt.-Egyházas-Oláhfalun alúli délre hajlásától, vagyis a Szurduk kősziklájától kezdve keresztül Csikszeredára vezető országúton.

A mint a Csik-Szeredára vezető országút Oláhfalun alúli a Vargyas patak hídjától a Cseretető nyulványára kezd emelkedni, a 63 kilométer oszlopon felül s a helységtől alig 2 kilométernyire egyszerre jobbról-balról feltűnik az «Ördögbarázdá». Nagy-Oláhfaluban mindenki ismeri ezt az «Ördögbarázdát»; holott, mint említők, Kis-Oláhfalu népessége nem bír tudomással a Kis-Homorodnál mostani kutatási helyüinktől valami 10 kilométernyire elhagyott töltésről. Az onnan idáig terjedő szakaszt karózzal zárhatták el Nagy-Oláhfalu felett, mert az éjszokról délre futó patakok természetes határuknak nem szolgálhattak.

Az országutat kettévágó töltést kezdetétől óhajtván kíséreni, azért a Majszos rétjén az úttól jobbra be a Vargyas vízéig délnek gyalogoltam a mindenütt hatalmasan kidomboruló töltésen. A ritkás fákkal benőtt rét tulajdonosai egyes területeik határmesgyéjeül használják a mogyoró és tölgybokrokkal benőtt töltést, mely itt túlnyomólag mázsányi kövekből épült s csak a felületét borították földdel. Sokkal szilárdabb, mint a Küküllő két partján elhagyott szakaszok bármelyike.

Mindjárt az országútnál a korona 3 méter széles; külső lejtése kelet felé 4.5 m., belső (nyugat) 3 m.; keleti külső sánczszélessége 2 m. széles és 2 m. magas árokkal bir. (11. rajz.)

Ezt az érdekes szakaszt szemlélteti 12. rajzunk, feltüntetve, a mint az országút által kettévágott töltés a Cseretető ritkás fái közt kiindul s másik részlete a Majszos rétjén marad.

Bennebb a Vargyas felé a Majszos rétjén a korona egész 3 méterig keskenyül; de fala 5 méterig emelkedik, sánczszélessége 1 m. és a keleti külső sánczfal itt 3 méter. (13. rajz.) A Szurduknál egész

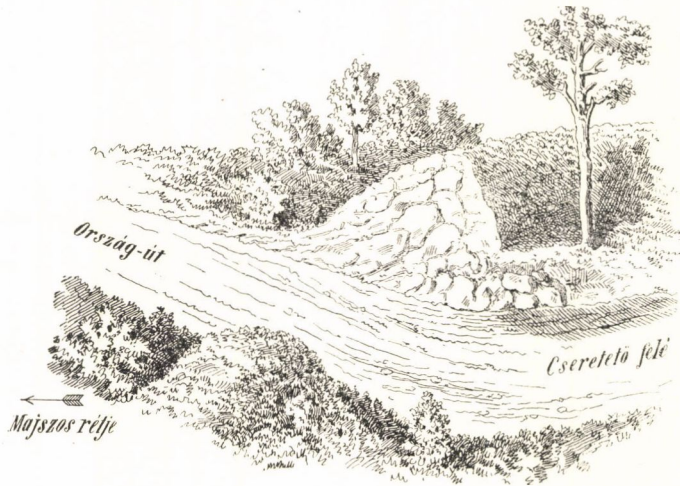
váratlanul 4 m. széles sziklanyílás s ezen belül egy ennél is mélyebb és szélesebb szakadék festői látképe tárul elénk, míg jó mélyen alattunk, a Vargyas árja csap keletről nyugatra át, a szó szoros értelmében ketté vágva a Hargita nyulványát. Oly hirtelen szakad meg a sziklafal, hogy óvatosság nélkül könnyen be is zuhanhat az ember.

11. rajz.

Az országútig vissza 500 métert mérve, a *Cseretető* ritkás tölgyei közt 845 m. magasságban halad felfelé. A hatalmas töltés 2 m. magas, úgy, hogy keleti sánczába állva nem látunk rajta át. Mázsányi trachyt-tuskókból alapozták.

A 900-ik méternél (az országúttól 300 m.) a *Cseretető* laposára kapaszkodva, a tetőtől kissé nyugatra mintegy Oláhfalú felé tekintőleg széles útként szeli a hegyhát réjtjét. Itt 500 méternyire, a *Virágos*

12. rajz.

vészhez átmenőleg egy régi kővel kirakott út szakítja meg, mely Oláhfalú felől a Király kutja felé a *Gyepi patakának* s majd a Kérulyon az Ángyos erdőbe s úgy a *Tolvajos hágóra* halad. Állítólag a század elején még ezt használták. Az út szélessége 3·5 m. s belevág a vallumba, mely itt csak 1 m. magas; de koronája 2·5 m. széles, keleti lejtése 4·5 m. nyugati 3 m., a keleti sáncz 2 m. széles, 1 m. külső mart-

13. rajz.

tal; a belső is 2 m., de ennél nincs olyan szembetűnő külső marthajlás (14. rajz). Alapját méteres átmérőjű trachyt-tuskókból 12 m. szélesre rakták. A kilátás nyugatnak *Oláhfalú* felé és az elhagyott Kis-Homrod—N.-Küküllő közti fensíkra, sőt a retelaki Szőlőhátra elszolgál, úgy, hogy innen oda máglyával egészen jól jelezhettek.

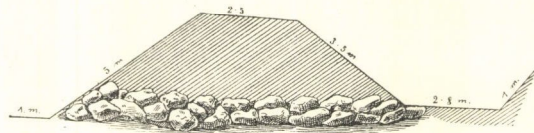
A «*Virágos vész*» oldalának *Köves oldal* nevű déli lejtőjén 800 méter hosszúságban meglehetősen

meredeken kapaszkodik fel; de az 1000 m. magas lapos fensík rétéjére emelkedve, az 1008 m. tetőt jobbra elkerüli s észrevehetőleg keletre, a Csik-Szeredára vezető *Tolvajoshágó* felé keresi a kilátást. Így a Barátok völgyét és odább a Király kútja tájékát jobbra jól áttekinthetjük. A lelapult töltés az 1200 m. hosszú rétet csekély emelkedéssel átszelve a *Köves-patak mezeje* nyergére lejt, a gerincztől keletre (jobb) kerülve a Köves patak a *Gyepi patakához* induló vizeret átlépi. Annak idején ez a forrásér másfelé indulhatott vagy mesterségesen lehetett levezetve, mert most rendetlenül szaggatja töltésünket. A forrásereken átgázolva s Tamás Ágosta oláhfalusi gazdának épen a töltésre helyezett pajtáját elhagyva, a kaszáló rétről egyenesen a *Bükkbeli pusztája* fenyős és bükkös oldalán kapaszkodik ki, úgy, hogy távolról, a Virágos vész oldaláról belejtőleg innen jó messziről hatalmas országútként tűnt szemünkbe. Azonban oly meredeken van vezetve, hogy nem valék képes rajta kigyalogni s kerülővel érkeztünk a tetőre. A *Virágos vész* oldalától 1200 méter a belső Bükkbeli pusztá aljáig. A kapaszkodó 80 méter s az 1080 m. magasságú belső bükkbeli pusztá rendkívül ki levén téve a szélviharoknak, ott túlnyomólag kötöltést alkalmaztak s egy jó darabon a pusztá körakást szemlélhetjük. Az itt uralkodó erős szélviharok erejét világosan illusztrálják a nyugat felé több méternyire elszórt kötuskók. Kitűnő megfigyelő állomást képezett a külső bükkbeli pusztája, honnan délre a Rikán túl a Barczaságot, a déli határhegységet a Verestoronyig, a töresvári-tömösi szorosok barázdáit áttekinthetjük.

A Belső Bükkbeli pusztáján töltésünkől jobbra felbuzgó kitűnő forrásnál mindenestre örállomás lehetett, jóllehet semmi építkezésre utaló nyom nem található. Sátrakban, kunyhókban helyezhették el az őrseget. Fenyőfa bőviben kínálkozott s az építkezés mibe sem került. Töltésünk 1100 méternél a

14. rajz.

15. rajz.

Külső Bükkbeli pusztájára érkeve Csik-Delne környékére, vagyis az alsíki medenczére is bepillantást nyerünk. Itt mindkét oldalán 1.5 m. szélességű sáncz követi.

Alapzata több mint felerészben trachyt-tuskókból épült. Lejtője keletre 3.5 m., nyugatra 3 m., töltés hát szélessége 2.5 m. (15. rajz.)

Az ilyen körakásos helyeket a fenyő sem nőtte be.

Ily módon a sziklaalapot szélére nőtt fenyőszálak az 1184 m. magaslat szikla alatt felfelé való ságos sétautat tárnak elénk, a jó széles töltést jobbról-balról sorjában követik a fenyők. De az 1224 m. sziklatetőre kapaszkodva, még szebb látvány vár reánk. A szél- és viharjárta tetőn a töltés földburkolata annyira elkopott, hogy csakis a kőágyazat látható, sőt a szél még abból is elragadott egyes köveket. A 7 méter szélességű vallum csupa terméskövekből van kirakva s találni benne 2 méter hosszú, 1 méter széles, 0.8 m. vastagságú tuskókat. Az 1.5×1×0.6 és 1.5×1.4×0.6 méretűk igen gyakoriak. (16. rajz.)

Az anyag ott helyben készen kínálkozott, mert balfelé a trachyt-szikla az athmorphæraliszk hatása alatt erős mállatban áll.

Az irány ÉK fordul s a Veres Bükk (1345 m.) fenyvesében mindig Csik felé látunk. A *Veres Bükk* fenyveséből kiérve, keletre (jobb fele) egy keringő sziklafok őrhelynek minősíthető alakzattal bír. A 9 m. széles és 10 m. hosszúságban leegyengetett hegyfok alatt 10 m. mélység tátong, tehát minden meglepetés ellen biztos menhelyet adhatott s a hegyfokról keletre nézve Al-Csikra, Csik-Szereda környékére s az oda átszolgáló *Tolvajoshágó* minden legkisebb hajlására beláthatunk. Alig 50 méterrel fennebb egy második 8 m. átmérőjű hegyfok következik.

Veres Bükk útja.

Az oláhfalusiak a Veres Bükről a Szeles Vészire átmenőleg, nyugatról egy elhagyott régi utat emlegetnek «*Veres Bükk útja*» néven. Kőkirakás nyomain mutatkoznak is, de a vízmosságok miatt akkora

bizonytalanságban, hogy határozottabban a felől szólni és itélmi nem tudok. Ez az út vagy töltés lefelé már nem vehető észre, ha valóban létezett. *Bükkbeli külső* pusztája mögött a *Mána* (936 m.) laposára délnyugatnak s onnan nyugatra a *Vész-kősziklája* alatt szállhatott a *Vargyas* terére, hogy Oláhfalutól éjszakra a *Csonka* előfokán a *Cserés Kertnek* az ott elhagyott vallumrészlethez kerülhessen. A *Vargyas* árterén semmi nyomát sem találtam. A homorodi fürdő castellumától is szolgálhatott egy rövidebb feljáró a hargitai vallumnak itt szóban levő töltéséhez.

A Szelevészre emelkedőleg ismét hatalmas körakás alakjában jelentkezik vallumunk. Keleti martlejtő 3·5 m., keleti sáncz 1 m., kihajló martfal 0·6; nyugati lejtő 3 m., sánczszelesség 1 m. Ez a többnyire kőből készült hatalmas töltés egyenesen neki vág az 1487 cm. magas gerincznek, honnan délkeletre a Tolvajosig terjedő Csikláz is kiágazik. Míg idáig éjszakelet irányt követett, mostantúl a Hargita gerinczének megfelelőleg ÉÉNy igazodik a töltés.

Idáig a távolsági méretek: Belső-Bükkbeli pusztájától a Külső-Bükkbeli pusztájáig 500 m., onnan Veres-Bükk pusztájáig 550 m., onnan első szikla kiszögellés és őrhelyig 700 m., onnan a hasonló őrhelyig 125 m., onnan *Szelevészig* s a Hargita gerinczéig, vagyis a Csikláz kiágazásáig 1500 m. Borgo-

16. rajz.

zás mezejétől a Mitakóig a gerinczét követi 3·5 km. hosszúságban. Onnan a boroka sűrűsége elrejtí valami 3 kilométernyire s csak 1 klm. látható Csik-Mádéfalva, Csik-Rákos határának a nagyoláhfalusi határhoz szögellésénél.

Ez a töltésvonal a Vargyastól fel a Hargita gerinczéig 15 kilométernyi hosszúságra beérhető, mert az egyenetlen terepviszonyok közt szabatos felmérése több napot igényelne, s én ennyi idővel ott jártamkor nem rendelkeztem.

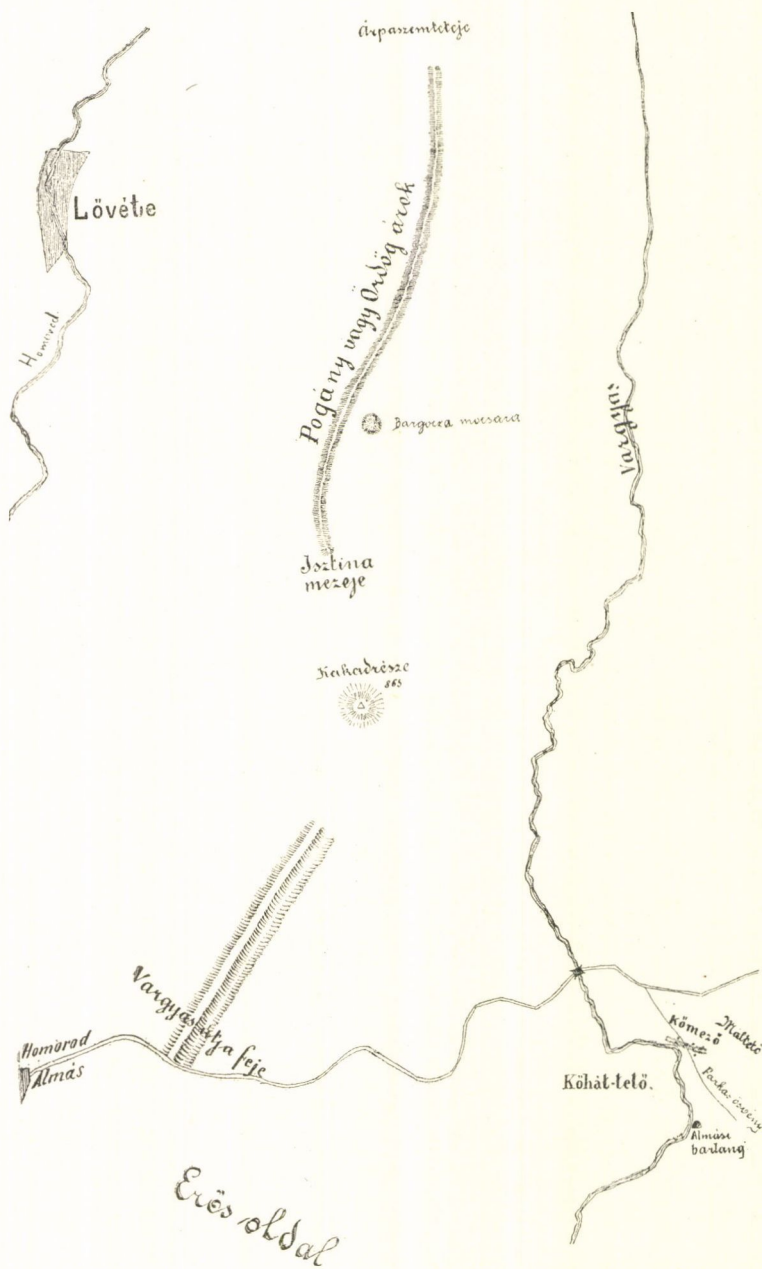
Ime a hargitai limes az Oroszhegytől Kis-Oláhfaluig kinyomozott kelet-nyugatival nagyjában derékszöget alkotva feszül. Amaz a Nagy-Küküllő mellékéről a Tölgyesi szorosnak és a Maros gyergyói medenczéjének néz; míg a Tolvajoshágó aljától egészen a Hargita főgerinczére vezető dél-éjszaki limes pedig az Olt medencze és a gymesi szoros felől feltételezett invasiok meghiúsítására épült s térbeli kiterjedtségével, szerkezeti dimensioival messze felülmúlja a Meszesnél látható határtöltéseket. A két limes szakasz majdnem részarányos, a mennyiben az oroszhegyi kis-oláhfalusi szakaszcsoport is nagyjában 15 kilométert ölel fel s a hargitaival együtt jó 30 kilométernyi kiterjedtséget mutat.

C) A harmadik védkerület.

A vallum déli szárnya a Vargyasvíz keleti áthajlásától, vagyis az ú. n. Szurduktól Nagy-Oláhfalu mellett a Kis-Homorod balparti hegyvonalon a Rikára s onnan le az Olt alsó-rákosi szorosáig.

10. Nyolczadik szakasz. Ördög-árok a lövétei határban. (17. rajz.)

Míg a vallum két előbb bemutatott csoportozata a Hargita láncsolatának hegyi átjáróit fedezi s a gyergyói és csiki átjárók ellen van tervezve : a csikszeredai útból délre menőleg *Alcsik* és *Erdővidék* stra-

17. rajz.

tegiai vonalainak kellő elzárása képezék a tervezők feladatát. A gymesi szoroshoz szolgáló *Tolvajos hágó* felől a Vargyas vízének Szt.-Keresztbányától keletre eső sziklás partvidékére majdnem lehetetlenség lévén a kijutás, a Vargyas-Szurdukjától délre emelkedő *Vészkarély* nevű omladványos hegyoldaltól egészen a Kéruly víz beszakadásig feleslegesnek látszott a töltés folytatása. Orbán Balázs szerint ugyan a Majszos meredekjén a Vargyashoz leereszkedik s a lövéteiek nekem is szép meséket tudtak beszélni

a Vészkarélytól a *Satak kutjáig* haladó Ördögárokra. A valóságban azonban nyoma sincs e földműveknek, s bár a Szurdék-Bükkjénél a Vargyast átgázolva még a sziklás omladványokat is végig jártam s a Cserebércz (842 m.) fenyvesét keresztül-kasul átvizsgáltam, sehol sem constatálhatók ilyenmű vonalat. A Vaskapunál, a hol a Kéruly vizétől és hasonló nevű fürdőtől a lövések átjáró útja a 824 m. hegyhátat keletről nyugatra szeli, találjuk az első Ördögárok részletet, melynek elhelyezése világosan a Tolvajos hágó, tehát Csik-Szereda felől beszorgáló s a szent-keresztbányai szenelők által is használt erdei út vonalára czéloz. Ennyiben tehát ez a *Homorod-fürdő* castellumától és Oláhfalutól egyaránt 10 kilométerre, vagyis a *Cseretető* vallumával majdnem azonos távolságra eső sánczain még a gymesi szoros ellenőrzésére szolgált, s itt a székelyudvarhelyi cohors kirendeltsége a homorodszentpáli helyőrséggel combinative működhetett öt kilométerrel délebbre a gyér cserjékkel benőtt és a megfigyelést nagyon megkönnyítő lövetei alszegi legelőkön az Árpaszem-tetőn (865) alúl a Kalkadrésze (891) felé vezető nyergen, hol a Vargyas kiszélesült völgycsatornájából kivezető hegyi út felfelé a már tőlünk jobbra elmaradt Lövétének, és lefelé, a még csak következő *H.-Almás* felé elágazik éjszakáról délre 500 méter hosszúságban. Az Árpaszem tetőről az Isztina mezőig egy «*Ördögárok*» vagy «*Pogányok árka*» nevű sánczolat fogad. A 19. rajz ezt a szomszédos töltésrészletekhez való viszonyában szemlélteti. A megkérdezett falusiak szerint az ördög Alsó-Rákosnál az *Otton* egy embertörő malmot akart építeni s e végből a Hargitáról magának hatalmas malomkövet választott ki. A lefelé görgetett malomkö nyomából támadt az *Ördögárok*. A Pogányárok elnevezést pedig úgy magyarázzák, hogy a mikor a török bírta ezt a földet (a mi soha sem fordult elő) a muszkákkal (a mi ismét merő képtelenség) ide vonták meg a két ország határát. Aztán tessék a nép phantasia után indulni! Vége felé közelítőleg nyilván ott, hol a Vargyas mellől nyugatra út vezetett át, körded mélyedés látszik a sáncz keleti, tehát külső részén (17. rajz). Ez a *Bargocza mocsara*, mert bemélyedségénél fogva sár, szittyó nő bele s a víz tocsává gyűl. Keletkezését úgy adja elő a nép, hogy az ördög megfáradva a nehéz malomkö hajtásában itt pihenőre tért, s az alatt a malomkövet is lefektette. Eme 8 méter átmérőjű körded mélyedésben *nem bajos az őrtorony* helyét felismernünk, a mi annyiban össze is vág a caledoniai szabványnyal, hogy a félkilométer hosszúság itt is megvan. Ebből kiindulva, a többi szakaszokon is minden félkilométerre feltételezhetjük az őrházakat, melyeket mint már kifejtettük is, a kéznél talált erdőségek faanyagából könnyű szerrel előállíthatnak.

A sáncz természetesen jelentékenyen betelt, de ennek daczára még 0.5 méter mély és széles s mindkét partján észrevehetjük az egykori földhányásból előidézett martszél.

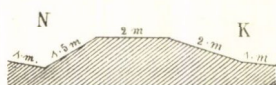
11. A Vargyas és Rika patakok fontosabb átjárói a Kis-Homorod völgyére és ez átjárókat jelző vallum-szakaszok.

A Kakadrész (891 m.) nevű erdősmagaslattól vagyis a homorod-almási barlanghoz átvezető hegyi úttól dél felé egészen Nagy-Küküllőmegye határszéléig, tehát az alsó rákosi erdőkig, tehát e 25 kilométernyi erdős hegyhátakon egymástól rövid közökben több olyan vallum-részlet fogad, melyeknek utólagos összehasonlításából világosan kiderül, hogy egy ugyanazon főczél lebegett a tervezők szemei előtt. Az egyes szakaszok összehasonlítása után jutottam ugyanis ahhoz az észlelethez, hogy a Vargyas, Rika és Kormos vizek összefolyásától, a Vargyas Olasztelek és Felső-Rákos közti területről, hol Felső-Rákos ásványforrása felburognak egyfelől a Vargyas-patak mentén Homorod-Almás és Homorod-Karácsonyfalva, másfelől a *Rika pataka* mellett a jelenlegi hatósági út irányában át az Oláh-patak mellett Oklánd, Homorod-Újfalu és végre a Rikába szakadó mellékvizek, főleg a jobbparti *Nádas-patak* mellett át a Kis-Homorod alsó vidékeihez (Zsombor, Mirkvásár) olyan közlekedési útvonalak szelik át a Rika-hegységet és erdős nyulványait, melyek a rómaiak idejében hadászati tekintetből kiváló gondozást igényeltek. Valóságos concentricus kifejlődést adtak e megfigyelő és elzáró alkotásuknak, úgy, hogy a modern harczászat magasabb műszaki elvei érvényesülnek azok elrendezésében és kivitelében. Lássuk tehát ez érdekes és sok fejtörésembe került vallum-részleteket.

12. A vallum kilenczedik szakasza Kakadrésztető és Vargyas útja feje között. (16. rajz.)

A *Kakadrésze* déli folytatása abba a nyeregbe megy át, melyen H.-Almásról a Vargyashoz s egyúttal a híres barlanghoz kelet felé átjárunk. Azért ezt a nyeret *Vargyas útja* fejének nevezzük. Itt a Vargyasvíz felső völgyéről és a Vargyason túli Máltető felől átvezető utak találkoznak s egészen helyén vala tehát a délre vonuló hegyhát keleti szélén nyugatra hajló ív-alakban megépített töltés. A jól ki-domboruló töltés egészen a Vargyas útja fejéig terjed s a *Kőhát teteje* meredekje alatt érte végét, csak-hogy a hegynyergi utak itt teljesen eltiporták. A megtartott részletekben töltéskoronája 2 m. széles, lejtő nyugatra 1.5 m., keletre (Vargyas felé) 2 m. Sáncz keleten 1 m. széles. (18. rajz.)

Már a töltés domborulatának nagysága elárulja, hogy erre az átjáróra nagyobb súlyt helyeztek, mint a vaskapui és árpaszemtetői két sánczrészletre. De még nyomatékosabb bizonyítékot nyerünk a *Vargyas útja* fejének közlekedési és hadászati fontosságáról abban, hogy túl a Vargyason a barlang fölött is jónak látták még egy előretolt mellvédet az ú. n. Tatártöltésben felállítani s ilyen formán kettős őrvonallal őrködtek ezen útszakasz felett. Ezt az érdekes szakaszt azért külön helyrajzi térkézzel ki-vánjuk szemléltetni. (Lásd 18. rajzot).

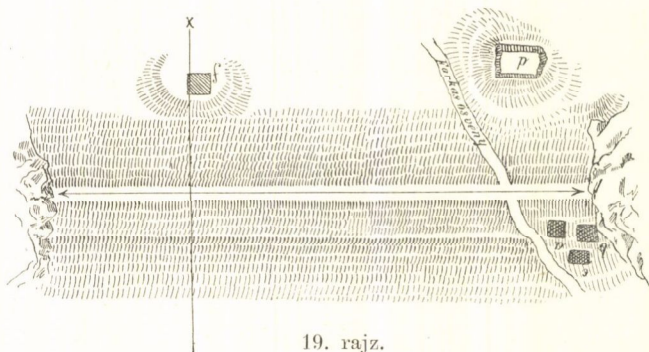

18. rajz.

13. A vallum tizedik szakasza. Tatártöltés a Vargyas bal partján az almási barlang feletti Erdős oldalnál.

Homorod-Almásról keletre az erdei úton a Vargyas útja fejénél a Vargyashoz lejtve, annak kies völgyéből a túlsó partján a barlanghoz készülő utasok rendes állomásául szolgáló *Kőmezeje* nevű hegyi rétig haladunk. (L. 17. rajz.)

A régen búsujáró helyül szolgált *Kőmezején* még kápolna romjai (*d*) ott porladoznak s attól délre a Vargyas mellé leszolgáló meredekhez, a lejtás nehézségeit nevében jellemző *Erős oldalhoz*

19. rajz.

közelítőleg hatalmas töltésen kell áthatolnunk. Tatártöltésnek emlegeti a nép. A mint azonban jól szemügyre vettem, rögtön tisztába valék arról, hogy a Vargyas útja fejével majdnem szemben, attól 5 kilométernyire megépített töltés római mű és a már idáig vezetett határszéli védmű egyik exponált részlete. Az Orbánnál említésbe jövő egyidejű művet azonban nem konstatálhatom. A Vargyas bal partja felett kimagasló Máltető (1125 m.) meredekje annyira elzárja a tovább jutást, hogy csakis a Máltető megkerülésével vagy a Vargyas medrében folytathatnók útunkat. A Vargyas vízmedrében nem mindig

lehetséges a legázolás. A Máltető megkerülése késedelmes. A régiek tehát egy sziklába vágott — bár ma erősen megrongált — ösvényt vezettek el a Máltető vargyasfelőli meredek oldalán, úgy, hogy a Vargyasal alább egyesülő Hidegasszony patakán át a *Les* nevű tetőre (1102) s a Kovászó pataka mellett kelet felé be a Kormoshoz s a Dobokápolnája feletti *Rózsamező* érintésével ki a *Baróti pusztára* s úgy Alsócsíkba, jó gyalogos egy nap alatt eljuthat. (19. rajz..)

Az erdővidékiek most is járják ezt az ösvényt s hajdan a Kőmezeje kápolnájánál tartott búcsúkra is itt jöttek át nagy vidékről. Ennek a *Farkas ösvénynek* kezdetéből az *Erős oldal* meredekje s az ott levő pajta között vonul el a *Tatártöltés* nyugatra a Vargyasra dülő szikláig 422 m. hosszúságban. (20. rajz.)

20. rajz. Atmetszet a Tatártöltésen a Vargyas völgyéig.

Ily módon a Farkasösvény és a Vargyasvízvölgy erősoldali kijárását elzárta teljesen. A Farkas-ösvény felé a töltésen kívül 3 verem jelzi *a, b, c* őrtanyát. Elöl egy 10 □ m., mögötte 2 olyformán, hogy a Máltető felőli 6 □, a másik 10 □ m. térfogattal bír. Mindenik 1—1 m. mély. Ide tehát 12 főnyi legénység lehetett vezényelve s az első verem az őrt megfigyelő tornyát, a más kettő az őrtanyákat fogadta be. A töltés a legszebbek egyike, koronája 2 m. széles, kifelé 4 m. lejtős, sánccszélesség 1·3 m., a sánc külső martja 1·5 m. Töltés magasság 1·5 m. A töltéstől éjszakra a kápolnarom (*d*) irányában egy csüfféle épület (*f*) szolgál az utasok tanyahelyéül. Az egésznek helyrajzát 2 rajzunk illusztrálja *f* csüfctől mutatva délfelé a töltésen át be a Vargyasig lejtő Erősoldalt is.

14. Tizenegyedik szakasz. Kakasbarázda a homorod-almási barlang átellenében a Böcsök Mál nevű mészszikla déli oldalától a Megye patakán át. (IV. térkép.)

A Vargyas balpartjáról visszatérve a Vargyas útja fejéhez, onnan délre a *Kőhát-teteje* (888 m.) felé kell útunkat folytatni. A Homorod-Almás felé tekintő mésztetőre felmenet és a gerinczen semmi nyoma töltésünknek. A 2·5 klm. sziklás hegyélen hajdan mezei gazdaságot folytattak a falusiak, valószínűleg a török-tatár becsapások miatt, minthogy ezen fensíkokon jól megvédehették magukat. Így nyugatról keletre egészen a Vargyas fölé hatolunk, szembe a barlanggal. Azt a már csak egyesével járható meredek szirtet Böcsök Málnak nevezik. Az arról délre lejtő meredek horpadásokat, melyek első tekintetre a hőcsúszamlások és vízmosások eredményeül bizonyosulnak, a Kakasbarázda kezdetéül nézi a nép azzal a csodálatos phantasiával, mely a legparányibb sziklát várnak és a hegyi ösvényeket ősi sánccolatoknak tudja minősíteni.

Azonban a Böcsök Mál déli lábánál igenis feltűnik a Kakasbarázda hatalmasan kidomborodó töltése. A «Gyükeres kert»-től a Szabó László kertje mellett kiemelkedve elébb nyugati, majd déli irányban átszeli a köhättetejének a Vargyas felé lejtő patakát. Abból a György Ferencz kertje mellett a *Belső Barraha* réjtjére kap ki, majd átvágja a *Vargyas* Megyepataka nevű mellékvizet s a *Czike aratása* mellett a Merketető Dugaszó nevű melléksúcsa alatt elvész. Ezt a részt pontosan nem mérhettem fel az idő kedvezőtlen volta miatt, s itt utólagos kiegészítésre szorulunk.

A Kakasbarázda eme szakasza is a Vargyas völgyén Erdővidék felől H.-Almásnak irányuló s a falusiak által a Megye pataka mellett a Vargyas útja fejéhez felszolgáló s most is használt út elzárását czélozta. Ezen út a Vargyas víze mellett Vargyas községhez már szekérrel is járható és Barót, illetőleg Kis-Bacznán felé a Mitács hágón át Csík-Verebesnek s onnan az úzvölgyi szorosba nyeri folytatását. Ime tehát a mint a Vargyas útja fejenél ívszerűleg elvonuló vallum-részlet a Vargyas víznek a barlang felé

irányuló s kis víznél vagy téli fagy idején járható útja ellen irányult, a Kőmező Tatártöltésével az év minden részében gyalog és lovas embernek hozzáférhető Farkas-ösvény katonai ellenőrzését vették czélba. épen olyan éleslátással felismerték a Böcsök Mál alján a Megye pataka mellékének stratégiai jelentőségét E három védmű azonban mind a H.-Almás fölött, a Vargyas útja fejeződésénél összpontosuló átjárók biztonsága érdekében létesült.

15. Rézút a Merketetőtől (1003) Hagymás váráig.

A Megye patakától délnyugatra emelkedő Merketetőn (1003) az almásvidéki emberek egy régi vár romjaival kecsgettik rendesen a látogatót. A várnak nyoma sincs s alkalmasint a kibuvó méasztuskók, rétegfejek tévesztik meg a könnyen képzelődő pásztornépséget. A messzire kitérszó és távol vidékre le a brassói határszélig kilátást nyújtó hegytetőnél a vallum sem folytatódik, mert a minden oldalról nehezen megközelíthető sziklás magaslatot véletlen megtámadások ellen már a természet kellően biztosítja. De azért ott egy megfigyelő őrhelyet feltételezek, mivel a Vargyasról éjszaknyugatra a Mocsár (640) kaptatóján kiinduló hegyi átjáró egyenesen a Merketetőre szolgál s innen az imént ismertetett vallumrészletek környékét teljesen áttekinthették. Vallum helyett azonban a Merketetőtől délre a *Rézút* hívja fel figyelmünket. Ugyanis a Merketetőtől délre a Fejedelem asztala tisztáson át, hol a hagyomány szerint I. Rákóczy György bölényvadászata után lakomát rendezett, egészen a karácsonyfalvi *Kerekdomb nyakáig*, keresztül a Hagymás erdőn H.-Karácsonyfalva *Senye* és H.-Almás *Megye Bükkje* erdei között, vallum 5 klm. hosszúságban elvonuló ösvényt *Rézútnak* nevezik. Ez az ösvény minden hihetőség szerint gondozva is lehetett s alkalmasint porondozás alatt állott, mert az őrzőjáratok útjául szolgálhatott délről éjszakra. A Meszes Sziklás szakaszain, vagy meredélyein szintén megszakad a vallum s Torma Károly a gopoi hegyszélen Hodosfalva felett az általa számított 1—5 őrtorony között kiporondozott utat észlelt szintén.

16. Hagymásvár, a Kis-Homorod mellékének castelluma a homorod-karácsonyfalvi Szilostetőn. (21. rajz.)

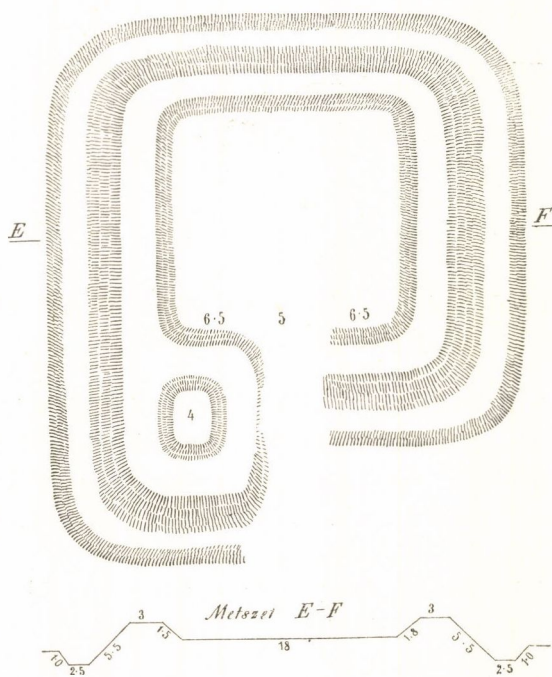
A homorodfürdői és tibodi castellumok példáin elindulva, szorongó érülettel nyomozgattam a Kis-Homorod mellékére szintén feltételezett castellum után. Annál nagyobb örömmel töltött el, midőn a Rézúttól délre a Kis-Homorod és Vargyas-patak közti nyereghorpadás Hagymás várában azt megtalálnom sikerült. H.-Karácsonyfalva és Oklánd felől ugyanis a rikainál egy körülbelül 9 kilométerrel rövidebb átjárót ismer és használ az erdővidéki lakosság. H.-Karácsonyfalváról a Mogyorós patakát, H.-Oklándról a Szilas vagy Karácsony patakát követve érkezünk a Hagymásvár által elfoglalt alacsony nyeregpre. Orbán Balázs keserű csalódással kicsinyli a «jelentéktelen négyszögű erősséget, mely csakis 140 lépés kerülettel bír s mivel a magasan fekvő beltért körítő gátönyban még ásogatás után sem akadt falnyomokra, azt kelle hinnie, hogy csakis földvár volt». Annál nagyobb elégtételül szolgált nekem a tűnődve nyomozott földvár megpillantása, mert annak római voltát az általam Dacia minden pontjáról átvizsgált számos castrum után nem vala bajos megállapítanom. Még a hegynyereg vizenyösségét is óvatosan kikerülte a római tervező s inkább éjszakra a Szilos oldalára toltá kissé fel. (L. 21. rajz.)

A négyszögű földvár lekerekített csúcsai a négy világrészt jelzik. A déli és keleti sarok közt a Vargyas felé tekintő homlokzaton nyílik meg az 5 m. széles bejáró, melynek védelmére a déli saroknál 4×4 m. belvilágú négyszögű őrtorony alapját jelölhetjük meg. A földből felhányt négyszögre fatorony következhetett, honnan az űr megfigyelését teljesíthette. Kívülről 1·5 méter mély és 2·5 m. széles sáncz futja körül az egészet a bejáróig. A védősánczból 5 m. meredekség emelkedik a 3 m. széles várfokig, melyről 1 métert lejtünk a vár udvarára. A sánczok irányában kívül 25 méter a szélesség és hosszúság, míg a vár belterülete 18×18. Ilyenformán a belterület 324 □ m., a védelmi arcvonal összege pedig 72 m., úgy hogy őrsége kétségtelenül egy centuriából állhatott. A castellum várfokát palisadművel erősíthették meg, minthogy falazatnak semmi nyoma s csupán eserépneműre talál — bár nagy ritkán —

a kutató. Az egészről kellő átnézetet nyújt 21. rajzunk, mely *EF* átmetszetével a sánczok és töltésszerkezet mivoltát is szemlélteti.

Az őrségre fontos jó ivóvíz itt is egészen kézügyben vala, mivel nyugatra a lejtőn alig 100 lépésnyire jó ivóvíz-forrás buzog fel. Az egész környezet különben vizenyős s a Hagymás elnevezésben is a sok hagymás vízi növény tenyésztete jut kifejeződésre. Ott jártamkor is, 1894 augusztus, javában díszlett a sok *Narcissus poeticus*. A néprege ugyan ide is egy borzalmas drámát költ, mely szerint egy gonosz legény kincset gyanítván tele átalvetőt hurezoló leány pajtásánál, azt megölte, utólag látva csak becsalódását, mikor hagymánál egyéb nem ürült ki az átalvetőből.

A castellum helyrajzi fekvése kiválóan fontos. Alig 4·5 kilom. nyugatra H.-Karácsony falvánál érjük hátvédjét s onnan 4 km. nyugatabbra a Koldustető (581) hágója mögött a h.-szt.-páli castrumot. Keletre a Hagymás vize mellett Vargyas község alig esik egy órányira. Azon alul a Kormos és Vargyas egyesülésétől keletre Barót elkerülésével egyenesen Biboreczfalva, Baczon érintésével a Sugó patakon fel

21. rajz.

a Petecske (1209) hágó nyergén s a Mitácson (1151) át egy nap alatt Alcsikba érkezhünk, a honnan az úzvölgyi szoroson át a Szeret mellé a legközelebbi átjárót nyerhetjük. (IV. térkép és I. térkép.)

A «Hagymásvár» castellumának emez elhelyeztetése világosan illusztrálja, hogy a rómaiak idejében nem a Rika-hágón áramlott a külforgalom Dácia felé, hanem ezen a hegynyergén, hova a hatósági utat is már többször át akarták helyezni. A Vargyas mellett felfelé az almási barlang táján elvezető bejárók is mind az említett határszéli irányból fenyegették Dáciát s az egész védelem centrumát erre felé azért képezheti a Hagymás vára.

17. Kakasbarázda, H.-Oklánd és Vargyas közt a Likat tetején.

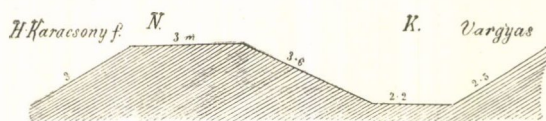
De a Hagymás várával egymagában nem érték be a rómaiak, hanem innen alig egy órával délebbre a mint a «*Nyárasalja*» kaptatóján (honnan a Hagymás várára pompás áttekintést nyerünk) az Oklánd és Vargyas határait Karácsonfalváéval összehozó Likatra felkapaszkodva, az erdei úttól keletre,

Vargyas felé menőleg, a hatalmas tölgyek közt egy újabb vallumrészletet helyeztek el. Az éjszokról délre haladó hatalmas töltés sánczának nagyságát eléggé megítélhetjük abból a tényből is, hogy Gyertyánfy János, vargyasi birtokos, 2 m. hosszú és 2 m. magas farakásai jól elfértek abban.

A Vargyas felé lejtő Határpatak árok fejtől 50 m. jó meredekre halad a töltés s 450 m. egyenesben halad délről éjszakra s azután az Oklánd felé irányuló Gyepi patakárok fejénél 50 m.-re leereszkedik. Összes hosszúsága tehát 570 m.

Az erdő sűrűjében rejtőző Kakasbarázda még a közvetlen környék emberei előtt sem igen ismeretes, úgy hogy Orbán Balázs sem részletezi s Dersi József unitarius lelkész szives kalauzolása mellett is ugyan nehezen akadtunk reá. Méretei feltűnő nagyok. Kelet felé a sánczból 2·5 m. magas marttal emelkedünk ki. Sáncszélesség 2·2 m., abból nyugatra a töltésre 3·0 m. emelkedés, láttér-korona 3 m. széles és nyugati lejtés 3 m. Túlnyomólag földből rakták össze, miután itt a kő nem állott annyira kezük ügyében. (22. rajz.)

A vallum helyzetéből kitetszőleg a Vargyas felől a Rikának irányuló hegyi átjárók ellenőrizésére készült.

22. rajz.

18. Kakasbarázda a rikai út két szélén, u. m. délre Csaló vágott erdő és éjszakra Énos oldaltető felé.

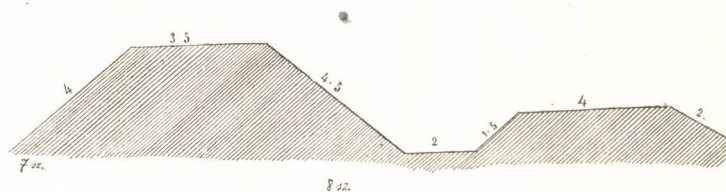
Az imént leírt vallumrészlettől dél felé a «Kustély vára» igényli még az archæologus érdeklődését. Dersi József kalauzolása mellett jártam meg azt is; de sem rómainak nem tarthatom, sem Orbán Balázs ide vonatkozó nézete szerint a «Székelység» várrendszerébe nem iktathatom be. A többi hasonlószerű várakkal együtt óhajtván, majd ha mindannyit megvizsgálhattam, mindezekről szólni, e helyen csak annyit említek fel, hogy római előttinek tartom.

A rómaiak legközelebbi határvédelmi alkotását az Oklándról Erdővidékre szolgáló hatósági út hágóján a 210—211. táviró-oszlopok között feltűnő Kakasbarázdában találjuk meg. Orbán Balázs* szerint ugyan «a Somostetőtől a Somospatak völgyét átszelve, felmegy a Hegyestetővel egybefüggő Kustélyra, honnan ismét leszáll a Rikapatak völgyébe, innen nagyon tisztán láthatólag felkap a Likatra, erről a Hagymás kőtetőre, honnan a Sugó hegyen, Zoboron és Godrán hegyek irányában egyenes irányban áthaladva, az almási barlang mellett a meredek Kőhátra és Erősre emelkedik, honnan Lövéte, Oláhfalú és Zetelakánál tovább nyomoztuk». A 234. lapon egy másik kalauzának szája után Kustély várával kapcsolatosan ismét módosítja leírását ilyen formán. Nemcsak a sok tekintetben érdekes Kustélyvárat fedeztem fel, hanem találtam e mellett egy másik a Kakasbarázdához hasonló két öl széles-ségű, egy öl magasságú s nyugatról mély sánczczal szegélyezett töltést is, mely *Országhatára és Fejedelmi méta név alatt ismeretes a nép előtt.*

Ezen töltés épen a Rika-tetőn vonul el, az országutat azon a ponton vágva át, hol az Bordocszék felé lejtteni kezd, innen délirányban a Csaló bérczen átfut a sambori erdőkre, onnan a rákosi Tepej felé. Északi irányban felkap a Boczkerek domb tetejére, onnan leszáll a Gyertyánkút szögletéhez; honnan Gázlókutbükkön, Hitványkutbérczen és Gyepübükknél Kustély várát megközelítve, átvonul Hagymás várához, hol vonalát elvesztém, de mint mondják, mindaddig folytatódik, míg az alább vonuló Kathorandával össze nem olvad. Valamint a Kakasbarázda czéljával nem vagyunk tisztában, úgy ennek

* Orbán Balázs. Székelyföld leírása I. kötet 1868. 233. lapján.

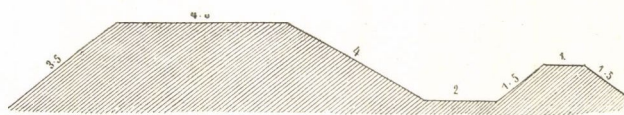
mivoltát is bajos megállapítani. Út nem lehetett, a magyarok bejövetele előtt Székelyföld határa lehetett. Nem is szükség az előadottak után külön is kiemelnem, hogy egyugyanazon töltésre vonatkozó ellentétes leírással van itt dolgunk, Orbán Balázs egyszerűen áldozata lett nagy hiszékenységének. A mint olvasóim már észrevehették, Oláhfalutól, vagyis a Vargyas Szurdékjától semmi összefüggés nem

23. rajz.

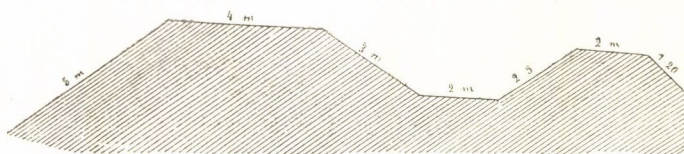
mutatkozik a Kakasbarázda rendszerében s Orbán csakis mások szavahihetőségében bizva bocsáthatta nyilvánosságra a helyszíni ellentétektől hemzsegő s általa kellően felül nem vizsgált homlokegyenest ellenkező értesüléseit. Nagy hiszékenységgel nekünk utódainak is sok ok nélküli vesződést és fáradozást okozott.

A Kustély várától is délre az *Énos* oldaltető (704) közelében valami négy kilométernyit az erdők közt a Rika útjáig lekerülünk, csak akkor érjük a szóban forgó Kakasbarázdát. S itt sem folytatódik

24. rajz.

állandóan tovább. Az út által ketté osztva, éjszaki szárnya valami 100 méternyi hosszúságban Oklánd felé az út görbülete belevágódik. Azután éjszakra emelkedőleg az Oklándnak induló (nyugat) Oláhpatához lejtő árok, valamint a Rika (kelet) egyik mellékárka fejénél az *Énos* oldal előtt s az úttól 200 méternyire a lejtőn hirtelen megszűnik. Az országúttól délre (jobb) hatalmas kettős töltésével a fasorok között annyira szembevető Kakasbarázda a *Csaló vágott erdeje* felé némi emelkedéssel indul ki, majd szelid lejtéssel a keletre (Rika patakához) és nyugatra (Kis-Homorodhoz, Homorod-Újfalu és

25. rajz.

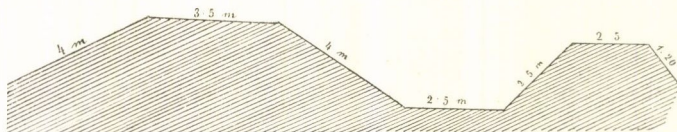
Sombor között) irányuló árokfejek közt az országúttól 800 méternyire véget ér. A befejeződésnél még a sáncz leásási véglapja is egész élesen megkülönböztethető. Az országúttól befelé induló erdei út jó darabon töltésünkre telepedett s azután keletre letér róla.

Ez összesen 1100 méternyi vallumrészlet annyiban is elüt az idáig látottaktól, hogy kettős töltéssel készült. A keleti vagyis Erdővidék felé néző töltés a magasabb, a nyugati a törpébb. Keletre 4 m. lejtés s töltéskorona, a magas töltésen 3.5 m. lejtés, befelé (nyugatra) 4.5 m., sánczélesség 2 m., emelkedés nyugati töltésre 1.5 m., annak hátszélessége 4 m., legszélső lejtő nyugatra 2 m. (23. r.). A sánczból állva, a külső magasabb töltés helyenkint 1.5—2 m. magas. A 24. rajz a végső szakasz átmetszetét adja.

Külső töltéslejtő 3·5, koronaszélesség 4·5, belső lejtő 4, sáncszélesség 2, emelkedés 1·5, belső töltés szélessége 1, lejtése 1·5 m.

Az úttól éjszakra is hasonló nagyjában a szerkezet. Anyaga túlnyomólag föld s kő alig mutatkozik benne. Közvetlenül az úttól balra töltéslejtő keletre 5 m., korona 4, belső lejtő 3 sáncsz. 2, belső töltés emelkedés 2·5, korona 2, belső lejtő 1·2 m. (25. rajz.) Végző szakaszán külső lejtő 4, korona 3·5, lejtése 4, sáncszélesség 2·5, emelkedés 2·5, töltéskorona 2, lejtés 1·2 m. (L. a 26. rajz).

A Rika valluma nyilvánvalóvá teszi, hogy a rómaiak idejében is olyan közlekedési utak szolgálták itt át Erdővidékről a Kis-Homorod mellé, melyeknek katonai megszállása mellőzhetetlen vala. A töltés Oklándtól keletre 6·5 km., Homorod-Szt.-Pál castrumától 12 km. és Székely-Udvarhelytől, a vidék központi castrumától 27 km.-re esik. A h.-szt.-páli őrőség tehát alig 2—3 óra alatt, a székely-udvarhelyi pedig a hegyi rövid átjárókon 1/2 nap alatt itt teremhetett.

26. rajz.

19. Kakasbarázda a Fehér-Kút tetején Szász-Zsombor határán.

Homorod-Újfalunál eredménytelenül végződven puhatólódzásom, Somborra néztem át azon reményben, hogy a magyar lutheranus hitközség képzett és irodalommal is foglalkozó lelkésze (Rorundai) némi adattal segítségemre járulhat. Ő azonban czéljaimra használható adattal nem rendelkezvén, innét vissza kelle térnem a Rika hegységébe.

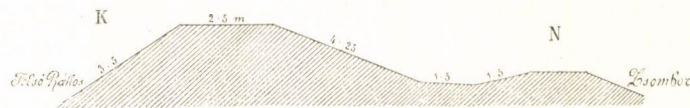

27. rajz.

Ott a rikai Kakasbarázdától délre, alig pár kilométernyire a Fehér-Kút tetején (755 m.), innét a rikaihoz hasonló kettős töltés bukkan az erdőből elé. Az éjszakraól délre vonuló töltésszakasz rendeltetésével hamar tisztába jöhetünk, tudva, hogy a *Rika* és *Nádas-patakok* egyesülésétől egészen a *Vargyas* mellől nyugatra a rikai lejtő által Felső-Rákos előtt szintén metszett Boldihegyre (683 m.) s onnan a *Fehér-Kút* tetőre emelkedő legrövidebb út itt szolgál át Sombor felé a Kis-Homorodhoz. A Fehér-Kút vallumrészlete éjszakra a Rikához lejtő Kövespatak (homorod-újfalusi erdőtulajdonosok szerint Kicsi-Bükk pataka) árkatól kiindulva a *Nyergesmező* erdején át, 150 méternyire a Legény sírjánál metszi az említett hegyi utat s onnan még 100 méternyit lejt a **Fehér-Kút** pataka árkáig. 27. rajzunk ezt az átvágódást, hol t. i. az erdei utat bele vágták, szemléleteti.

A keleti felöltés hátszélessége 3 m., martlejtője mindkét oldalon 2—2 m. A belső töltés félakkora. Odább Felső-Rákos (kelet) felé 3·5, töltéskorona 4·5, belejtés 4·25, sáncszélesség 1·5, emelkedés 1·5, belső töltés korona 1·5 lejtése 1·5. m. (28. rajz.)

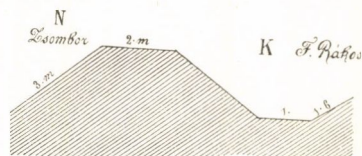
Ez is földből készült, minthogy a kő nem kinálkozik oly bőviben, mint a Hargitánál és az orosz-hegyi, oláhfalusi fennsíkokon. A fákkal benőtt töltést helyenkint a rikaihoz hasonlóan sétaútnak nézi a laicus.

28. rajz.

20. A Csilyános, feketetópatalki, nádaspatalki, szilastetei szakasz Felső-Rákos határában.

A Fehér-Kút pataka nemsokára a Hosszúpatak (jobb) és Fenékpatak (bal) egyesülten, Feketetó patak néven kelet felé csörgedez. A nehezen járható omladásos oldalon leereszkedve s folyását követve, a vargyasiak Sós-kútjánál a meredek balparton jó magasra kell kikapaszkodnunk. Alig lejtünk innét a patak mellé, a Rauber-féle erdőőr kunyhón alul, bal felől *Csilyános* ritkás tölgyeséből a kopáron megszakadó trachyttufa meredeken leereszkedik a Kakasbarázda töltése s a völgy tulsó oldalán ferdén kihaladva, a Nádas erdejének fái közt a báró Rauber-féle mészkemenczékig a szintén délre haladó erdei úttal párhuzamosan egészen közel észlelhető. A mészkemenczén túl a Nádas medrét is átvágja s a Szilas tetőre, vagy a közeli odvas mészsziklák után Medvebarlang tartományának nevezett szikláknál vonul el. A Rauber-féle mészkemenczéknel a keleti sáncz martja 1,5, sánczszélesség 1 m., töltésmart 3 m. töltéskoronája 2 és nyugati lejtő 2 m. (29. rajz.) A Szilastetén túl a Szilasmezeje fennsíkján egyszerű sánczkert folytatódik.

29. rajz.

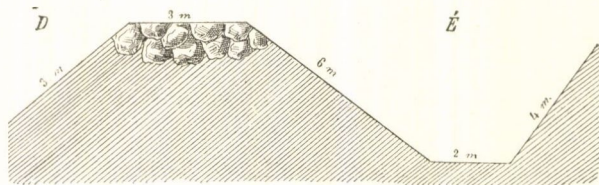
A nagyjában délre haladó védvonal a Fehér-Kúténál keletebbre Erdővidék felé annyira elé van tolva, hogy az almási barlang Kömezejénél látott Tatártöltéssel körülbelül egy légvonalba esik. Az almási barlangtól számítható vargyasi illetőleg erdővidéki átjárók elzárására tehát félkör alakban megvont töltéssorozat legkeletibb két irányát képezi éjszaka a Tatártöltés és délen a Csilyános-szilasmezei szakasz. Utóbbi a Rika-pataktól a boldi hegyből délnyugatra ágazó feketetőhegyi (Feketető és Nádaspatatok közén) és szilastetei (Nádas és Szilaspatatok közt) hegyi átjárókat zárta el. Mindezen átjárók pedig Vargyas Olasztelek közt egyesülnek abban a fontos útvonalban, mely Baczon, Csík, Verebes közt Alesíkba s onnan az úrvölgyi szorosban a Szeret völgyére be Moldovába folytatódik.

21. A N.-Küküllő-Olt közti vallumsorozat utolsó szakasza a Szász-Somos tetőn Alsó-Rákos erdejében.

De a szóban forgó déli töltésár a Szilas mezejétől délre 5—6 kilométernyire voltaképpen befejeződését már Nagy-Küküllő területén a Köves-Dombon, illetőleg *Szász-Somoson* nyerte. A *felső-rákosiak* híres *Lapiás kútjától* (hol 9 vályut lépcsőzetesen színültig tölt a kitünő forrásvíz) délre a 800 m. Macskalik-tetőre emelkedve, azzal a *Rikapatak* forrásterületétől és egyúttal Udvarhely megyétől is búcsút veszünk s útunk már közvetlenül az Olthoz hajlik, a mennyiben az összes vízerek is odaszolgálhatnak.

A Nemes Jakab irtásánál gróf Teleky Sámuel alsó-rákosi erdeibe jutunk. A vasút építésekor kihasznált erdőben alig jár emberi lény s az utakat is annyira benőtte a sűrűség, hogy egyik szemem szinte áldozata leve kutatási buzgalmamnak. Így a Kárhágó fején át a 825 m. Köves-Dombra vagy Szász-Somosra érkezünk s ott egyszerre nyugatról keletre előnkbe fekszik a keresett Kakasbarázda. Nyugatra az Alsó-Rákoshoz szolgáló Sósút balparti *Somos* éjszaki árkából 70 métert emelkedőleg halad, majd 200 m. egyenesből a *Vargyas-Gödre* nevű árokfejen épen az Olt balparti hírneves és Orbán által ismét Kakasbarázdával felruházott, bár ezzel nem bíró Függőkő átellenében végződik. Ilyenformán 330 méternyi hosszúsággal bír. Töltése a lehető legtekintélyesebbek közé tartozik s itt a bükkös árnyékában alig szenvedett rongálódást. (29. rajz.) Meredekjén alig tudunk lemenni és sánczába állva nem láthatunk át a töltés nyergén. Éjszaki sánczmart 4 m., sáncszélesség 2 m., töltésemelkedés 6 m., koronaszélesség 3 m., nyugati lejtő 4 m. (30. rajz.) Töltés magassága 3 m.

Azt a pontot zárja, hol a már említett hegyi ösvényekhez közvetlen az Olt mellől a Vargyas-Gödre árkából (a vasuti hid közeléből) kivezető hegyi ösvény is csatlakozik s a gerinczezen Sombor, Alsó-Rákos, illetőleg Mirkvásár felé szétsugaraznak az átjárók.

30. rajz.

Az Olt völgye köztudomás szerint az ágostonfalvi hídon körül oly szűk, hogy a meredek szirtfalak között Felső-Rákos és Alsó-Rákos között a kocsiközlekedés csak a legújabb időkben vált lehetségessé. Régi időkben tehát ezt a járhatatlan szorost itt fenn a Köves-Domb érintésével kerülték meg. Ez a viszony állhatott fenn a rómaiak korában is, a kik az alsó-rákos-ágostonfalvi szűk szorost Dácia határául épen azért választhatták.

De a szász-somosi vallummal már a hévizi castrum őrsege is érintkezésbe léphetett a homorod-vidéki járőrökkel, és ez a vallumszakasz Hévizhez már közelebb esik, mint H.-Szt.-Pálhoz is.

A Majoros rétről, illetőleg a Vargyas Szurdukjától hegyháton, sőt túlnyomólag erdőségek közt elhelyezett védművek tehát nem képeznek olyan összefüggő egészet, mint a két előbbi; hanem a kívülről fenyegető támadási irányok szerint valának megépítve. A hegyen-völgyön 50 kilométer hosszúságra becsülhető szurduk-somostetői szakasz legérdekesebb csoportja az almás-somostetői, mely egymaga is 7 részletből áll.

Ezzel befejezve fáradságos bejárásunkat és kimutatva, hogy Oroszhegytől kezdve az énlaki, székely-udvarhelyi és homorod-szentpáli castrumok között megoszló határtöltések védelmi irányzata a *tölgyesi, békási, gymesi* és *úzvölgyi* szorosok felé irányult s hogy főleg utóbbit illetik a homorod-almási barlang tájától le a Somostetőig ivszerűleg sorakozó vallumszakaszok: lássuk a külső védvonalon belül elhelyezett hadállások mibenlétét és védelmi viszonyát.

II. A N.-Küküllő Olt között Oroszfalutól Alsó-Rákosig terjedő s a Hargita gerinczére Udvarhely- és Csíkmegyék határszélén felhatoló limes-vonal helyőrségi állomásai.

A castrumok, castellumok és iláig kinyomozott propugnaculumok.

A Nagy-Küküllőtől az Olt alsó-rákosi szorosáig kimutatott limes-vonal helyrajzával kapcsolatosan érintve valának már azon katonai táborhelyek, melyek a határvédelemre alkalmazott katonaság állandó otthonául és a limes-vonal stratégiai alapjául szolgáltak. Ezen táborhelyek kinyomozására *Neigebaur* tette meg a kezdeményező lépéseket 1847 folyamán, a midőn mint a dunai fejedelemségek porosz consulja, részint Ackner Mihály volt szent-erzsébeti ev. szász lelkész, részint Kurz Antal hirlapíró társaságában s legkivált gróf Kemény József utasításait és támogatását követve, az erdélyi részeket beutazta és kitartó fáradozásainak eredményét Dacien cz. becses munkájában közre is bocsátotta. Neigebaur azonban Udvarhelymegye területéről Szent-Mihály és Firtosvár, meg Bibarczfalván kívül több felemlíteni valót nem talált és ezeknél is mások közleményével élhetett, mert a megnevezett helyek egyikét sem igazolta római telephelynek az utólagos vizsgálat. Firtos romjainak római előttisége s népvándorláskori emlékekkel vegyültsége már tisztázva van. Szent-Mihálnál a régi unitarius templom lebontásánál kerültek napfényre olyan faragványok, téglák és feliratok, melyeket annak idején Énlakáról szállítottak oda. Bibarczfalva Tiborcsváráról szintén igazolhatom, hogy nem római építmény.

Sokkal több szerencsével működött Ackner Mihály, a ki Neigebaur után 1863-ban bekövetkezett haláláig egymagában és Müller Frigyes lelkész társával, a jelenlegi ev. szász püspökkel szorgalmasan gyűjtögette Dácia topographiai adatait. Mint az osztrák kormány által rendszeresített conservatorok egyike «Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen»¹ czímmel adta be 1856 első jelentését a Bécsben maig működő s hazánk kutatásában is jeleskedő műemléki bizottsághoz, az u. n. Central-Commissionhoz. A következő évben «Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien im heutigen Siebenbürgen»³ czímmel járult a Central-Commission II. évkönyvéhez. De egyik munkája sem vette elő Udvarhelymegye rónaságainak kérdését s csak 1859-ben jutott először Groos lelkész, illetőleg Müller Frigyes közvetítésével a Szt.-Mihályfalván létező, de énlaki származású két felirat tudomására.⁴ Az 1859. Olasztelekről⁵ közzétett római lelet tulajdonképen Bardocza Bibarczfalva közé esik s szintén római előttinek bizonyult. De Acker Mihály⁶ érdeméül kell betudnunk a tibódi érdekes kincslelet első publicatióját és meghatározását is, mint a melylyel a rómaiak legszélő őrállomását kiderítette. Nagyobb eredménnyel járt Orbán Balázs⁷ lelkes buvárkodása, a ki a Székelyföld minden zegét-zugát összeforja, először konstatálta egész határozottsággal a Kis-Küküllő völgyén *Sóvárád*, a két Küküllő közén *Énlak* római castromát s H.-Szt.-Pálnál és Homorod-Karácsonyfalvánál is neki köszönhetjük az első útbaigazítást. Az ő közvetítése gazdagította a kolozsvári muzeumot Énlakáról két felirat-töredékkel, ő mutatta ki az első bélyeges téglákat Sóváradról, Énlakáról, fedezte fel a *Tarcsafalván* és a Homorod-Karácsonyfalván a római feliratos köveket s adta hitelesebb szövegét a Szt.-Mihályfalvára

¹ Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Topographisch zusammengestellt von Dr. J. F. Neigebaur. Nebst einer Uebersichtskarte des Trajanischen Daciens. Kronstadt, 1851.

² Ackner, Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, I. k. 1856. 3—41. lapján és külön lenyomatban.

³ Jahrbuch der k. k. C. C. II. kötet 1857. 65—100. lap. Különlenyomat is.

⁴ Aus Siebenbürgen. Gerhards Archaeologischer Anzeiger. Berlin, 1859. 130. és 131. szám.

⁵ Archaeologischer Fund bei Olasztelek. Transsilvania, 1859. 19. sz. 73—74. lap és 25. sz. 99—100 lap, majd Mittheilungen der k. k. C. C. Wien, V. 1860. 56. lap.

⁶ Ackner, Decennal, Aufzeichnung der archæol. Funde in Siebenbürgen vom Jahre 1845—1855. Mittheil. d. k. k. Central-Commission. Wien, 1856. I. kötet és Transsilvania 1856. évf.

⁷ Székelyföld leírása 5, illetőleg 6 kötetben. Első kötet épen Udvarhelyszék.

vándorolt két énlaki feliratnak. Számos meghatározását s képzelt római várát kifogásoljuk ugyan; de hálásan ki kell emelnünk, hogy ő tisztázta épen végváraink helyzetét.

Nagy kár, hogy a Kakasbarázda és rokontöltések részletes bejárására és összefüggő tárgyalására kevesebb súlyt fektetve, kalauzainak terjengős és megbízhatatlan közléseivel jónak látta megelégedni. Ép olyan kár, hogy a politikai izgalmak később annyira lekötötték figyelmét és érdeklődését, hogy az Udvarhelynél 1874-ben felmerült s Goos Károly által azonnal megvizsgált és nyilvánosságra hozott római maradványok felől csakis 1887 január 25-én tájékoztathatá az országos régészeti és őstörténelmi társulatot, s ugyanakkor mutatta be három olyan alaknak vázlatát is, a melyeket ő az általam, Téglás István segédkezése mellett, 1885 őszén átvizsgált s azóta rombadőlt jánosfalvi kőbányában még szerencsés vala épségben láthatni.

Az udvarhelyi véletlen felfedezések Dácia érdemes buvárának Goos Károlynak figyelmét is felkeltvén, a Homoród mellékét ő is felkereste és a Karácsonyfalvánál Barabás Mihály által a Köves Bérezen talált s Müller Frigyes által még 1859-ben bár hibásan publicált felirásos követ s a Corpus Inscriptio-num Latinarum¹ kiegészítéséhez a maig tevékenyen működő Archæologisch-epigraphische Mittheilungen első évfolyamában helyesbítette annak szövegét.

Hogy mit köszönhet Dácia s azzal Udvarhelymegye topographiája Goos Károly páratlan buzgalmának és korai halálának is felidézőjévé vált ernyedetlen munkásságának: azt az ő Studien zur Geografie und Geschichte des Trajanischen Daciens² és «Untersuchungen über die Innenverhältnisse des Trajanischen Daciens»³ című becses értekezéseivel foglalkozó szaktársak előtt emlegetni alig szükséges.

Kiváló része van Udvarhelymegye római maradványainak nyilvánosságra juttatásában Müller Frigyes jelenlegi szász püspöknek és volt segesvári lelkésznek is, a ki segesvári székhelyéről, mint utóbb Goos, állandó figyelemmel kísérte Udvarhelymegye leleteit s a firtosi romokról szólóban *Énlakának*⁴ Szt.-Mihályfalvára elszármazott két oltárkövéről, úgyszintén H.-Karácsonyfalván Barabás Mihály által felfedezett feliratról is először adott érdekes bár nem mindenben alapos reflexioi kíséretében hirt⁵ a tudós világnak. Az 1863-ig kinyomozott feliratok területünkről is bennfoglaltatnak az Ackner társaságában kidolgozott és 1865-ben a bécsi tud. Akademiánál⁶ közzétett gyűjteményben.

Torma Károly Orbán Balázs közvetítésével szintén közreműködött Udvarhelymegye rómaiságának kiderítésében s Tarcsafalván, Szent-Mihályfalván talált feliratok helyes megfejtésével, Orbán Balázs szakértői utasításával, lényeges része vala abban, hogy Orbán Balázs a római lelőhelyeket annyira felkarolta.

Legutóbb Jakab Elek⁷, a megye fáradhatatlan monographusa, foglalá össze Budvár és budvárkörnyéki leletek cím alatt Sz.-Udvarhely legközelebbi vidékének régészeti leleteit, érintve abban Téglás Istvánnal együttesen 1885 őszén Jánosfalva, H.-Szt.-Pál körül általam⁸ végzett kutatásokat is.

A kutatások eredményeit Király Pál⁹ is összegelte Dáciáról szóló monographiájában és Jung Gyula¹⁰ prágai egyetemi tanár szintén vonátkozik castrumaink egyrészére, épen 1894. kiadott munkájában.

¹ Goos Károly, Zu Corpus Inscript. Latin. III. Dacia Archæol.-epigr. Mittheil. I. köt. 1877.

² Studien zur Geografie und Geschichte des Trajanischen Daciens. Programm des ev. Gymnasiums in Schässburg zum Schluss des Schuljahres 1873/4. Hermannstadt, 1874. Különlenyomat ugyanott.

³ Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt. Neue Folge, XII. 1874. évf.

⁴ Müller Fr., Die Ruinen am Firtos in Siebenbürgen. Mittheilungen der k. k. Central-Commission. 1858. III. 25—263. lap.

⁵ Müller, Römerspuren im Osten Siebenbürgens. Mitth. der k. k. C. C. IV. 1859.

⁶ Ackner und Müller. Die römischen Inschriften in Dacien. Wien, 1865.

⁷ Budvár és budvárkörnyéki leletek. Jakab Elek, Archæol. Értesítő 1894 januári füzet.

⁸ Téglás Gábor, a jánosfalvi római kőbánya és falképei, Téglás István rajzaival. Archæologiai Értesítő 1886. évf. januári füzet.

⁹ Dacia provincia Augusti. I. és II. kötet. Király Pál. Nagy-Becskerek, 1893. Szabó Ferencz német-eleméri plébános történelmi nép- és földrajzi könyvtárában, XLVII. kötet.

¹⁰ J. Jung, Fasten der Provinz Dacien. Innsbruck, 1894. Ugyancsak tőle: Römer und Romanen in den Donauländern. II. Auflage, 1887. VIII. Innsbruck.

Az előttem végzett nyomozásokról szóló irodalmi feljegyzéseket saját közvetlen észleleteimmel összevetve, a limes dacicus keleti részletének Udvarhelymegye területére tartozó s szerencsés véletlen folytán önmagában a N.-Küküllőtől az Oltig külön egészet képező szakaszához tartozó castrum sorozatot éjszokról délre Sóvárád, Énlak, Sz.-Udvarhely H.-Sz.-Pál és Hévíz castrumaiban jelölhetem meg¹ Sóvárád már Maros-Tordamegyében a Kis-Küküllő felső völgyét fedezé a parajdszovátai sóvidékkel. Onnan 25 km. délebbre a két Küküllő közére, a rómaiak által kerülni szokott hegyhátra jutott Énlaka, míg 35 km. délebbre Sz.-Udvarhely a N.-Küküllő vízereinek máréfalvi egyesülésén alúl, 18·8 km. odább H.-Szt.-Pál a Kis-Homorod derekán és 25 km. lennebb Hévíz az Oltnak Fogaras földjére hajlásában helyezkedett el. Az egész castrum-sorozat 85, a valóságnak megfelelőbben azonban 100 km. vonalban fejlődött ki és teljesen beillik a ravennai névtelennél a Tyras (Dnjester) mellől Dácia legéjszakibb castrumához: *Porolissumhoz (Mojgrád-Zsákfalva)* irányuló, de teljesnek alig vehető s kellően meg nem magyarázható állomás-sorozatába. E fogyatékos és láthatólag csakis a nagyobb állomásokat tartalmazó keleti útvonal következő vala: Phrya (Tyras), Tirepsum, Iscina (Physce vagy Portus Isiacorum), Capora (Horpis?), Alineum, Ermerium (Hermonactus), Urgum, Sturum, Congri, Porolissum (Mojgrád-Zsákfalva Zilah mellett), Certie (Magyar-Egregy).

Már a Porolissum és Certie (*Magyar-Egregy*) felsorolásából kitetsző helyrajzi visszásságból kitetszőleg a ravennai névtelen tévesen lehetett értesülve, s épen azért biztos topographiai meghatározáshoz kiindulásul nem vehetjük még ez idő szerint igénybe.

De lássuk a limes-vonalunkra irányadó castrumokat éjszokról délre haladólag.

1. Sóvárád a Kis-Küküllő völgyén.

I. Bár Sóvárád Udvarhely területén kívül esik, annyiban még sem mellőzhetjük, mert Énlakával legközelebb szomszédságba esve, a határvédelem legközelebbi láncszemét képezé.

A C(ohors) p(rima) ALP(inorun) bélyeges tégláit magam is gyűjtöttem és Téglás István segédkezése mellett a falu felső szélétől befelé terjedő castrumot fel is mértem. A castrum helyőrsége a Nyárad völgyét fedező Mikháza castrumával együtt combinative működhetett a szovátai és szakadati hegyvidék felé s Udvarhelymegyéből a parajdi sóhegyek területét is ennek védkerületébe osztom.

2. Énlaka castruma feliratai és védkerülete a két Küküllő közén. Énlaka feliratai, tibódi castelluma, Orosz-hegy propugnaculum és védkerülete.

A Kis-Küküllőn át Siklód felé Küsmöd és Etéd irányában vezethetett el Sóváradról Énlakához a legközelebbi út. Ennek biztosítására Siklódnál a hegységtől éjszakra a Szőlőbércz tetején látható, de a patak által részben elmosott négyszögű erődítmény³ vagyis castellum igen alkalmas lehetett. A kiindulás alkalmasint Sóvárádon alúl a Kibéd átellenében, a Kis-Küküllőbe beszakadó patak mentén, 387 m. magasságból csak 672 m. emelkedve történt Siklódtól Küsmödre, s onnan Etédre völgymentét követték s Etédről a Bérczmögétől délre vezethetett fel az út Énlakára. Ott a templom feliratáról hirneves helységtől délkeletre a kikövezett Várútja egészen jól látszik a Gagy-patak forrásai fölött 650 m. magasságban, épen a két Küküllő gerinczén kiemelkedő s főleg dél és nyugat felé távol vidékre kilátást nyujt Várhoz. A rómaiaknál szokatlan s Dáciában ismét egyik limesmenti castrumnál a zsákfalvi Pomét hegyre helyezett Porolissumnál ismétlődő magasságbeli építkezés már eleve illusztrálja azt az éberséget, melyre az énlaki castrum helyőrségét a territorialis viszonyok kényszeríték. A limes-vonal bejárása közben

¹ Tanulmányok a rómaiak dácziai aranybányászatáról. Téglás G. székfoglalója, 1889. A rómaiak aranybányászatának Örvidéke Dáciában. Földrajzi Közlemények, 1890. VII. füzet stb.

² Ravennatis (anonymi) Cosmographia et Guidonis Geographica Editio M. Pinder et G. Parthay, Berolini. 1860. VIII. r.

³ Orbán B. Székelyföld. Első kötet, 1868. 143 lapján.

igyekeztem már kiemelni e castrum szoros kapcsolatát a pálfalvi magaslaton keresztül az oroszhegyi fensíkkal, illetőleg annak folytatásába eső felső Küküllő vidékkel és Gyergyó-Újfaluhoz vezető hargitai hegynyergeken át magával a tölgyesi, illetőleg békási szorossal.

A castrum a «Vár» nyugati lejtőjén kifejlődő KNy oldalával 150 m. s ÉD 130 m. (bár Orbán itt is 150-re mérte) épült. Nyugati falánál láthatjuk a hatalmas trachyt-tömbökből erős mészhabarescsal készült alapzatot. A meszet ott helyben oltották meg s valóságos konglomerátummá szilárdult.

Délnyugatra 80 lépésnyire a «Palota» nevű romok képezték a fürdőt s a «Palota kútja» nevű forrás adta a vizet. A vasút mentén a Kanabéhez számítható épületek római látszanak. Bár sok mindenféle nagyságú téglát átvizsgáltam, még sem valék szerencsés felirásos emlékekhez jutni, sőt egyáltalában semmi háztartási eszközt, dísz tárgyat sem kaphattam, holott pl. Mikházánál érmeket, bronzapróságokat gyűjthettem egy rövid vasárnapi délután is össze. Így csupán a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetében foglalt és részben Orbánnál is közzétett felirásos emlékekre vagyunk utalva. Lássuk tehát ezeket:

1. Corp. Inscript. Latin. III. kötet, 179. lapján 945. sz. alatti töredék:

di ANAE A/G
s ACR
IISAN
NIA n VS DOM
TIPASA PRAEF
COH III HISP
V · S · L · M

2. C. I. L. III. k. 949. sz. töredék szintén a kolozsvári múzeumban:

diui Traiani
parth ICI · Pro n
diui NERVA e abn.
Laur VERO

Töredékvolta dacára is annyiban igen fontos, hogy Kr. u. 161/9-ből datálhatjuk s tényleges bizonyítékul szolgál arra nézve, hogy limesvonalunk stratégiai alapvonala a markomann háborúk előtti időből ered.

3. Corp. Inscript. Latin III. 946. A szentmihályfalvi unitarius templom tornya alatt a bejáratot jelenleg befalazva látható oltárkö, énlakvidéki trachytból. Solymossy Endre barátom közreműködésével a vastag vakolat alól sikerült ismét napfényre hozni e már-már feledésbe ment oltárkövet következő társával együtt. Énlakáról kerültek Szent-Mihályra, hol a régi unitarius templomban építő anyagul használták. Az új templomnak toronyalji bejáratához szögletköül alkalmazták a két érdekes követ.

Ackner, a bécsi műemléki bizottsághoz beterjesztett első jelentésében (Jahrbuch der k. k. Central-Commission Wien, I. köt. 1856. Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen 19. lap) említ itt először s ugyanazon évi Mittheilungenben Dezenial-Aufzeichnung der archæologischen Funde in Siebenbürgen vom Jahre 1845 bis 1855 czímmel közzétett szemléjében is felölelte (131. lap). Müller Frigyes Die Ruinen am Firtos in Siebenbürgen (Mittheil. der k. k. Central-Commission Wien, III. 1858., 131. lapján) szintén adja. Mindketten Goos lelkész másolatát használták. Hibás szöveg-olvasásuk így került a Corpusba.

I · O · M
 C · IVL · IVLIA
 NVS · PRAEF
 C ° H III HISP
 EQ · DOM · R ° M
 V · S · L · M

Orbán Balázs, Torma Károly olvasása szerint már helyesebben adta s a valóságban így szól. Magassága 0·91 m., szélessége 0·51 m., vastagsága 0·4 m., betűi 65 mm. magasak, igen szépen vésettek. Anyaga jánosfalvi trachyttufa, tehát körülbelül 55 km. szállították Énlakára.

D · O · M	Deo Optum, Maximo
C · IVL · IVLIA	C · Julius Julia-
NVS · PRAEF	nus praefectus
C ° H III HISP	Cohortis III Hispanorum
EQ · DOM · R ° M	Equitata Domo Romæ
V · S · L · M	Votum solvit libens merito.

4. C. I. L. III. 947. Szt-Mihályfalva unitarius templomtornya alatt a bejárótól jobbra. Magassága 0·91 (írásos terület 0·5 m.), szélessége 0·51, vastagsága 0·4 m. Ackner fenn idézett 1856. évbéli jelentésében (Jhb. 1856., 19. lap) és évtizedes jelentésében (Mittheil. der k. k. C. C. 1856., 131. lapján) és Müller Frigyesnél (Die Ruinen stb.) 131. lap Goos lelkész után közölve. Hibás szövege a Corpusban így szól:

I · O · M
 T - VETTIVS
 s EVERVS
 PRAEF C ° H I

 V S
 L · M

Orbán Balázs már közelebb járt a valósághoz Udvarhelyszék 107. lapján:

D · O · M	Deo Optum Maximo
COH III HISPAN	Cohors III a Hispanorum
EO CVI PRAE	Equitata cui præ
ESI · P · DIVIVS	est P Divius
ITALICVS PRAEF	Italicus praefectus
DOMI MAVRE	Domo Mauritania Cæsa
IANIA CAESA	rensis votum (solvit) libens merito.
RE . . . IS V . . L M	

A valóságban így találtam:

D · O · M
 COH III HISP
 EQ CVI PRAE
 ES · TP · DIDEVS
 ITALICVS PRAE
 DOMI MAVRE
 TANIA CAESS
 RE · IS · V · L · M

A hibás elválasztásokból és rövidítésekből ítélve a lapidarius nem bírhatta teljesen a latin nyelvet.

5. Corpus Inscript. Latin. III. kötete 948. sz. Ackner Mihály a Transilvania 1857. évf. onnan Archiv ost. Geschichtsquellen 24, 164; Gerhard Archæol. Anzeiger 1859., 127. lap. Müller Fr. jelenlegi szász superintendes Mittheil. der k. k. Central-Commission III. 1858. p. 260. Orbán B. csak említi.

DEO · MARTI
 T · AEL · CRESC
 TIANVS · PRAEF
 COH · III HISP · //
 // // // // // // //
 EX · VOTO POSVIT

Én az érdekes oltárt Szabó Jánosnénál találtam, Pálffy József és Szász György örökösénél, a ki épen lebontatta házáat s az oltárkö ilyenformán szabaddá lett. Azóta Sz.-Udvarhelyre be is szállították. Anyaga szürke trachyt, melyet Énlaka körül fejthettek. Magassága 0·37 m. (írási terület 0·47 m.) szélessége 0·41, vastagsága 0·37 m. Három oldalán volt kidolgozva. Betűi durván vannak kirajzolva öt sor ki van utólagosan vésve.

equitata Domo Romæ

6. Végre meg kell említenünk az Orbán Balázs által Demeter Sándor énlaki gazda udvarán látott oltártöredék végsorait is V · S · L · M Votum Solvit Libens Merito.*

E feliratokból kitetszőleg a Cohors IIII Hispanorum equitata teljesíté Énlakáról az őrszolgálatot. Ez a lovas cohors a Maros-Keresztturnál napfényre került katonai elbocsátó levél (diploma honestæ missionis) adatai szerint már 158-ban Énlakán működött. A Corpus Inscript. Latin III. kötetében 949. sz. a felvett és fenn 2. szám alatt bemutatott felirat a markomann háborúk kitörési időszakából Kr. u. 161/9-ből hirdeti a cohors tevékenységét. A cohors egyik præfectusa «Tipasából» (C. I. L. III. 945. Domo Tipasa), a másik Rómából (C. I. L. III. 948. és a Supplementumban Domo Roma), egy har-

* Orbán Balázs Udvarhelyszék 125. lapján a C IIII HISPANORUM bélyegével együtt.

madik Mauretania Cæsrensisban (C. I. L. 947.) találta otthonát. A 360 gyalogoshoz 120 főnyi lovas járulván, ez utóbbiak hivatását az őrszemek közti összeköttetés fentartásában s a vallum vidékének felderítésében jelölhetjük meg. A hegyes-völgyes területbejárása s az orozhegyi nyirtól egészen a Nagy-Homorodig valami 30 kilométernyi hosszúságban kiterjedő vallum vonalának ellenőrzése eléggé lekötve tarthatá a helyőrséget.

A cohors 6 gyalogos centuriájából és 10 turma lovasából egy rész állandóan külső szolgálatra lehetett rendelve. Ilyen őrséget találunk 1. a vallum közelében az oroszhegyi Mogyoró és a szentkirályi Nyir között ledőlt Szent-László kápolnájában, a hova 1 turma lovas lehetett vezényelve. A vallum mentén legalább 15 őrkunyhó lehetett elosztva 10—20 főnyi őrséggel; de ezek nyomát megtalálom, fájdalom, nem sikerült. Ezen őrkunyhók közül egyet Felső-Sófalva felett a *Rókalyuk* nevű helyen kereshetünk, hol Orbán Balázs szerint római téglák és érmek fordultak már elé. A Kodáros patakához Orbán által helyezett várat alkalmam levén ellenőrizni, nem létezőnek állíthatom. De a helyi viszonyok alakulása a Sóváradról kirendelt őrségnek a korendi fennsíkron átszolgáló kapcsolatául F.-Sófalvához egy őrhelyet valóban igényelne.

A Tibódnál alaprajzilag ugyan meg nem állapítható, de tényleg constatált castellum szolgálhatott a sorrend szerint külső őrségre következő centuria kaszárnyájául s ez egyúttal a N.-Küküllő völgye felé is kiterjeszté őrszolgálatait. A Firtos váránál látható romokat más eredetük miatt nem hozhatjuk viszonyba Énlakával és a Siklóshoz helyezhető castellum a két táborhely kapcsolatának szilárdítását célozhatta s helyzeténél fogva már inkább Sóvárád védkerületébe tartozhatott.

Az Énlakával délről szomszédos Martonos felett Orbán által emlegetett castrumot részemről nem fogadhatom el. A helyszínének bejárása után azt is kimondhatom: hogy a védvonalon belül, alig 3 kilométernyire Énlakától erre valóban nem is volt szükség. Sokkal igazoltabb volna a Fejér Nyikó mellékének Szent-Mihályfalvánál keresett, de fájdalom, idáig szintén nem constatálhatott castelluma, mert a rómaiak éleslátása alig mellőzhető el annak az oroszhegyi Mogyoró fennsíkjáról Dácia belsejébe szolgáló oldalnyilásnak megszállását.

Az énlaki castrum elhelyezésénél a két Küküllő köréről szétsugárzó *Fejér-Nyikó*, *Gagy* és *Küsmöd* vízvölgyek katonai ellenőrzése képezhető a legfőbb czélt. A határvédelmi irányzat pedig a N.-Küküllő mellett Gyergyó-Ujfaluhoz szolgáló hegyi átjárót s az annak keleti folytatásába eső tölgyesi és békási szorosokat illeté. Mint már fennebb részleteztük, a vallum szeltőháti szakaszától Zetelaka felett a Nagy-Küküllő hidjától Gy.-Szt-Miklós 35 km., onnan Tölgyes 53·6, összesen tehát 88·6, úgy, hogy Énlaka alig 105—110 kilométerre esett a moldovai határszéltől. Sóváradról a távolsági méretek alig különböznek. Parajd—Gy.-Szt-Miklós 45 km., onnan Gy.-Szt-Miklós 53·6 km. = 98·6, vagyis a sóváradi castrumtól alig 105—110 km. De a keleti Kárpátokon túl nomádok szarmaták, roxolanok* a costobukokkal együtt nem egyszer oly hirtelen át tudák törni mégis a gondosan kitervezett védvonalat, hogy a tibódi kincslelet drámai példája szerint, a római telepések nem menekülhettek idején s a markomann háborúk kitörésekor a helyőrség önfeláldozó vitézsége daczára egészen a Maros tereig, sőt épen a főhadiszállásig tudták borzalmas pusztításaikat terjeszteni.

3. A N.-Küküllő völgy végvára Székely-Udvarhelynél, annak külső castelluma Homorodfürdő felett és hargitai védkerülete.

A régóta sejtett n.-küküllővölgyi castrum létezése a Sz.-Udvarhely felső széléhez kitűzött baromvásártér 1874. évbéli rendezésénél felmerült római fürdő constatálásával tisztázva levén, csupán a castrum hollétének további kérdése várt eldöntésre. Sz.-Udvarhely város territorialis fekvésével meg-

* Ael. Sportani Hadrianus C. 5. Sarmatæ bellum inferabant. Cap. 6. . . . audito dein tumulto Sarmatarum et Roxolanorum præmissis exercitibus Moesiam petiit . . . cum rege Roxolanorum, qui de immunitas stipendiis querebatur cognito negotio pacem composuit.

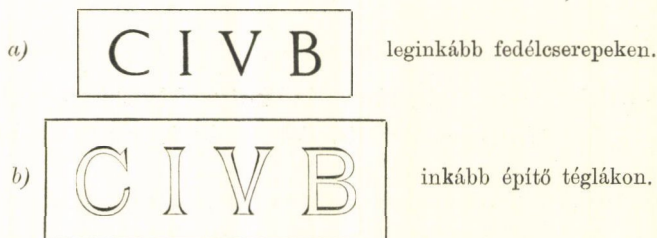
ismerkedve, rögtön tisztába jövek azzal is, mert az állami főreáliskola telkéről megszerzett «Csonkavár» minden metamorphosisa dacára világosan megőrizte az egykori castrum körvonalait. Az Algyógnál s többi közt ismét a Székelyföldön Komollónál (Háromszék), sőt a főhadiszállásnál Apulumban láthatólag a terraseos helyalakulást, castrumai építésénél ügyesen kitudta használni a dácziai táborhelyek művezetősége. Sz.-Udvarhelynél is körülárkolással vágta ki a castrum formáját. A későbbi építkezések idején a sánczot még jobban kiszélesítették és a castrum összes épületanyagát annyira megsemmisítették, hogy csakis a várfalak teljes lehordatása után válogathatók ki a római maradványokat. Nagyjában és egészben a mai Csonkavár alakjával bírt a római castrum is. Külső területét a város éjszaki házastelkei foglalják el s épen az Attila-utcza végén, tehát a város és a vasúti állomás között épült a katonai fürdő, melyre Vánky Kálmán tagosító mérnök 1874. évbéli térrendezési munkálatai vezettek először. Fájdalom, a régibb leletek megmentésével edes keveset törődtek, pedig mint Szigethy Gyula Mihály¹ tanár 1828-ban hirdette: e várost a rómaiak Utidaonak hívták s hogy itt római colonia volt, bizonyítják a . . . római mesterség maradványai, merően fekvő kőfalak, pénzek, pogány istenek képei, hamvvedrek, mezei utak. Csakhogy az általa emlegetett szobrok, hamvvedrek rajzairól, megmentéséről senki sem gondoskodott s így a castrum legbecsesebb leletei elkallódtak, épületanyagát pedig, mint annyi más helyen századok folytán itt is építkezési bányául tekinté a lakosság. A castrum nevét pedig ki tudja, mikor deríti fel majd, mint annyi más helyen, itt is a véletlen?

Még ezer szerencse, hogy Vánky Kálmán mérnök és a régészet iránt melegen érdeklődő neje ráemlékezve a 20 év előtti ásatásokra, szivesek valának a helyszínén kijelölni a Goos Károly² által 1874-ben szintén megtekintett fürdőrészteteket. Ezeket én alapul véve, a fürdő területét tovább ástam s a hideg és meleg medencéket a vízlevezető csatornával együtt ily módon sikerült a nagymérvű rongáltság dacára megállapítani.

A Vánky Kálmán által eszközölt munkálatok leletei egy Dianát ábrázoló gemma kivételével, melyet felül két sisakos fő, alul két öz díszít, Goos Károly útján a segesvári ev. főgymn. múzeumába kerültek. Ott több vaslándzsa, vasnyíl, egy ekevas, kalapácsféle (egyik furóba végződő nyéllel), szekerczék, baltácskák, kések, szegek, szekérvasaláshoz tartozó részletek erősen koptatott tengelyszeggel, ékszerek, női piperetárgyak, arany-, ezüst, és bronzfülbevalók (egyik aransodronyból), gyűrűk (egyik kigyóalakú), fibulák, csontfésű, egy laposra kalapált felfüggeszthető rézérem FRONTO PAVLINI F(ilius) felirattal, egy lámpa FORTIS bélyeggel. Több író stylust láttam csontból és még több tűt, árat szintén csontból.

Mily kár, hogy Orbán Balázs figyelmét ekkor a politicalai harcok annyira elterelték volt: hogy csak 1882-ben emlékezhetett meg nagy általánosságban ez ásatásról s hogy csakis Szöcs Márton kir. ügyész igyekezett néhány téglát lámpatöredéket megmenteni, melyek az özvegy ajándékából most a megye tulajdonába jutottak.

A fűtőcsövek itt is hengeres és hosszénégyszög alakban készültek. A hosszú négyszögletű és körded téglák minden szélessége bővében volt, úgy szintén a fedéleserepek és fedéltéglák. Az építő téglakon és fedéltéglakon mi is több bélyeget találtunk. A Cohors prima Ubiorum bélyegeinek két változatával találkozunk u. m.:

¹ Felsőmagyarországi Múzeum 1828. évfolyam 147. lapján.

² Goos Károly Archæologische Annalecten. Archiv des Vereins für Landeskunde 1874. XII. 174. lapján. Ugyanő Chronik der archæologischen Funde in Siebenbürgen 1874. 116—117. lapjain.

³ Goos Károly mellett Jakab Elek is részletesen ismertette a leleteket Vánky Kálmánné pótadataival. Archæologiai Értesítő 1894. januári füzet 210—216. l. Budvár és Budvárkörnyéki leletek.

Egyetlen példányban került ki 1894. ásatásunkból egy fedéleserép töredékén ezen primitív és Cohors + Ubiorum bélyegéből immár 3-ik varianstörödek:

A legio V Macedoniconak ilyen változatát nem ismerjük s így alig vonatkozathatjuk erre.

Más felírási emlék és szoborfele, fájdalom, nem került föl.

Székely-Udvarhelyen tehát a germaniai eredetű cohors I. Ubiorum állomásozott. Ennek feladata a Czekend-tetőn a két Oláh falun keresztül Csik-Szeredára s onnan a gymesi szorosba irányuló útnalra szorítkozott s mint limesvonalunk leírásában kitüntettem: a hargitai 15 km. hosszúságú határtöltés mentén teljesíté az őrzőjáratokat. Külső őresapatait a homorodföldi castellum fogadta be, hol állandóan egy-egy centuria gyalogost és 1 turna lovast tarthattak. A vallum mentén ott is faórházak léteztek, s kettőnek a Szelesvészről a Csiki ház felé keringő sziklafokokon nyomait is találhatjuk. Télvíz idején azonban a Cseretetőn felül alig mozoghattak a nagy hőtömegben és zord időjárás miatt a mozgó örök s olyankor a határforgalom is az alantabb vidékekre szorítkozhatott.

A sz.-udvarhelyi castrumtól a homorodföldi castellumhoz azonban nem a mai országút irányában jutottak el; hanem annál sokkal rövidebb irányt követtek. Ez a hegyi út (lásd N. térképen) Székely-Udvarhelyről kelet felé a Szarkakő alatt a Hergenkút tetejére (4.5 km.) kapaszkodva a hegyháton a Tizenhétfalva havasa felől, vagyis a két Fenyédvíz és N.-Homorod közti vallum érintésével levezető úttal egyesülve s jobbról a Nyir tetején (885), balra a *Lázkarét* (848) elkerülve a Czekend-tető tulsó lázi útjával találkozik s onnan alig 3 km. eső homorodföldi castellumot. Ilyenformán alig 10—12 kilométerre állott a főőrség a táborhelytől s onnan 9 kilométernyire már a Cseretető Hargita vallumát érték, vagyis veszély idején lovas hírnök alig 2—3 óra alatt allarmirozhatta a cohors egész állományát.

4. A homorod-szentpáli castrum kerülete.

1. H.-Szt-Márton és felirata; 2. A homorod-szt-páli castrum és felirata, sóbányászat; 3. Homorod-Karácsonyfalva felirata; 4. Hagymás vár castelluma H.-Karácsonyfalva határában; 5. A transvallum előretolt táborhelye Olasztelek alatt, Veszér vára; 6. *Homorod-jánosfalvi római kőbányászat*.

A Székely-Udvarhelyről keletre Hévizre vezető római útnak a kénosi hágó alján 14.3 km. eső Homorod-Szt-Márton sóbányászatánál szintén egy kisebb katonai szakasz (egy-két tized) állomásozott. Innen Recsenyédén keresztül alig 4.5 km. Homorod-Szt-Pálnál ott, hol a Nagy-Homorod délre hajlólag a Kis-Homorod vízválasztójául szolgáló *Koldustető* legjobban megközelíti, állott a két Homorod vidék helyőrségi castruma, melyből a lövétei, almási tetőkről a Rikán, Feketehegyen át az alsórákosi Somostetőig haladó vallum őrzőjáratát is kivezényelték. Innét kilométerrel odább, már a N.-Homorodnak Hévizre vezető déli völgyszakaszában Homorod-Jánosfalvánál találjuk a vidék kőbányáját. Lássuk ezeket földrajzi egymásutánban.

1. H.-Szt Márton. A *kénosi hágó*ról belejtő út épen a régi sófejtéseket érinti s a baromvásártérre alakított terület mélyedései jelzik az egykori vájatokat. Még terjedelmesebbeket láthatunk az úttól jobbra (dél) a lokodi patak balpartján, hol Jakab Gyula főszolgabíró kalauzolása mellett a sóstavakká alakult vájatokat felvettem s a patakparti régi építkezéseket megfigyeltem. Ezek tüzetes méltatása nem tartozván ide, azt a felírási követ kell kiemelnem, melynek egyik részét Müller Frigyes* Kádár

* Müller Frigyes Römerspuren in Osten Siebenbürgens. Mittheilungen der k. k. Central-Commission Wien, IV. 1859. 3-ik jelentése 164. lapján. Gerhard Archæol. Anzeiger 1859. 128. lapján.

Sándornál, a másikat az unitarius lelkésznel látta volt, de a mely érdekes emlék azóta kinyomozhatatlanul eltűnt. Még Orbán Balázs is ott látta volt a Kádár Sándor részletét. Segesváron hasztalan puhatolóztam utána s úgy látszik, Goosnak sem sikerült azt megszerezni, a ki korai halála előtt pár évvel itt megfordult. Az ő jegyzőkönyvei is úgy eltűntek, hogy nem tudom kipuhatolni hollétüket, pedig ő bizonyosan tájékoztató feljegyzéseket tett ezen felirat felől is.

A Corpus Inscript. Latin. III. kötete 179. lapján 950. sz. a. közölt felirat így szólt:

PR · SAL · VICTOR
 IMP · D · N · M · AV post Cristum 222/225.
 REL · SEVER · ALE
 XANDR · PII · I //
 // // // // I I // // // //
 // // // // // // // //
 // // // // // // // //
 POS /
 L

Ime a Kr. u. 222/235-ből datálható felirat a Homorodvölgy birtoklására és a határvédelem idejére is fontos adalék s nem egészen lehetetlen, hogy épen ama zivataros időszak emlékét bírjuk ebben, midőn a gothok már a Duna deltájáig hatoltak s a keleti Kárpátokon kívül lakozó costobokokat, roxolanokat és azokkal szomszédos népeket Dácia ellen szorították, úgy, hogy azok akarva nem akarva kénytelenek valának betörésben keresni szabadulást. I. Maximinus császár nagy nehezen mentheti meg tőlük Dáciát s a Corpus Inscriptiorum Latinarum III. kötetében (3722), Ó-Budáról (Aquincum) megörökített Sarmaticus maximus és Dacicus maximus titulussal hirdetik azon győzelmeket, melyek e már Septimius Severus alatt megindult véres harcokat befejezték. Különben is Septimius Severus szervezte újból Dácia helyőrségét, ő vezénylő Troemisből (Iglicza) a legio V. Macedonicat Dáciába, s hogy a Marostól délre és keletre eső területeket a Hargita vidék lemezvonálával s az itt szóban levő két Homorod mellékével a legio XIII. gemina és segédcapatai annál fokozottabb erélylyel védelmezhesék.

A becses történelmi adalék lelőhelyét is kinyomozva, arra a tapasztalatra jutottam: hogy a sófejtés kellő közepén hálálkodtak ezen emlékoszloppal Septimius Severus gondoskodásáért, talán épen a helyőrség megerősítéséért e messzi végekre szakadt rómaiak. A sófejtés vezetését alkalmasint itt is, mint Déván az általam kiderített bezsani kőbányászatot egy vexillatio intézhette egyik altiszti minőségre érdemesült legionarius (immunis) parancsnoksága alatt.

5. A homorod-szentpáli castrum és feliratai.

A csinos község a Homorod jobbparti rétségéből 18—20 méternyire kiemelkedő plateau szélén helyezkedett el, úgy, hogy az éjszaki házsorok kertjei már az örterületre lejtnek. A helységben már a házak előtt jánosfalvi trachyttufából faragott dóroszlopok, terjedelmes oszloptalapzatok, párkányzatok, kifaragott kötőmbök és mindenekfelett nagyszámú mindenféle alak, jól kiégetett téglá hirdeti a rómaiak települését. 1894 nyarán nagyobb pénzlelet is került itt napfényre, melyet Jakab Elek értékesít tudomásom szerint a megyei monographiában. A falusiak nem sokat törődnek a kezök ügyébe eső épületmaradványokkal, hanem azokat szorgalmasan beépítik. Így Bartha Péter és Török József kertjében, a

* Orbán Balázs Müller közlését nem ismerve, a feliratnak csak felső részét adta Torma megfejtése szerint.

falunak a N.-Homorodra néző keleti szélén 45 cm. szélességű és hosszúságú jellegzetes téglákat fejtettek ki melegvezető csövekkel együtt. A hatalmas téglák a hipochaustum padlózatából erednek. Megtalálták a szőrrel vegyített, cementpaszszal egymáshoz illesztett téglaszlopokat is. A kiásott területet megtekintve, ott egy fürdő létezését constatálhatám; és a szekérszámra kiszedett kötörmelék közt nagy örömeinkre Solymossy Endre kollégámmal két felirat részletét is átszolgáltathatók az alakulóban levő megyei gyűjteménynek. Mindkettő anyaga jánosfalvi trachyttufa. Az elsőnek csakis közép részéből maradt meg e két sor töredéke:

Marcus A V R E L ius
A P

A másodiknak anyaga ugyanez. Ennek balfele egészen ép, de fenn alul és jobbról le van törve.

I A L
I T O T
C S

Bélyeges téglát a személyesen átvizsgált pár száz mindenféle alakú téglá közt sem találtunk.

Már Orbán Balázs talált volt Zoltán András kertjében egymásba illesztett cseréptölcséreket s téglával kirakott padlót.

A castrum és melléképületeinek maradványai kétségen kívül akkor semmisültek meg legerősebben, a mikor a helység keleti részén látható *Korniss kastély* építéséhez ez alapokat századok előtt kibontották.

A falusi nép vandalismusa a castrum biztos meghatározását is lehetetlenné tevő. A falun átvezető út derekán mutatkozó két párhuzamos kiemelkedésben sejtem a két éjszak-déli alapfalat, közel az említett fürdőhöz.

Ezen kívül számos más építkezés nyomait láthatjuk, még pedig a déli részre a párhuzamos utcára is átterjedőleg. Itt, hol terjedelmes sóbányászatot űztek, bizonyára számos kereskedőt (negotiales) gyűjtött össze az üzleti élet. Maga a vidék is szelidebb fejlődésű Énlakánál, sőt Sz.-Udvarhelynél is s a vöröstoronyi szoros felé rövidebb kapcsolata vala az Al-Dunával, mint a többi közép dáciai castrum. Itt és a többi szomszédos castrumunkban a castrum parancsnokát illette a *jurisdictio*, a coloniák és municipiumok magistratusa helyett, csakhogy mint Tacitus* írja, a «*callidatores fori*» és «*jurisperiti*» bevonása nélkül.

H.-Szt-Pál terjedelmes sóbányászatát azok a tavak és mélyedések jelzik, melyek közt az Oklánd felé elágazó út elvezet. Egyébként a nemzeti fejedelmek idejében is űzték itt a kősófejtést, mert 1614-ben Bethlen Gábor, Korniss Ferenc udvarhelyi királybirót a Bornemisza Zsigmond részére visszabocsátott disznajói birtokért 400 kősó vágatási engedélyével kárpótolta.

Homorod-Szt-Pál katonai szempontból is kitűnően megválasztott pont lehetett. Mig a *Hévizről*

¹ Orbán Balázs Udvarhelyszék 165. lapján azt is említi, hogy 1854. évi útépitéskor bélyeges téglákat és srófnyelű dárdát is találtak volna. Ezek azonban elkallódtak.

² Tacitus Agricola 9. *castrensis iurisdictione securae ab obtusior ac plura manu agens calliditatem fori non exerceat.*

³ Orbán Balázs Udvarhelyszék. 165. lap.

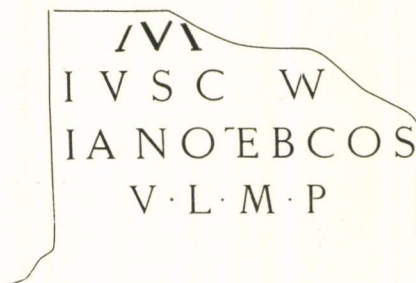
Dácia belsejébe irányított útvonalnak épen fordulópontját képezi, másfelől csak egy törpe (alig 620 m.) hágó: a Koldustető választja el a Nagy-Homorod völgyétől, mely egész hosszában 4—8 kilométernyire folydogál a rikai és szomszédos vallumtól. Az odavezető utat azonban elébb Homorod-Karácsonfalvánál magával a völgy megszállásával is biztosították. Így keletkezett a homorodkarácsonfalvi propognaculum.

6. Homorod-Karácsonfalva és felirata.

Ezt a helységet a Koldustetőn át a homorodszeptáli sóstavaktól hamarább elérhetjük, mint a kanyargós út vonalába helyezkedett Oklándot. A helységet az a felirásos köemlék hiesítette el, melyről először Orbán Balázs¹ szerzett tudomást s melyet utána Müller Frigyes,² sőt legutóbb Goos Károly³ is felkeresett volt Barabás Mihály udvarán. Leghiányosabban másolta Orbán:

		Müller és Goss	
S S W	V	////	Goss után így közli a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének supplementumában Domasevsky Alfréd is 1387. lap, 7719. lapján.
IANO PB COS	SIVS · CVM · VLA		
V L M P	IANO · F · B · COS		
	V · L · M · P		

A felirat igen megsérült az által, hogy ülőszékké faragták át, s miközben kezdő sorait és jobbfeleli felső sorvégeket elrongálták. Még más bekarcolások is rongálták. Jelenleg Sz.-Udvarhelyen a megyénél látható.

Ez érdekes, de részint az átalakító kontármunkája s részint kiméletlen bekarcolások miatt nehezen olvasható felirathoz még egy oltárkö felső részét sikerült megmentenem, sajnos, a kezdő sor két végső betűjével IO. Minden lehetőség szerint *Geniora* egészíthetjük ki.

A Kövesbércz alatt H.-Karácsonfalván felül a Velenceze nevű határrészben téglá és cseréptöredékek jelzik az egykori település helyét. A Nagy-Homorod derekára egészen jól illik egy castellum, mely az Olaszfalu felől levezető völgynyílást is hivatva lett volna elzárni s Hagymás váráig a h.-szt.-páli castrumtól túl átmenő állomásul is szolgált.

¹ Orbán Balázs, Udvarhelyszék 1868. 185. lapján.

² Müller, Archiv für siebenbürgische Landeskunde. XII. p. 283.

³ C. Goos, Archæol. epigraphischen Mittheilungen. I. p. 34. Ephemeris IV. n. 139.

7. Hagymás vára castelluma H.-Karácsonyfalva határán.

A H.-Karácsonyfalvától keletre eső Hagymás vára a limes-vonal bejárásánál alaprajzilag is be lévén mutatva, itt csupán a teljesség kedvéért említjük fel a lövéte-alsórákosi vagyis a mai Erdővidék határvonalán, illetőleg a Vargyas és Kis-Homorod közén az almási barlang táján, a Rika és Feketető hegységben a Szász-Somosig kinyomozott töltésszakaszok védelmi basisat. A castellum elhelyezése az akkori közlekedés irányát is illusztrálja; míg a töltésszakaszok a főtvonal megkerülésére alkalmas hegyi átjárókat jelzi az almási barlang felett a Vargyas útja fejeződésénél és túl a balparti Kőmezőn (Tatártöltés); a Böcsökmal és Merketető között, a Hagymás vára felett a Lapiáson, a Rikahegységben, a Fehér-kút tetején a Nádastetőn és a Szász-Somoson. S ha még az Árpaaászó Ördög árkat és a lövétei Vaskapu-részletet is idevesszük: könnyű lesz a homorod-szentpáli helyőrségnek hagymásvári kirendeltségére háruló szolgálati nehézségeket elképzelni. *Hagymásvár* képezte itt is a szolgálat rendjére következő centuria laktanyáját s innen éjszakra a *Rézuton* a Merke felé, délre pedig a Lapiástól tovább vezető gerinczeken történtek a kivonulások és az őrségi ellenőrzések.

Az egyes szakaszok mindenike olyan méretekkel készült, hogy a rövidebbeknél, minő a Fejérküttetei, Lápiastetői 1—1 őrházat feltételezhetünk; a hosszabbaknál, mint a Rikában és a Csilyános Nádas erdő szilastetőire legalább kettőt. Az őrhelyek közül az Árpaaászó *Ördög árkanál* és Pogányok árkanál levő *Bargocsa* mocsarában fenmaradt köralakú őstornyot és a Kőmező Tatártöltése külső végéhez illesztett 3 négyszögletű veremforma őrház alapját sikerült kinyomoznunk.

8. A transvallum egyik előretolt táborhelye Olasztelek alatt. Veszér vára.

A Vargyas vizét egyetlen helyen, az almási barlang feletti Kőmezőnél lépték át az őrségi berendezéssel. A mai Erdővidék Bibarszfalva községétől Neigebaurnál¹ olvasható urnák és római vár más korból veszik származásukat s Benkő József² hibás meghatározása folytán juthattak a rómaiság rovatába.

Azonban Olaszteleknek a Rikáról, illetőleg Felső-Rákosról és Barótról összetalálkozó utak közt a «*Veszér farka*» nevű hegynyulványon valóban megtaláltam a római téglákat és faltöredékeket, melyekről Orbán Balázs³ értesít legelőször, ezeket irván: «E szántóföldekkel borított földnyelv fennlapját a nép Veszél vagy *Veszernek* hívja. A hagyomány szerint ott hajdan római vár védelme alatt állott város feküdt, s ezen hagyományt igazolni látszik azon sok római maradvány, melyet naponkint felvet az ekevasa. Találtak itt elvitázhatatlanul római korból való téglafalakat, hamvvedreket, találtak oly nagy kerek-téglákat, melyekből egy-egy sütőkemence alja kitelt; találtak szép faragott köveket, melyből az olaszteleki templom kipadlóztatott és nagy számú római érczeket. A lankás magaslat végfokát Veszér farkának hívják, itt állott a hagyomány szerint *Veszér vára*; egy volt útszerű bemélyedést (felhagyott út) *most is várutjának* s déli oldalon *egy mást várkapunak* hívnak. A szántóvas az alapfalakat megbontotta, sőt az emberek építőanyagul el is hordogatták, a mi kizsedhető vala, úgyhogy most csak a talaj oromzatosságából lehet az itt állott vár homályos vonalait sejteni, csak a barázdákat tarkázó vastag cserép és tégladarabok, cementes kövek összetörhetetlen szilárd ragacs (cement) darabok mutatják, hogy itt emberi kéz művei állottak egykor.» Orbán Balázs tévesen okoskodva, a vöröstornyit szorosnál állott Praetorium helyezi a Veszérfark romjaihoz. Benkő József Filius posthumus⁴ ezimű jegy-

¹ Neigebaurn, Dacien. 279. lap.

² Benkő József Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus olmi Dacia mediterranea dictus Vindobonae 1778.

³ Orbán B. Udvarhelyszék 220. lapján.

⁴ E kézirati mű az erdővidéki (bibarczfalvi) ev. ref. esperességi levéltárban maradt fenn. Ott olvasta Orbán Balázs.

zeteiben abból indulva ki: hogy a historicusok és antiquariusok Hunyadmegyében Decebalusnak elrontott nevére neveztek a *Veszél* nevű helyet, azt lehet mondani, hogy az Olaszteleken alól levő mező is *Veszélnek* vagy mások szerint *Veszernek* innen neveztetik. Traianus hozott legelőször római vagy olasz coloniát Erdélybe. Olaszteleket is római colonia lakta s azért neveztetik Olaszteleknek, melyet Timon Sámuel jezsuita (in *Imagéne novæ Hung. Cap. XI.*) nem helytelenül nevez deákul *Fundus Italicusnak*. A helytől éjszakra Olaszteleknek haladólag utunkba eső mély árok neve *Várárka* feje, s az ott levő forráshoz régebben búcsut járt a nép.

E ma már czáfolásra is alig szoruló megjegyzéseket azért kívántam ideiktatni, mert az udvarhely-megyei közvéleménybe erősen bevették magukat. Hunyadmegyében *Veszél* elnevezésének semmi köze Deceballal s Traianus telepeseinek ethnographiájából ma már bizton tudjuk, hogy az italiai elem képezése a kisebbséget. A rohamos terjeszkedés és telepítés annyira kimeríté az italiai népfelesleget, hogy Dáciaiba a birodalom minden részéből toborzották a lakosságot s legtöbb jezsuita és rokon keleti népelem kereste ott a bányaiüzemmel kapcsolatos üzleteket. A telep kiterjedését az épületmaradványok széthordása miatt megállapítani nem tudtam. De a vallumtól 8 kilométernyire az erdővidéki utak kereszteződésénél látható maradványok rómaiságát én is constatálom. Olasztelek eme határrészén tehát egy külső castellumot helyezhetünk, mely a rikai és hagymásvári őrsökkel közlekedett. Ezt valószínűleg csak később s alkalmasint a markoman háborúk után építették az úzvölgyi határátjáró ellen.

9. A homorod-jánosfalvi római kőbányászat.

Az előadottakból kitetszőleg a Két Homorodmellék sokkal nagyobb vonzerőt gyakorolt a katonai táborhelyek után élőködő polgári elemekre, mint Sz.-Udvarhely, vagy Énlaka castrumai és katonailag is sűrűbben vala benépesítve, mint az a két vidék. Ezek jóllétét hirdeti az is, hogy külön kőbányát foglalkoztatának.

Homorod-Szt-Páltól szintén 4 kilométernyire délfelé a Homorodnak az Olt felé kanyarodásában Homorod-Jánosfalván kőbányászatot űztek a rómaiak. A szentpáli homorod-szentmártoni és homorod-karácsonyvalvi településekből kitetszőleg a sóbányászat több üzletembert s polgári elemet vonzott de, mint a mennyire a sz.-udvarhelyi nyomok utalnak. A Szt-Pálon látható dor oszlopok, oszlopfejek, talapzatok anyaga jobbadán Jánosfalváról telt ki s aránylag igen keveset dolgoztak fel azon trachyt-tömbökből, melyeket itt, a N.-Homorod két parki lejtőin a Homorod Szt-Mártonnal szomszédos *Gyepes* község lakói hidfőanyagul s más faragványokra értékesítgetnek. Újabban a vasutépítésekre a jánosfalvi székelyek is megtanulták a bevándorolt olaszok kőfejtési eljárását s az egész vidéket sírkövekkel, lépcsőkkel, kapuoszlopokkal ők és a velük versenyző gyepesiek látják el.

Jánosfalvánál épen az unitárius templom mögött találjuk a római kőfejtést, melyről Orbán Balázs adott először hirt. Később a vasutépítés idején kőfaragásra buzdult jánosfalviak addig bontogatták a trachyttufa-törmelékét, mígnem egy szobaalakú kőbányára bukkantak. Ennek hire engem is elvezetett távoli lakóhelyemről akkoriban Jánosfalvára s Téglás István, jelenleg Torda Aranyos megye kir. tanfelügyelője társaságában a kőbányát meglátogatva, ott egy szoba formán kivéssett munkaüregben két jobbjukban kelyhet tartó emberi alak bekarozolt körvonalaait észleltük.*

Az érdekes leletet az akkori alispán figyelmébe ajánlottuk, a kolozsvári muzeum-egyletet is értesítve, honnan Finály Henrik, ugyancsak Téglás István kíséretében, ki is látogatott. Fájdalom, az általunk indítványozott lefűrészelés nem történt meg s ez érdekes emlékünkhöz azóta a falusiak bányászati buzgalmának áldozata lett. Pedig a Homorodvölgy nagyon kevés emléktárához igen érdekes adalékul kínálkozott volna ez a szépen levéselt s kevés fáradsággal lefejthetőnek látszott bányafal is.

* A jánosfalvi római kőbányászat. Téglás István rajzaival. *Archaeol. Értesítő* 1886. évf. jan. füzet.

III. A határőrség úthálózata.

Miután Héviz castruma már limes-vonalunkon kívül esik, s csakis az úthálózat kiindulási állomásaként jöhet itt szóba: ez alkalommal tovább nem is tárgyaljuk; hanem áttérünk az itt bemutatott határvárak összekötő úthálózatára. Castrum-sorozatunk u. is épen beleillik abba a katonai útvonalba, melyről a ravennai névtelen feljegyzése után tudomásunk van. A Dnjeszter, illetőleg Szereth mellől a bereczki szoroson át haladt a keleti útvonal a hévizi castrumhoz. Közbeeső állomásáról jó formán tájékozva vagyunk; de irányát azért nem határozhatjuk elég biztosan meg. A hévizi táborhelytől az Olton Szász Ugránál (Galt) átlépve egy *oldalág* indult annak jobb partján a verestoronyi szoros felé, s Talmács táján csatlakozott az onnan Apulumba (Gy.-Fehérvár) irányított hadi úthoz. Maga a hévizi főút Szász Ugrától a mostani Homorod-Kőhalom állomás felé fordult nyugatnak, s ott ismét elágazott a Kis-Homorod mellékére, hol 23 kilométernyire H.-Karácsonyfalvát kereste fel, és onnan ismét tovább Oláhfalun át a homorod-fürdői castellumhoz csatlakozott. Ez a mellék-útvonal a Kis-Homorod mentén Oláhfaluig 40 kilom., onnan a homorod-fürdői castellumig 6 kilom., összesen 46 km.

A Homorod-kőhalmi állomástól Homorod szász község irányában *Kaczáig* a két Homorod téres öblözetét átszelő hadi út Kaczától éjszagnak a N.-Homorod völgyén *Darócz* (Drass) *Homorod-Jánosfalvái*g haladt, hol a már ismertetett kőbányászatot üzték. A szomszédos Városfalván *H.-Szt-Péter* érintésével *H.-Szt-Pál* castrumáig vezetett főútból ott ismét egy keleti oldalág irányult a *Koldustelőn* át alig 5 km. elérhető H.-Karácsonyfalvára, hogy ott a nagy-homorodi mellékúttal kapcsolódva a *Hagy-másvár* castellumánál a határt Vargyas felé átlépje.

H.-Szt-Páltól Recsenyédén át a 4-5 km. eső Homorod-Szt-Mártont a Homorod terén kényelmesen elérte főutunk. Itt a sófejtéssel foglalkozó bányatelepet érintve a *kénosi hágó* fogadta, melyről Patakfalván F.-Boldogasszonyfalván át a N.-Küküllő terére lejtett s Sz.-Udvarhely castrumánál keresztezte a N.-Küküllő völgy főútját. A N.-Küküllő mentén u. is *Segesvár*, *Kis-Selyk* hadi állomásokkal lehaladó főút Balázsfalván alul a Kis-Küküllő völgyének Sóváradról Dicső Szt-Márton * állomással leszolgáló párhuzamos útját is felölelve, Tövis felé a Marost átlépte s úgy érkezett a Marosvölgy hadi útjába kapcsolódva a főhadparancsnoksági székhelyre, Apulumba (Gy.-Fehérvár). Ilyenformán Sz.-Udvarhely-Segesvár első hadiállomás 50 km., Segesvár—Kis-Selyk (Mikeszászánál átellenben) II. castrum 60 km., Kis-Selyk—Apulum ismét 60 km. sorakoztak egymásután és Sz.-Udvarhely 170 kilom. feküdt a katonai központtól, vagyis Apuluntól (Gyulafehérvár).

Sz.-Udvarhelyről Énlakához éjszak felé kevésbé ismerjük a katonai útvonalat, Énlaka és a castrum között látható útszakasz a *Gagyviz* völgyére utal, mint a mely mellett le Székely-Keresztur felé a N.-Küküllővölgy útjához oldalág csatlakozott. Sz.-Udvarhelyről Énlaka felé kétségtelenül a mai irányban indulhatott el az út, csak azzal nem vagyunk tisztában vajjon végig követte-e ezt az irányt a pálfalvi tetőig? Valószínűbb, hogy a Nyikó völgyét elérve, vagy Szent-Mihálynál fordult egyenesen a Firtos váraljáról eredő Szilon-patak mellett fel éjszagnak, vagy Farkaslakáról Kecsed-Kisfaludnak térve, a Kecsed-hegy felé kereste a további irányt. A Nyikó mentén Orbán által jelzett várak megvizsgálására érkezésem még nem lévén, csakis Szt-Mihályról constatálhatom, hogy a Neigebaur után odahelyezett castellumot ott meg nem állapíthatám, sőt a castellum igazolására bemutatott két oltárkö énlaki eredetét már Orbán Balázs tisztázta volt. Hogy a rómaiak az oroszhegyi fensik oldalából eredő Fehér Nyikó völgyét katonailag megszálatlanul nem hagyhatták: azt szorgos védekezési miveleteikből bizvást következtethetjük; de a jövő feladatát képezi idevonatkozó intézkedéseik kritikai megállapítása.

Énlakáról tehát a *Gagyviz* mellett Székely-Kereszturhoz irányult a N.-Küküllő főútjának eme mellékútja. Innen keletre *Firtos Váralja* Pálfalva felé is vezethetett egy határszéli útjáró. Ennek

* Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn, XI. 238. lap, nov. 10, általam bemutatott bélyeg a Legio XIII. gemmától.

irányát Pálfalvától keletre a Kopasztető alatt az oroszhegyi Mogyorósra vezető s a Szencséd-től a Tatár úttal, vagy a Hidegaszó melléken a N.-Küküllőhöz lejtőleg onnan ki Gyergyó-Ujfaluhoz folytatódó lázi-út jelölheti meg. A másik párhuzamos irány Farkaslakától északkeletre a Háttetőre (952 m.) kapaszkodva Oroszhegy felett a Lázhegyen (1006 m.) haladt, a Szent-László kápolna propugnaculumá előtti ismét a Szencséd-tető és Tatár-út felé.

Az Énlakáról északnyugatra Etédnek irányult főútból ott a *Küsmöd* mellett délnyugatra újabb kiágazás vezetett, s Erdő-Szt-Györgynél csatlakozott a Kis-Küküllő völgy főútvárához. Az Énlak-Sóvárád főút azonban Etéd-től Küsmödon át Siklódra irányult s onnan vagy Kibéd felé lejtett be a Kis-Küküllőhöz, vagy éjszakknak fordulva a Vergóhegy (713 m.) alatt egyenesen Sóvárádnak vágott.

Sóváradról tovább Mikházára nyerte folytatását a hadi út, a határszél felé pedig Parajdon át a mai út irányát követve, a *Bucsintetőn* át Gyergyó-Szt.-Miklós felé a tölgyesi szorossal hozta kapcsolatba a Kis-Küküllő mellékét. Ez a vidék mai tanulmányom keretéből kívül esvén, csak épen érinteni kívánom a sóváradi kapcsolatot.

Íme tehát a castrumok elhelyezése és azok úthálózata világosan értésünkre adja: hogy limesvonalunk castrumai nemesak a katonai feladatok szolgálatára épültek, hanem egyúttal békés időszakok határforgalmát is közvetítették. A keleti Kárpátokon túl a Szeret-Pruth közére szorított szármataik a Tisza-Duna közén megtört jazygokkal Dácia eme területein tartották fenn a rokoni kapcsolatot és kereskedelmi összeköttetést. Ilyenformán castrumaink egyúttal satio portoriiit, vagyis belépő állomásokat is képeztek.

A szóban forgó útvonal tehát Dácia belsejéből a Maros és két Küküllő mellett szétsugárzó főhadi utakat transversalis irányban keresztezte, s a castrumok átlag 25 kilométernyi távolságra valának elhelyezve, már a mint a terepviszonyok lehetővé tévők. Az egy homorod-szt-páli kivételével, minden többi állomás közén nehezen járható s az úttest fenntartására csuszamlós iszapolódo voltánál fogva, alkalmatlan hágók késleltették az átjutást és a szilárd útmunkálatokat. Az Énlakánál látszó csekély utrészet illusztrálja, mennyire elsüllyed ebben a laza talajban épen a kőből rakott nehéz úttest is.

Útvonalunk szakaszai: 1. Hévíz—H.-Szt.-Pál 25 kilm. s ennek kis-homorod-völgyi és ugra-vörös-tornyai és szt.-pál-homorod-karácsonyfalva hagymásvár határszéli elágazása. 2. Homorod-Szt.-Pál—Szent-Udvarhely 18·8 klm. a gymesi határkiágazással a homorodfűrdői castellummal csatlakozás a Nagy-Küküllő főútvárához. 3. Sz.-Udvarhely—Énlaka 30 km. kiágazás a Gagy völgyén Sz.-Keresztur felé és a Küsmöd mentén a Kis-Küküllőhöz. Határszéli kiágazás az oroszhegyi fensíkon. 4. Énlaka-Sóvárád 22 kilométer.

IV. A római birodalom ismertebb limesvonalainak összehasonlító adatai.

Láttuk röviden az ismertebb határtöltések szerkezetét. Angliában Hadrianus britanniai valluma, az u. n. limes britannicus vagy a pietek fala (Picts wall) a Tyne torkolatától Wallsend mellett kelet felől kiindulva, nyugaton Bownessnél, a Solvay torkolata mellett végződik. Hossza valami 118 kilom. Ez sokkal ismeretesebb, mint a caledoniai limes. (31. rajz vagy térképvázlat.)

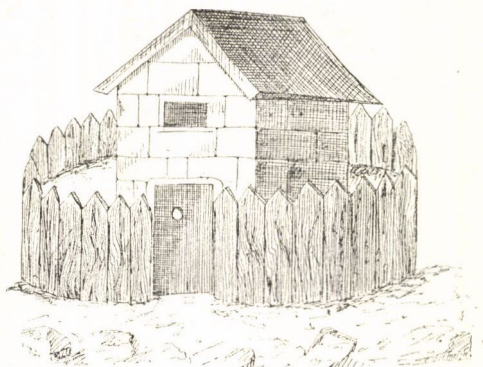
Hadrianus vallumának északi vonalát kőfal (murus) képezi, átlag 7·5 klm. sorakozó közbeeső castellumokkal, melyek rendszeren $\frac{1}{3}$ -nyi részben homlokzatukkal elészögelnek a határfalból. Belviláguk többnyire 18 m. hosszú és szélességi méretekkel bír. 1725-ben Horsley eme mérföld-castellumokból többet látott, holott azok ma már alig felismerhetők. Három a faltól elkülönülten délebbre épített castellum alkalmasint még korábbi időkből s talán Agricólától veszi származását. A fal mentén vonult el a castellumok közlekedési útja.

A határfal észrevehetőleg keresi a magaslatokat s azért az egyenes vonaltól sok helyen eltér, míg a tőle dél felé 25—50, sőt egész 800 méternyi távolságban vonuló s átlag 8—10 méter széles, 3 méter mélységű árok a legrövidebb egyenes irányt követte. A kiemelt földet a sáncz két oldalának egyszerű magasztására használták. Így bizonyára jobban imponált, messzebbre látszott s a járőröket is

fedezte. Mindebből arra következtettek régebben, hogy a belföldi felkelők ellen emelték a kettős töltést.¹

Újabban Haverfield oxfordi epigraphicus, a ki Dáciát is meglátogatta, v. *Sarvey* porosz generálisnak,² a germaniai limes commissio elnökének (ki boldogult Fröhlich Róberttel bejárta volt a dunai limesvonalát s Dácián is átutazott), a helyszínén azt a véleményét nyilvánította, hogy ez a sáncz volta-képen a töltés előtt keletkezett s a határ megjelölésére szolgált. És valóban 1893 nyarán Jakobi építész Homburgból a Taunusban szerencsésen rá is akadt a határ kitűzésénél elkészített árkolásokra, sőt azokban a római mérnökök határköveit, vagyis a római földmérők «*monticelli*» nevű jelvényeit is, melyek nyomán a határtöltést építő katonák eljárta, felfedezte.³

Antonius Pius caledoniai valluma,⁴ az u. n. *Graham's Dyke* vagy a limes caledonicus, Skócia legkeskenyebb isthmusát fogja át a *Forth* és *Clyde* öblök közt Glasgow felett s alig tesz ki 60 kilométert. A glasgowi régészeti egyesületből Jolly, Nielson, Chalmer, Roy és R. Stuart s Aberdsen hirneves tanára, Ramsay foglalkoznak legutóbb ennek vizsgálatával. Többnyire kimagasló s távolra kilátást nyújtó magaslatokon halad a töltés, melybe átlag 3 kilom. közökben a Hadrianusénál kisebb és kevésbé előszökellő őrtornyok és castellumok sorakoznak olykor a rómaiak által különben mellőzni szokott magaslatokon is. A vallum előtt 10—12 méternyire, sőt még messzebb vonult el a 13 m. széles és 3·5 m. mély

31. rajz.

árok, úgy hogy az őrszem a töltésről sokszor kénytelen volt ehhez eléhatolni, mert a töltésről nem mindig látott be például közvetlen hegyszakadékokba. A sánczból kiemelt földet kifelé dobták, de töltésé nem halmozták fel.

A vallum alapját olyanformán rakták ki kövekből, mint a hadi utaknál szokás. Egymástól 4—4 méternyire helyezték a nagyobb homokkötömböket s a közt apróbb törmelékkel töltötték ki. A hol szükséges vala, ott palalapokkal befedett víz-átereszeket hagytak. Erre gyepes földet hánytak, úgy hogy átmetszeteknél a fűkorhadás televényrétegei életűnek. *Sarvey* generalis 20—25 ilyen réteget észlelt s az eredeti magasságot 2 méterre becsüli. Nagy gondot fordítottak a felépítmény szabatoságára. A töltés igen meredekre volt szabva, vagyis «*vallum caespitium*» vala.

A sánczolat itt is határvonalként szolgálhatott. Például *Croy Hill*-nél, mialatt a vallum egy meredeken megszakadó tetőn vonul el, azalatt az agger a meredek lábához száll le. Ebből kitetszőleg vallum

¹ Hübner: *Inscriptiones Britanniae Latinae* I. Corp. Inscript. Latin. VII. köt. 99—104. l. Ugyanezen véleményt fogadta el *Torma Károly*, «*Limes dacicus*» epr. része 94. lapon.

² V. *Sarvey*: *Die Abgrenzung des Römerreiches*. Westdeutsche Zeitschrift zur Geschichte und Kunst. Trier Jahrg. XIII. Heft. 1. 1894. lap 7.

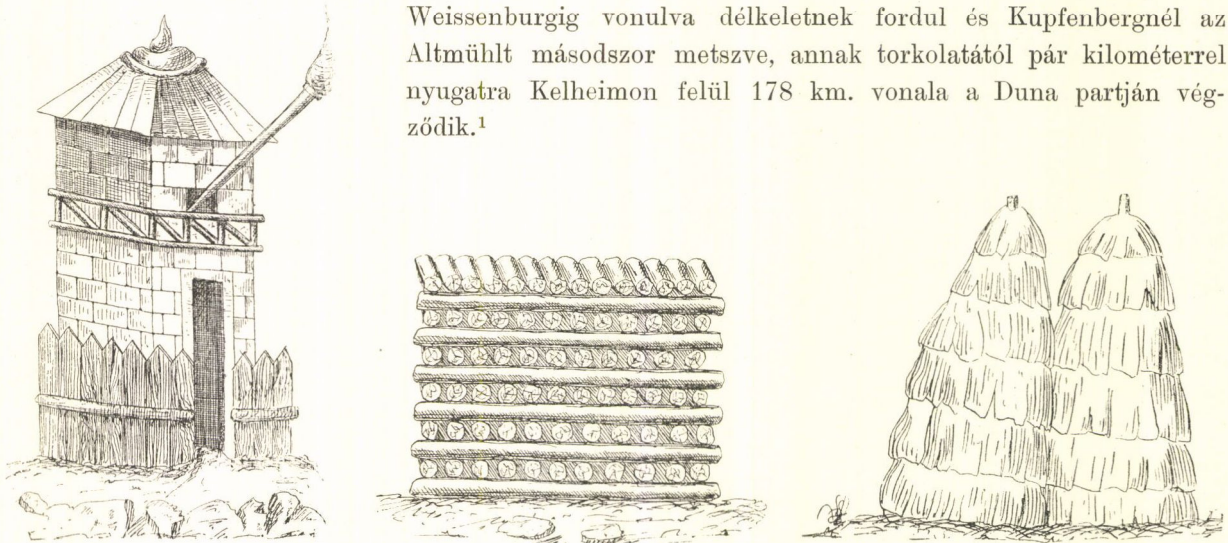
³ *Limesblatt* Nro 7. 207. lap és v. *Sarvey*: *Die Abgrenzung des Römerreiches* Wesd. Zeitsch. XIII. Heft 1. 2. lapján.

⁴ 7. *Collingwood Bruce* *The handbook to the Roman Wall*. III. kiadás.

és agger nem készültek egyidejűleg, s az ilyen részletek tanúsága szerint az ilyen természetileg védett sziklafalaknál a sáncznak katonai rendeltetése nem lehetett és sokkal inkább határmesgyeül ásták.

A limes germanicus Coblenz és Bonn közt Rheinbröhl felé délre indulva, Emsnél átmetszi a Lahut, Langenschwalbachtól keletre vonul, a Taunus gerinczén majdnem Giessenig felkanyarodva, Grüningentől, illetőleg Bingenheimtől a Nidda mellett délre fordul, Gross-Krotzenburgnál a Majnát eléri. Onnan (Frankfurt közelében) délre Altstادتig a Majna árka helyettesíti. Majd Mittenburgtól ismét kezdetét veszi a vallum s a Neckartól keletre egyenesen délre vonul Lorchig a Cannstadton alul a Neckarba szakadó Rems mellé, hol 368 kilométernyi vonala csatlakozik a keletre haladó Limes Ræticusához. Ez a Duna-balparti kisebb vizek és a Neckar-Majna mellékvizeit metszve, ívalakban Ham-

merschmiedeig éjszakra mozog. Onnan az Altmühl átvágásával Weissenburgig vonulva délkeletnek fordul és Kupfenbergnél az Altmühl másodszor metszve, annak torkolatától pár kilométerrel nyugatra Kelheimon felül 178 km. vonala a Duna partján végződik.¹

32. rajz.

A felső germaniai limes egymástól alig félnapi (15 km.) távolra eső castellumokra támaszkodik, melyek a vallum mögött $\frac{1}{2}$ vagy 1 kilom. sorakoznak. (32. rajz.) Részben árok által szegett föld, részben úttöltés, vagy kőfal képezi. A rætiai limest törmelékkövekkel erősített földhányás képezi, külső árkok és őrtornyok nélkül s a castellumok 4—5 klm. távolságra helyezkednek el. Nagyobb erődöket itt nem igen emeltek, mint a felső-germaniai. Végszakaszát Kelheim felett Teufelsmauernek hívják, s ott Torma is megtekintette.² Alapszélessége 3·3 m., koronájáé 30—60 cm., magassága 1—1·3 m. A különböző nagyságú köveket minden kötőszert nélkül prismaticus alakban összerakták. A Teufelsmauerrel párhuzamosan, attól 5—6 méternyire egy kis árok halad. A propugnaculumok építőmészszel természetes kövekből készültek. A felső-germaniait már Domitianus kezdte és Hadrianus fejezte be; azért *Vallum Hadriani*-nak is hívják. A rætiait valószínűleg a markomanni háborúk tapasztalatai folytán építették. (32. rajz.)

A *limes Dacicus* északi szakaszán Torma Károly Kis-Sebestől a karpini propugnaculumig rakott kőfalat észlelt, a britanniaihoz hasonlóan. Innen a pusztakerti 18 propugnaculumig nem volt sem töltés, sem sáncz, hanem csak ezövek-művet feltételez Torma. Az irányt mindazonáltal a 11—18. sz. őrtornyok közt látható porondozott út kijelöli. 3. A 18. sz. propugnaculumtól a Vártelek fölötti vízválasztóig Porolissummal (Zsákfalva) átellenben részint árokkal szegett töltés, részint a hely fekvése

¹ A. von Cohausen: Der römische Grenzwall in Deutschland. Az 1890-ben Zangemeister meghívására Heidelbergban tartott értekezlet munkálatai a Limesblatt ez. alkalmi folyóiratba. Trier 1893 óta és a Westdeutsche Zeitschriftben. Ohlenschläger: Römische Grenzmark in Bayern, 1887.

² Torma K. Limes dacicus 95. lapján.

miatt csak töltés vonult el. 4. A porta Meszesiánál a töltést a pogujori 22. sz. castellumig haladó s azt részben körülövező kőfal váltotta fel. 5. Innen a monasteriai propugnaculumig ismét czövekmű haladott porondozott gyalogúttal. 6. A monasteriai őrtoronytól a Tihoval szemben emelkedő örmezei hegy tornyaig ismét töltés vezetett. 7. Tihótól a két Szamos egyesülését fedező alsó-kasolyi castrumig az egyesült Szamos természetes limest képezett.

Az *aggert* földtöltés képezi kövek nélkül. A töltés belső oldalmagassága 2·5—6 m., a külső 3·5—7 m., alapszélessége 11·5—12 m., koronájáé 1·4—2·3 méter. Exponáltabb helyeken magasabb töltést alkalmaztak; kevésbé fenyegetett helyeken törpebb agger, vagy pusztá czövekmű szerepelt. *Fossa* keskenyebb hegyéleken egyáltalán nem szegte a töltést. Ezt pótolta a Meszes gerinczének mereksége. A hol fossa nem volt, kívül 3·7—4 m. terraset egyengettek. Belül vagy hasonló terrasse volt, vagy ha a töltés a hegyélen belül huzódott el, ott futóárok követte alul 1·2—2, felül 3—5 m. szélességben, s 1—3·3 m. mélységben kiásva. Átlag 800—1000 lépésnyire körded propugnaculumot számlál Torma.

Az egész, mintegy 65 kilométernyi vallumra, Torma még 17—18 propugnaculumot feltételez a kimutatott 23-hoz. A vallum mögött sorakozó castrumok: 1. Resculum (Sebesváralja) a vallum kisesebi déli záródásától alig 3 km. távolságban; 2. Vármező 5·5 km.; 3. Szent-Péterfalva 5 km.; 4. Magyar-Egregy (Largiana) 7·75 km.; 5. Romlott (Certia) 7·5 km.; 6. Mojgrád-Zsákfalva (Porolissum) 1·5, illetőleg 3·75 km. s végül 7. Tiho 2·5 km.

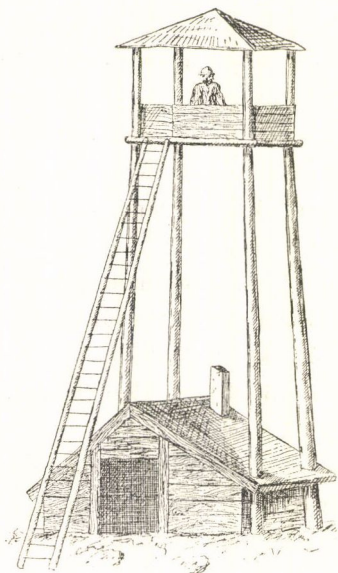
Áttérve most a N.-Küküllő-Olt közéről fenn leirt limesre, mindenekelőtt constatálhatjuk, hogy 3 csoportban építették meg saját vallumukat. Az első csoport nyugaton az oroszhegyi Mogyoróról kiindulva, Zetelaka felett vágja a N.-Küküllő völgyét s onnan kezdve délkeletre hajlólag, a Kis- és Nagy-Fenyeden s a Nagy-Homorod forrásain keresztül Kis-Oláhfaluiig halad s a Kis-Homorod vízválasztójába eső Cseréstetőn végződik. Végszakaszával majdnem egy vonalba s attól délre éppen a N.-Homorod két főforrásának, u. m. a Rákos-Homorodnak és Szén-Homorodnak egyesülése fölé épült a vallum második szakaszának castelluma. Ez a második szakasz pedig a csikmegyei határszél közelében a Vargyas délre kanyarodásától a Hargita gerinczére halad fel s dél-északi irányával derékszöget képez az első szakasszal. E két, majdnem összefüggő vallumszakasztól eltérőleg a harmadik, észak-déli irányával a hargitainak folytatásaként, a Kis-Homorod és a Vargyas közén le a Kis-Homorod és Olt közé ékelődő Szász-Somos tetőig kísérhető vallumszakasz egymástól több kilométernyire eltávolodó részletből készült.

Az első vallumcsoport nagyon kevés felületi egyenetlenséget mutató lankás fensíkon helyezkedik el, s csupán az észak-délre kivájódó völgyek szagatják meg. Kezdőszakasza ugyan az oroszhegyi Mogyorótól a szentkirályi Nyirig terjedő hézagot mutat; de azt a nyilást az oroszhegyi *Szt László-kápolna* nevű propugnaculummal fedették. A Nagy-Küküllő balpartján a zetelaki Darhi sarkától a Déság felett egészen a Szén-Homorod tulsó partjáig egy folytában épült a vallum valami 8 km. hosszúságban. Ezen a két fensíkon többnyire messzi kilátást nyújtó helyzetet nyert a vallum. Anyagát jobbadán a kísérő sánczból kiemelt föld szolgáltatá kövegyítéssel, a hol azt kézügyben találták. Őrházakat nem észlelünk sehol, bár a könnyű áttekinthetőséget nyújtó terület daczára minden kilométernyire egyet-egyet feltételezhetünk. Az őrházak faépítmények lehettek s alapzatuk vagy nem volt már eredetileg sem szilárd építmény, vagy kincskeresők áldozatául esett. Míg a felső-germaniai limes mögött 15 kilométernyi közökben építették meg a castellumokat, az általam átvizsgált vallumrészleten a tibodi, homorod-fürdői és homorod-karácsonyfalvi (Hagymásvár) castellumok átlag 20 kilom. távolságban fekszenek egymástól. Ez a vallumszakasz egészen a Hargita lánczához volt szabva s szemmel láthatólag keresztezi azokat a fensíki utakat, melyeken a Fejér-Nyikó, Nagy-Küküllő és Nagy-Homorod alsóbb területéről most is erdei gazdaságot üznek s mely utak részint a Maros medenczéjéhez Gyergyó-Újfalu felé, részint még az Olt mellé is folytatásukat nyerik. A tölgyesi és békási szorosok felől fenyegető oldal-támadások meghiusítása képezé bizonyára itt a tervezők célpontját, a mint azt távolsági adatokkal és az egész út- és töltéshálózat bemutatásával szerencsém vala kifejtteni. A katonai őrség főállomását Énlaka, külső tanyahelyét Tibod és kisebb őrállomásait Oroszhegy felett a *Szt László kápolnája*, *Sófalvánál a Rókalyuk* nevű helyen mutatkozó romok képezék. A Hargita gerinczén a Szelevésznél

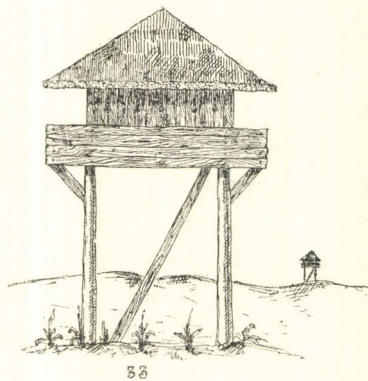
észlelt két sziklakirugáson, az Árpaszem teteje Ördögárkának Bargocza-mocsárnál, a Tatártöltés hármas üregesedésében s a vallumon kívül Olasztelek-Barót közt olyan őrtornyok állhattak, a minőket a Traianus-oszlopról háromforma összehasonlításban bemutattam.

A 31. rajzról egy kis földszintes őrtorony, palisadkerítéssel; a 32. rajz magas őrtorony, nyitott előtornácczal. Mindkettő fáklyavilágítóval. Ilyenek lehetek a mieink is. Idejárul a tűzjelzésre használt fakészlet és szalmaboglya, melyek a 33. és 34. rajzokon szemléltethető alakban az őrházak mellett valának elhelyezve.

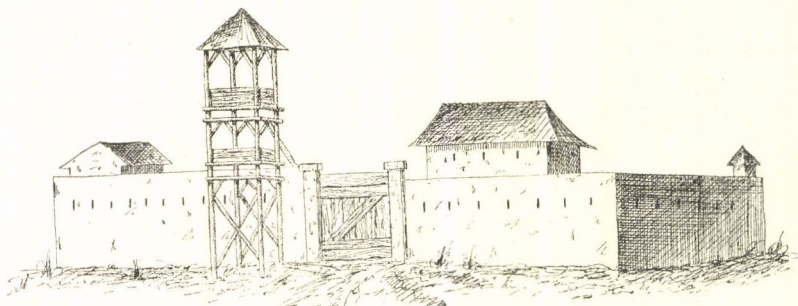
A második csoport minden megszakítás nélkül halad a fenyőrégióba, fel a Hargitának Csík- és

33. rajz.

Udvarhelymegyék közé ékelődő gerinczére. Lépcsős emelkedései nemcsak Csikra, hanem a Barcaság és Háromszék medenczéire s a déli határszorosok nyílásaira is könnyű áttekintést nyújtanak. A kőanyag bővíben kínálkozván, a töltés testét nagyjában abból rakták ki, s a földtöltést inkább forma kedvéért alkalmazták. Kirugó sziklafokokon Szelevésztől a *Csíki Láz* felé tekintő két, a 32. ábrán láthatóra emlékeztető őrhelyet ismerhetünk fel.

34. rajz.

A magasabb szakaszokról le a homorodmenti III-ik csoport egyes kimagaslóbb pontjai szemhatárunk körébe jutnak, s az első csoportnak elhagyott szakaszait vissza az oroszhegyi Mogyoróig áttekinthetjük, úgy hogy tűzjelzéssel minden irányban közlekedhetett az őrség. Katonai háttérét a székelyudvarhelyi castrum s annak a homorodi-fürdőhöz előretolt castellumában jelölhetjük ki. Az egésznek arczéle a gimesi szoros ellen fordul. A védő sáncz is kelet felé esik, bár a legmeredekebb szakaszokon mellőzték.

A III-ik vallum-csoport kezdő szakasza még mindig a hargitai töltés által kellően ellenőrizett tol-

vajoshágói átjárók vonzkörébe esik, mint a honnan a *Kéruly* vize mellett *Lövéte* felé a *vaskapui* átjáró kinálkozott. Azért a Vaskapuig el is maradnak a határvédelmi építkezések, s a Vaskapun alul is az Árpaaasztető körül inkább a politikai határ szemléltetésére alkalmazott sánczolattal találkozunk.

A tulajdonképi rendszeres védelem a homorod-almási barlang tájától kezdődik, hol a Vargyas bal partjára is átmenve az Erdővidék éjszaki hegyein Füle felé elvezető ösvények kiindulásául szolgáló Farkasösvényt a Tatártöltéssel gondosan megszállották, sőt még őrségi tanyahelylyel is felszerelték.

És Homorod-Almástól a Vargyas útja fejenél mutatkozó töltésivtől kezdve a Szász-Somostetőn végződő hatalmas töltésvonalig a rómaiaknak minden gondját és figyelmét a Vargyas, Rika és Nádas-patak völgyéről szétsugárzó hegyi utak és ösvények elzárása és megfigyelése képezé. Sőt a küzdelmek élesedtével a három említett víz egyesülésén alul az olaszteleki «*veczér fark*» magaslatára (Olasztelek-Barót között jelzett veczérvár) még egy előretolt állomást is helyeztek, hogy a Bibarczfalva felett a Mitács hágoról félt külveszedelmek felől annál korábban tájékoztathassák a Rika gerinczén és annak közelében felállított őrszemeket.

A védművek műszaki szerkezete pedig még itt egyugyanazon vonalon sem egyező. Ime a két első csoportnál majdnem összefüggő töltés-zárat építettek, s a harmadiknál már csakis nagy közökben ismétlődnek a töltések. És ezek sem azonos kivitelűek mindenütt. A Rikában a *Csalóvágott* erdő felé kettős töltést készítettek, ép úgy Fehér-kút tetején is. A végső részlet a kerekdombú vagy szász-somosi töltés, már Alsó-Rákos felé töltés-magasságával és sánczolat-mélységével felülmulja a többiét. A Szilastető fensíkján pedig pusztá árokkal érték be, szintúgy, mint az almási barlangon fel Lövéte és Almás között az Árpaaasztető hegynél. Csoda-e aztán, ha a töltés szerkezete és kiállítása sokban elüt a caledoniaitól, s még inkább a britanniaitól; a germaniai és rhætiai-vallumoktól, sőt sok tekintetben a Torma-limes dacicusától is elüt. Ha itt a helyszínén annyira alkalmazkodni tudtak a terepviszonyokhoz, s helyről-helyre más formában, méretekben eszközölték a kivitel: miért követeljük a hajszálnyi egyezést a nyugati-provincziák terepviszonyai- és állampolitikai helyzete szerint szerkesztett s következőleg szabványra és főleg az őrhelyek elrendezésére annyira eltérő vallumaival való egyformaságot? Ime itt is a pusztán határjelző árkolásoktól a kettős töltésű és sánczolatú vallumfajtáig hányféle átmenet hirdeti az illető pontok kisebb, vagy nagyobb sebhetőségét és veszélyes voltát. Miért lepje meg tehát a kutatót az is, hogy nálunk a vallum testével kapcsolatos őrhelyekkel nem találkozunk, illetőleg azok olyan primitív kivitelű faalkotmányokat képezhettek, a melyeknek fenmaradása és helyrajzi szabatos kijelölése épen azért lehetetlenné vált, de a melyeknek egykori létezését a határvédelem rendszere is magától érthetővé teszi.

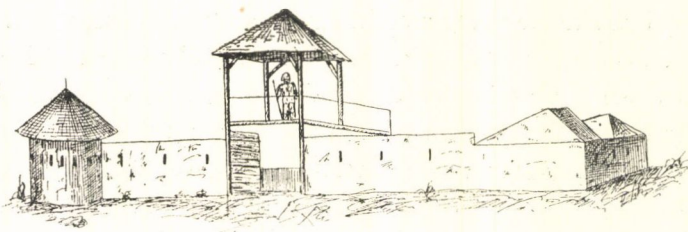
Hogy már a rómaiaknál mennyire eltérő formákban állították elé a határőrség őrtornyait: azt a Traianus-tábláról bemutatott őrtornyok rajzai illusztrálják. Csoda-e, ha a birodalom törzséből annyira előretolulól s egészen barbárság közé érlelődő Dácziának eme végvárainál is sokban eltértek a hadmérnöki-szabványok szigorától, s főleg az erdőségekben és kőzetfajokban kezűbe talált segédforrásokat kihasználva módosíták védműveiket?

Az újabb kornak határőri intézménye a római határőrséget sok tekintetben utánzó s annak őskori szervezetét felüli határvédműveiből is könnyen észrevehetjük az egyugyanazon célra szánt építkezéseknek a terület és néprajzi viszonyok szerint történt váltakozását. Ime a mi volt csajkáskerületünk kőszegény vidékén fából rögtönzött őrházakra emlékeztetőleg az orosz kormány által a Kuban mellett sok tekintetben a római mintára szerkesztett. Vuschka nevű őrház (33. rajz) is olyan mulékony épület mint a minők a Hargita alján létezhettek. Még nagyobb az eltérés a várszerű s már a római castellumokra emlékeztető másik két őrháznál (35 Stantze, és 36 ábra.) De mindkettőnél az őrségi laktanyák mellett következetesen ott találjuk a kiállított őrszem számára emelt megfigyelő tornyot, melyet a mi Hagymás-várunk alaprajza is (21. rajz) szemléltet.

A mint tehát a modern határőrségi intézmények sajátos hivatásához mérten módosult az építkezés: szintúgy történhetett az a rómaiaknál is. Épen azért nem tartom háládatos próbálkozásnak az őrhelyek képzeleti kitűzését sem, mint a melyeknek elhelyezését és gyakoriságát a ma már kellő irodalmi források nélkül meg nem állapítható politikai helyzet és katonai tekintetek szabták itt meg amúgy

is. Hátra volna a Sarvay tábornok, a germaniai limes-bizottság elnöke által a Jacobi kerületi építész kezdeményezésére oly szép sikerrel kiderített hadmérnöki jelek és irányoszlopok megvizsgálása is. Erre a munkára azonban, melyet Germániában évente több ezer forintnyi dotatióval rendelkező nagyszámú bizottsági tagok is hosszú évek sorára tűztek ki, egymagamban a rendelkezésemre állott rövid idő alatt gondolni sem mertem.

Áldom a Gondviselést, hogy ennyihez segített, mert ez a kevés is fényesen igazolja, a mit már Dácia belső hadállásából szerencsém vala kideríteni, hogy tudniillik nemcsak a Maros teréről az Aranyoson át a Szamos és Sebes-Körös mellékére vonuló vársorozat elhelyezésében volt az aranytermő hegyek lehető gondos és teljes körülzárása czélba véve; hanem ez onnan távol eső védelmi művek is az Érczhegység szolgálatára készültek s a keleti határszél nyilásairól nyugatra s egyenesen az Érczhegység felé irányult ellenséges támadások elhárítása és megghiusítása irányítá az egésznek conceptióját és kivitelét.

35. rajz.

A Tölgyesi és Gimesi szorosok, valamint amannál a *Békási*, emennél az *Úzvölgyi* szorosok akkoriban sokkal egyenesebb és közvetlenebb kapcsolatot élveztek a közép Maros terével és aranyvidékünkkel, mint napjainkban s a népek nagy országútját, a világforgalom főúterét akkoriban a Nagy- és Kis-Küküllő tere s ezek vízváltatója képezék azokkal a hargitai és homorodmelléki átjárókkal, melyeket ma csak a föld népe használ; de a melyeknek előnyeit fejtegetéseim során eléggé sikerült remélhetőleg feltüntetnem.

Nagyon sok még a tenni való, s hogy mennyire a kezdet legelején állunk a külföldi limeskutatók nagyszabású munkájához képest, azt alig érzi valaki elevenebben, mint épen jó magam, a ki immár tíz év óta először juték annyi kísérlet és készülődés után ahhoz a kedvező alkalomhoz, hogy a népregek sokféle variációiban nagy kérdőjelekként előnkbe toluó székelyföldi határtöltéseknek legalább egy tekintélyes szakaszáról rendszeres átnézetet nyujthassak az érdeklődőknek. Hogy mikor jutunk azonban mi is a németekéhez hasonló tüzetes limes-kutatások stádiumába, s annyifelé igényelt kevés számú régészeinknek lesz-e érkezése nálunk is az ott fényes eredményekkel működő, országos költségvetésekkel rendelkező limes-bizottságok szervezésére: azt természetesen a jövő fogja megfejteti. Részemről tehát némi elégséggel utalhatok kutatásaim eredményeire, melyekkel a mi fejletlen, kezdetleges kutatási viszonyaink daczára ezen a téren is sikerült legalább egy hajszálnyival Dácia topographiájának előbbvitelében közreműködni.

Sziráki ásatások (Nógrád m.)

Dr. Pósta Bélá-tól.

A nógrádmegyei Szirákon gróf Degenfeld Lajos úr tulajdonát képező, volt Szontagh-féle belsőség területén lawn-tennis pálya készülvén, az ez alkalommal eszközölt földmunkálatok közben temetőre bukkantak népvándorlaskori mellékletek kíséretében. E leletek felköltötték dr. Szontagh Antal úr figyelmét, ki azokat egybegyűjtötte s a helyszínén kutatott s egészben mintegy hat sírt bontott fel, melyek tartalmát a m. n. múzeum érem- és régiségosztályának bemutatván, szakértő kiküldetését kérte a leletek további feltárása végett. Ennek folytán küldetett ki alólirott, ki dr. Szontagh Antal úr folytonos közreműködése és gróf Degenfeld Lajos úr hathatós támogatása mellett tárta fel ezen érdekes sírmező nagy részét a m. n. múzeum költségén, minek folytán az ásatásból származó leletek e czímen, a dr. Szontagh kutatásaiból származók pedig az ő és gr. Degenfeld Ilona ő méltósága szives ajándékából a m. n. múzeumba kerültek.

Ezen temetőről dr. Szontagh Antal úr tollából a Nógrádmegyei Lapok és Honti Híradó f. é. 3. és 4-ik számában jelentek meg érdekes közlemények, melyek pontosan elmondják felfedeztetésének körülményeit s ezt az Archæologiai Értesítő tudomására is hozta szakközönségünknek¹ s ezenkívül röviden megemlékezett a leletekről a m. n. múzeum érem- és régiségosztályának a múlt év utolsó negyedéből származó szerzeményeiről szóló jelentésében is.²

A Szontagh-féle belsőség egy nagy kiterjedésű, csekély emelkedésű domb keleti lejtőjén fekszik, a királyfalvi Róth Tamás és neje Wattay Borbála által épített sziráki kastély tőszomszédságában, mely jelenleg a Degenfeld grófi család tulajdona. A temető is a domb e lejtőjén terül el s keleti határa épen a Szontagh-féle belsőség területére esik. Innen terjed délnyugat felé özv. Kaszay Zsigmondné szántóföldjén, hol nyugoti határát a 21-ik sírnál elérvén, délnek fordul s a kastély gyümölcsöse és parkja alatt húzódik tovább, mint erről az ide mellékelt térkép világos fogalmat ad.

Az ásatások folyama alatt és pedig már az első síroknál is (1-ső, 4-ik, 6-ik és 7-ik) oly cserépdarabokra akadtam, melyek a csontváznál sokkal magasabban feküdtek, úgy, hogy azzal semminemű összefüggésben nem állhattak s azonfelül nem a népvándorlasi agyagművesség ismert készítményeiből való daraboknak látszottak. A 8-ik sírban, közvetlenül a koponya alatt, egy sártapasz-töredék és egy La Tène izlésű övkampó-töredék került elő, a mi a most említett cserepekkel együtt elég világos intőjel volt arra nézve, hogy a temető területe korábban vaskori telep, vagy temető kellett hogy legyen. La Tène izlésű tárgyak korábbi népvándorlasi leleteinkből sem voltak ismeretlenek. Így, hogy csak a nevezetesebbeket említsem, a keszthelyi sírmezőben egy közös sírból egy bütykös karika³, Fenéken pedig egy négygombos gyűrű⁴ került elő és így semmi sem természetesebb, mint hogy a La Tène maradványok

¹ Arch. Ért. U. f. XV. 85.

² Arch. Ért. U. f. XV. 276.

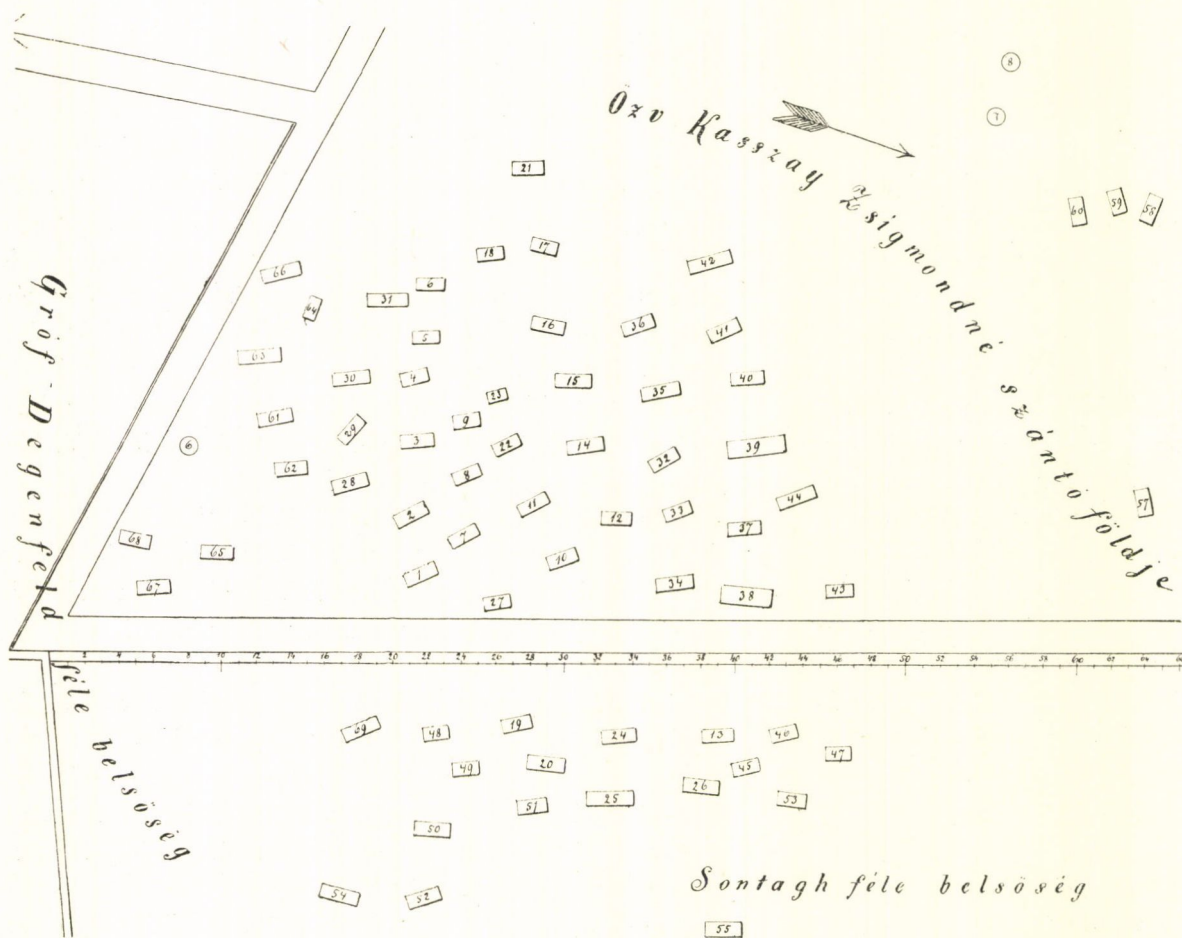
³ Hampel: Régibb középkor emlékei, 112. l.

⁴ LXXXIII. 7.

felől is tisztába igyekező jönni, utána kutattam és a népvándorláskori soros temető mellett és annak területén is vaskori temetkezéseket találtam s így első sorban erről kell szólanom.

Az ide mellékelte térképen karika jelzi azon nyolcz helyet, a hol ily természetű leletek kerültek napfényre. E nyolcz hely közül az első, szétmállott, tiszta La Tène izlésű edénytöredékeket adott csak, mely részleteiből következtetve, a hatvani egyik edénnyel¹ egyezik 38 cm. mélyen.

A 2-ik szám alatt egy sírfészek volt, mely tartalmazott, egy teljesen szétmállott nagyobb agyag-urnában égetett emberi csontokat s az I-ső tábla 12-ik sz. a. bemutatott vasfibula két drb töredékét; továbbá ezen edény mellett az 1-ső számú rajzon bemutatott s összeállított edény cserepeit, 40 cm. mélyen.

Az ásatások térképe. (Egy részlete, mely a 8. számú La Tène sírtól nyugatra fekvő 1—5. számú La Tène temetkezések helyzetét mutatja térkimélés szempontjából elhagyatott.)

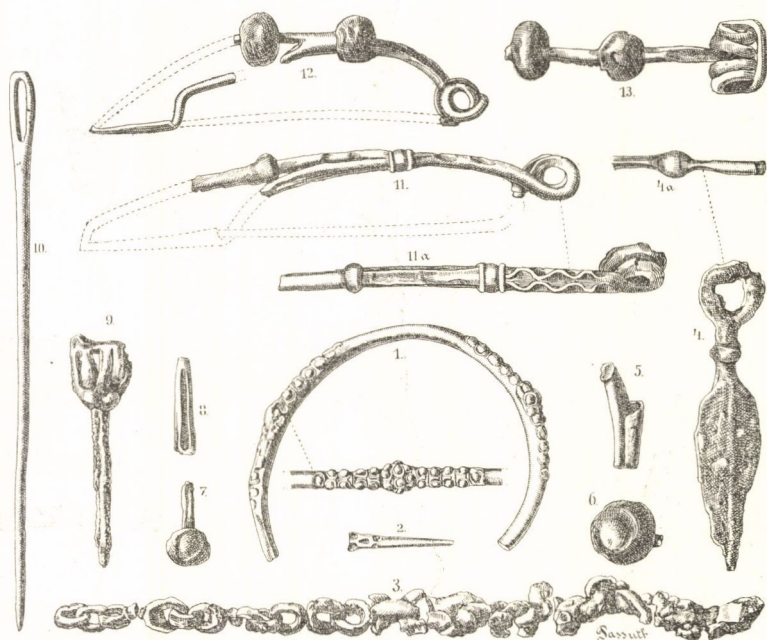
Az előbbi alatt feküdt 170 cm. mélységben egy apró darabokra szétnyomott s formára az első szám alatt található nagyobb urna és egy tál, mely az egyik hatvani² tállal egyezik s ugyan-e mélységben, de ezektől 1 méternyire észak-nyugoti irányban egy sírfészek. Ez utóbbi volt a leggazdagabb sírfészek, melyben az égetett emberi csontok közvetlenül a földre voltak téve s ezek közt feküdt: a 2a. és 2b. szám alatt bemutatott dudoros bronz karperecz és párjának 3 drb töredéke, finom bronz-pléhből, mely belül massával van béllelve, továbbá a 3. sz. a. bemutatott vaslándzsa négy darab töredéke, az 1-ső tábla 1. száma alatti díszes bronz karperecz, az u. azon táblán 2-ik szám alatt rajzolt

¹ Arch. Ert. U. f. XV. 7. lap 5. sz.

² Arch. Ert. U. f. XV. 7. lap, 6., 7., 14. sz.

vas varrótű, az I. tábla 3. számú vas láncztöredékek, az I. t. 4 és 4a. szám alatti vas csüngődísz, az I. tábla 5—9., 11., 11a. és 13 sz. alatti vasfibularészletek egy csoportban. E csoport mellett állott körskörül három tiszta La Tène izlésű, de annyira összenyomott agyagedény, hogy csak apró töredékeket lehetett belőlök összeszedni; ezekben állati csontok voltak.

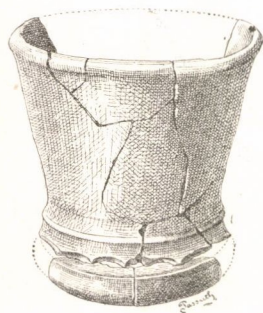
I. tábla $\frac{1}{2}$ nagyság.

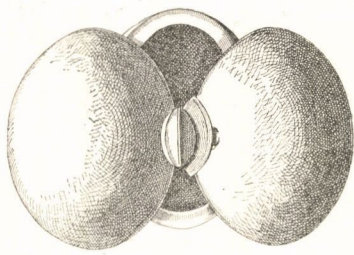
A 3-ik szám alatt egy teljesen szétmállott agyagedény, 50 cm. mélyen.

A 4-ik szám alatt ugyanaz 40 cm. mélyen.

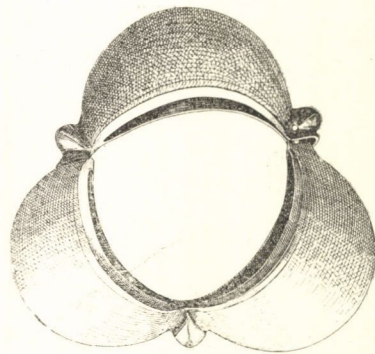
Az 5-ik szám alatt két hatalmas méretű urna került elő, de természetesen egészen szétnyomott állapotban. Ezek közül a nagyobbikból a 4. és 5. szám alatt homorú díszes, 6—8 számok alatt dombor-

1. sz. $\frac{1}{3}$ nagys.

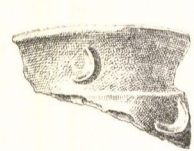
2. sz. a) $\frac{1}{3}$ nagys.

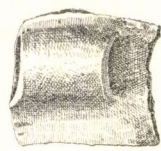
2. sz. b) $\frac{1}{3}$ nagys.

díszes oldalrészleteket, a 9 és 10. sz. a. pedig hasonló díszű fülrészleteket mutatunk be. A másik edénynek oldaldíszítményeit a 11—13. sz., füleit a 14-ik sz. mutatja. Ezek közül még négy edénynek szétnyomott cserepei feküdtek, melyekből a 15—19. sz. a. mutatunk be jellemző díszítményes részleteket. Ezek a tárgyak 50 cm. mélyen fordultak elő s a kisebbik urna tartalmazott égetett emberi csontokat.

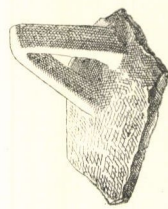
A 6-ik szám alatt 10 cm. mélységre haladó ellypsoid alakú tapasztott üreget leltünk, mely szerkeze-

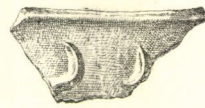
18. sz.

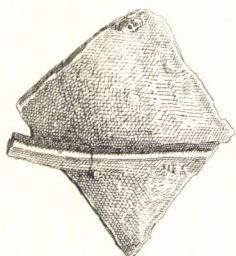
19. sz.

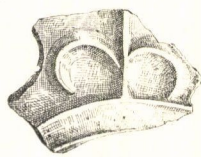
14. sz.

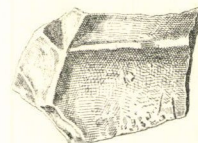
17. sz.

13. sz.

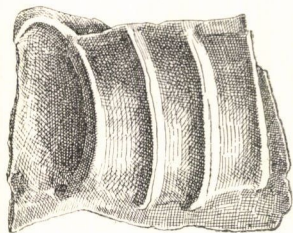
16. sz.

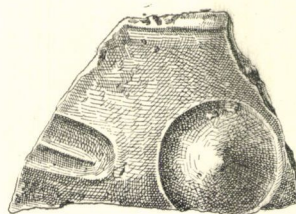
11. sz.

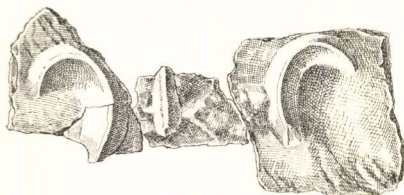
12. sz.

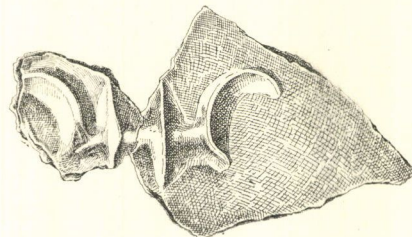
9. sz.

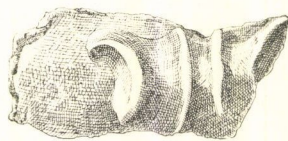
4. sz.

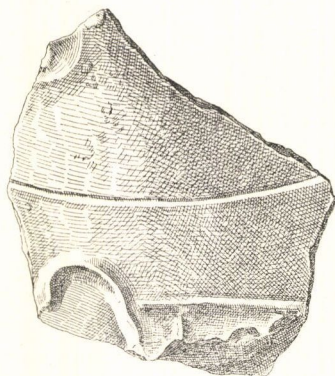
8. sz.

7. sz.

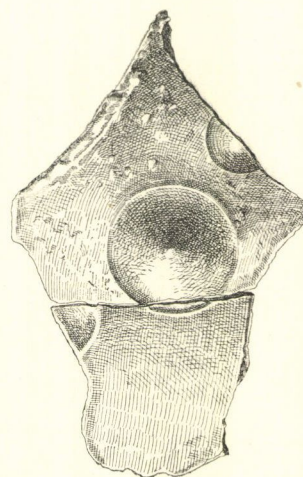
6. sz.

10. sz.

15. sz.

5. sz.

Valamennyi $\frac{1}{3}$ -ad nagyságban.

tére a hatvani¹ paczalkai és szászújfalusi² u. n. katlansírokkal egyezett fenekén 25 cm. vastag tapasztott réteggel, ebben már 45 cm. mélységben fordultak elő La Tène izlésű cserepek és az I. táblán 10 sz. a. bemutatott bronztű s a cserepek meg nem szüntek 85 cm. mélységig.

A 7-ik és 8-ik szám alatt 60 cm. mélységig haladó hasonló üregek kerültek elő cserép mellékletekkel.

Egészében vizsgálva e leleteket, mindenek előtt a különböző mélységekre kell figyelemmel lennünk, melyekben azok előfordultak; 50 cm. átlagos mélységben is kétféle típusú edények kerülnek elő. Az egyik az a csoport, melyet már eddig is úgy ismerünk mint tiszta La Tène-t s melyet ábráink közt az 1-ső szám képvisel; a másik az, melyet 6—19 számú ábráink mutatnak be. Ugyanazon mélységből kerülvén e két csoport elő, már ezért sincs okunk nagy időbeli különbségeket látni közöttük s már ezért is megnyugvással sorozhatnók az utóbbi csoportot is a vaskorba, de különösen erős támpontokat nyernünk e tekintetben ama domború ékítményekben, melyeket a 6., 7. és 8-ik számú rajzok mutatnak be. Különösen a 7-ik számú rajzon lehetetlen fel nem ismernünk az izlésbeli rokonságot a gombosan tagolt ékítmény és a késő Le Tène fibulák gombos díszítése között. E mellett egészen ephemer jelentőségűvé válik az, hogy a 2-ik szám alatt 70 cm. mélységig folytonos temetkezésre akadtunk annál is inkább, mert éppen az alsóbbak voltak a fejlettebb, schematikusabb formák. Ezen edényrészletek miatt leletünket különösen két teleppel találjuk nagy rokonságban. Az egyik az *aszódi*³ a másik a *hatvani* első lelet, mely még közölve nincs,⁴ halványabb, de szintén meggyőző rokonságot Piliny egyik csoportjánál észlelünk.⁵ Valamennyit jellemzi a seprős dísz s azon díszítő motívumok, melyeket a 6—19. számú rajzok mutatnak be a 15 és 16. sz. kivételével, melyekre eddig nincs analogiánk. Még fontosabbá válik a sziráki leletek e csoportja, ha vastárgyai szempontjából tekintjük. Az I. t. 4-ik számú csüngő vasból van, de ettől eltekintve is, nyakának gombja édes testvére a hatvani zablák középtagjának.⁶ Ezt a csüngő díszet feltétlenül vaskori *typusnak* kell tekintenünk s ennek alapján egy egész sorát a leleteknek kell más szemmel néznünk, azokat a bronz tárgyakat t. i., amelyeken ez a csüngő dísz bronzból fordul elő. Jelese az a medveczei fibulát⁷ a bábotai tűt,⁸ melyen a kerék is előfordul annál is inkább, mert ezt a csüngőt bronzból Aszódon is megtaláljuk, még pedig sodronyos fibulák társaságában s a sodronyt bronzkori dolognak tartanunk nem lehet.

A mi a népvándorláskori temetőt illeti, annak külső képét és rendszerét legalkalmasabban az ide mellékelt térkép tünteti fel. Annyit kell mindössze megjegyeznünk, hogy a sírok, azon egy-két kivételtől eltekintve, melyeket részletes leírásunknál fogunk felsorolni, keletelve voltak, ami azonban Szirákon nem azt jelenti, hogy az elhunyt pontosan keletnek nézett, hanem azt, hogy szemközt a nap azon állásának, melyben az d. e. nyolcz, félkilencz óra tájban van s úgy látszik ez az idő felel meg a náluk szokásos temetkezési időnek. Ha pedig ezt elfogadjuk, semmi nehézségbe sem ütközik az ú. n. rendszertelen fekvések megfejtése. Mindössze annyit jelentene ez esetben a rendszertelenség, hogy az illetőket nem a szokott időben temetvén, arcát arra fordították, a merre a nap a temetés idejekor állott.

Áttérve a sírok részletes leírására, azt kell még megjegyeznem, hogy az övdíszítmények leírásánál *fő szíjvégnek* nevezem azt, a mely a derék táján feküdt s magának az övnek végén volt; *mellék szíjvégeknek* azokat, melyek kicsinységüknél fogva arra engednek következtetni, hogy a több lelógó mellékszíjból álló ú. n. övkötény végét ékítették, *övközépdísznek* a főv középdíszét, *mellék szíjdíszítménynek* pedig azon tagokat nevezem, melyek az övkötény szíjjainak hosszában egymás alá rakott díszítései voltak; végül pedig még azt is, hogy Szontagh úr ásatásaiból származó azon sírok leírása, melyeket én a térkép

¹ Arch. Ért. U. f. XV. 1—26.

² Arch. Ért. U. f. VIII. 263.

³ Arch. Ért. R. f. 5. köt. 39. l.

⁴ M. n. múzeum I. terem.

⁵ M. n. múzeum I. terem.

⁶ Arch. Ért. U. f. XV. 1—26.

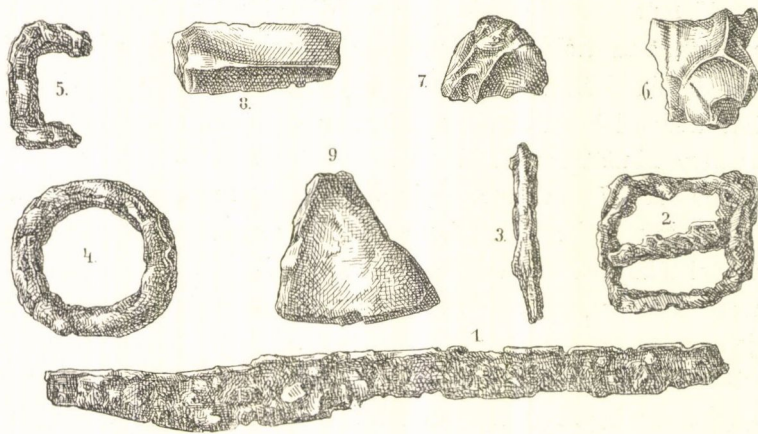
⁷ Comptes Rendus Budapest, II. kötet II. rész. XL. tábla.

⁸ Arch. Közl. Új folyam V. kötet. 174. l.

22—27. számai alatt vettetem Szontagh úr felvilágosításai nyomán fel, dr. Hampel József úr tollából folytak.

1-ső sír. A csontváz balkezénél egy vas kés, melynek hossza 13, szélessége 1·1 cm. Mellette két alaktalan kovadarab és 1 drb őskori pattintgatott kova szilánk. A jobb medencecsont táján egy vas csatt, hossza 3, szélessége 3 cm. s egy másiknak töredéke; dereka táján fekete gömb 1·60 m. mélyen.

2-ik sír. A jobbkez mellett egy vas kés, melynek hossza 10, szélessége 1·5 cm. A fej és váll közt egy szárnyas állat csontjai és egy tojás töredéke 1 m. mélyen.

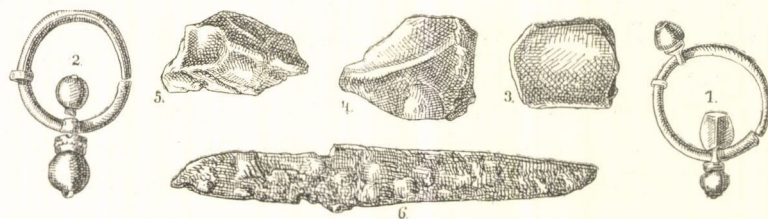

1. sír.

3-ik sír. A csontváz bolygatott állapotban. A jobb kéz alatt egy tojás töredéke 1 m. mélyen.

4-ik sír. 70 cm. mélyen egy kődarab, a koponya csecsnyúlványának táján egy tojásdad bronz karika, négyélű prizmás pálczából hajlítva, hossza 1·4, szélessége 1·2 cm, egy kovadarab a balkéz táján és ugyanott egy kis darab cserép, 1 méter mélyen.

5-ik sír. Teljesen korhadt csontváz; felette szendarabok és a sírűreg mélyén két kovadarab, 50 cm. mélyen.

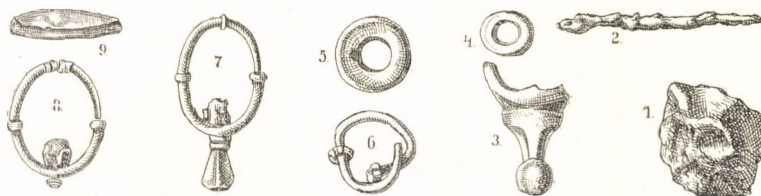
6. sír.

6-ik sír. Füleinél egy-egy bronzfüggő. Az egyik hatélű prizmás pálczából készült ellypsoid, alakú karikával, melyet zárt hosszoldalának közepén díszpántocska tagol. Csüngőjét, mely a karika belsejébe is benyúlik, két bronz sodronyra fűzött gömbölyű, kékszínű, opak üveggyöngy képezi, melyek közül egyik kisebb s ez nyílik a karika belsejébe, a másik nagyobb s ez a karikán kívül csüng. A külső gyöngy felett hármastagolású bronz díszpánt van. A belső alatt szint ilyen volt, de ez most hiányzik. Hossza 3·7, szélessége 2·3 cm. A másik függőnek karikája szintén nyílt, de kerek és hengerded sodronyból készült. Csüngője az előbbiéhez hasonló alkotású, azon különbséggel, hogy a rajta levő két gyöngy közül az egyik négyoldalú hasáb, a másik gömbidomú s csak az utóbbi felett van egy sima, keskeny bronz díszítő pánt. Ez van a karikán kívül, holott ez a kisebb. Az egész csüngő eredeti helyéről, melyet a karikán egy keskeny pánt jelez, elcsúszott a nyílás felé s úgy látszik hasonlóképp félre csúszott azon hurokra fűzött s alúl

keskeny pánttal ékített, gömbalakú kis gyöngy is, mely a karikának a csüngővel ellentett oldalát ékíti. A karikáról hiányzik még egy kis pánt, mely eredetileg a csüngő másik oldalán volt. Hossza 3·3, szélessége 2·3 cm. A jobbkez mellett egyenes vaskés. Hossza 8·4, szélessége 1·3 cm. A csontváz 2 méter mélyen volt; 1·70 cm. mélyen két kovadarab és egy durva edény cserepe fordult elő.

7-ik sír. A csontváz bolygatott helyzetben; medenczecsontján egy keskeny, egyenesen lehajtott szélű síma lemez szíjvég töredéke, egy nittoló szeggel; a bal láb felső szárán síma, egyenes vaskés, melynek hossza 9, szélessége 1·3 cm; fülei alatt egy-egy, a 6-ik sír 1-ső függőjéhez hasonló függő negyedrésze régi töréshelyekkel s gömböcsös díszpánttal; nyakánál egy ketté tört, lapított gömbalakú, 8 mm. átmérőjű zöldeskék színű opak, egy kettős gömbalakú, áttetsző, igaz gyöngyöt utánzó üveggyöngy és egy zöld színű, lapított csepp alakúnak töredéke. A csontváz 2 méter mélyen volt; 1 méter mélyen a sírűreg közepén egy őskori obsidián nucleus s egy durva agyageserép.

8-ik sír. A fül táján ezüst függő pár. A 6-ik sír 1-ső számú függőjéhez hasonló forma, de a karikát a zárt hosszoldal közepén, az ennek ellentett végén, továbbá a csüngőnek ellentett keskenyoldal közepén síma díszpánt van; a csüngő gyöngye négyoldalú, csonkakúp alakú, fölül kettős tagolású pánttal, belső gyöngye tojásdad, erősen opalizált és sérült. Az egyik függő karikája ketté tört, csüngője hiányzik. Az ép példány hossza 3·4; szélessége 1·8 cm. A koponya hátulján hasonló formájú, de gömböcsöpántos ékítésű függő hajkarikává görbítve. Átmérője egyik irányban 1·5, másik irányban 1·6 cm.; a csecsnyúlvány alatt egy La Tène ízlésű bronz övkampó, melynek karikájából azonban csak mintegy ötödrész van meg.

8. sír.

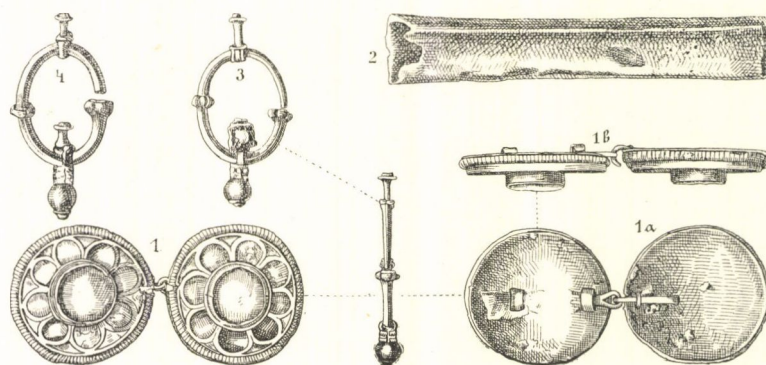
Hossza 2·5, szélessége 1·9 cm. szintén hajkarika, illetőleg hajba befont díszítésképen használtatott fel. Nyaka körül egy bronz lemezből göngyölt, ellypsoid alakú gyöngy. Hossza 2·2, szélessége 0·6 cm. Végül ugyanott egy nagyobb és egy kisebb, kerek pántalakú, kék opakgyöngy, a mell táján pedig egy 4 cm. hosszú, vas tű. A csontváz 2 cm. mélyen volt; a sírűregben 1·20 cm. mélyen egy durva edénycserep került elő.

9-ik sír. Gyermekesontváz 50 cm. mélyen, sírmelléklet nélkül. E sirtól nyugotra 2 méternyire kezdett üregben, mely azonban nem bizonyult sírűregnek, 1 méter mélyen két kovadarab s egy más fajú, vasszínű kődarab.

10-ik sír. A fülek táján a 6-ik sír 1-ső függőjéhez hasonló függőnek töredéke. A koponya töredékei közt hat, csepp alakú, opak üveggyöngy (5 kék 1 zöld) és két más kúpalakú, zöldes fehér színű, áttetsző. A jobb alkar mellett tojásdad, lapos fenekű, keskeny kihajló nyílásperemmel ellátott agyagedény, melynek testét egy az öble körül háromszor körülfutó vonal két részre tagolja s e vonal alatt egy, felette három hullámvonalas sáv ékíti; egyik oldalának nyílás peremét az ásó levágta. Durva szemcsés anyagú, felületén finomabb réteggel bevont és simított, fekete foltos vörös égetésű s valószínűleg korongon készült munka. Magassága 12, szélessége 10·8 cm. Az edény alján pörkölt köles. A jobb kéz mellett egy tojás töredékei, 1 méter mélyen.

11-ik sír. A csontváz jobb alsó lábszárcsontja mellett egyenes vas kés. Hossza 9, szélessége 1·5 cm. Jobb lábfeje mellett a 10-ik sírban található hasonló mívű és hasonló, bár durvább alakú, kézzel formált agyag edény, melyet két körülfutó vonal közt húzódó, hullámvonalas dísz ékít. Magassága 10, szélessége 9·8 cm. Fenekén pörkölt köles. Lábfejei közt állati csontok, 1 méter mélyen.

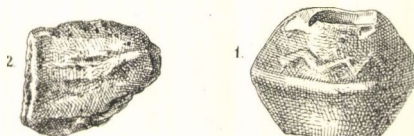
12-ik sír. A csontváz nyakán, közvetlenül az alsó állkapocs alatt, annak baloldalán korongos bronz kapocs, két teljesen egyenlő darabból, melyek csak abban térnek el egymástól, hogy a hímtagnak kampója, a nőtagnak hurka van. Az egyes tagok síma lemezkorongra forrasztott és sodronyszegélylyel díszített, korong alakú ékkőrekeszt alkotnak, melynek mezőjét egy kiemelkedő, központi, kerek, nagyobb rekesz körül csoportosított nyolcz kisebb, szintén kör alakú rekesz tagolja. A rekeszekbe üveg van foglalva. A nőtag háti oldalán két kicsiny, ráforrasztott, lemezes fül van, mely a kapocsnak felvarrására szolgál. E kapocs egymásba kapcsolóan egy szövetdarab lenyomata felett találtatott. Egyes tagjainak átmérője 2·9 cm. Közvetlenül e kapocs alatt, a mellen, egy belül üres, négyoldalú hasáb alakú csontpálca, melynek

12. sír.

élei le vannak tompítva. Hossza 7·7, szélessége 1·1 cm. Ez alatt egy tojás töredékei. Fülein a 6-ik sír 1-ső sz. alatti függőhöz hasonló, de gömböcspántos függő, csüngőjének külső gyöngye felett hármastagolású pánttal; a csüngőnek ellentett keskeny oldal gyöngyékitésének csak sodronya van meg. Hosszuk 3·8—4, szélességük 2 cm. Karikájuk négy élű, prizmatikus sodronyból készült. Lábainak vége. közt állati csontok és egy a 10-ik sírban lelthez hasonló anyagú és mivű agyag edény, melyet nyílásának belső szélén hullámvonalas sáv, testének külsején pedig fölül négyszeresen, alul háromszorosan körülfutó vonaldísz közt, két hullámvonalas sáv ékít. Ezen edény alján pörkölt köles. 2 méter mélyen.

13-ik sír. A csontváz bal keze alatt vas kés. Hossza 13, szélessége 1·4 cm., 1·35 m. mélyen.

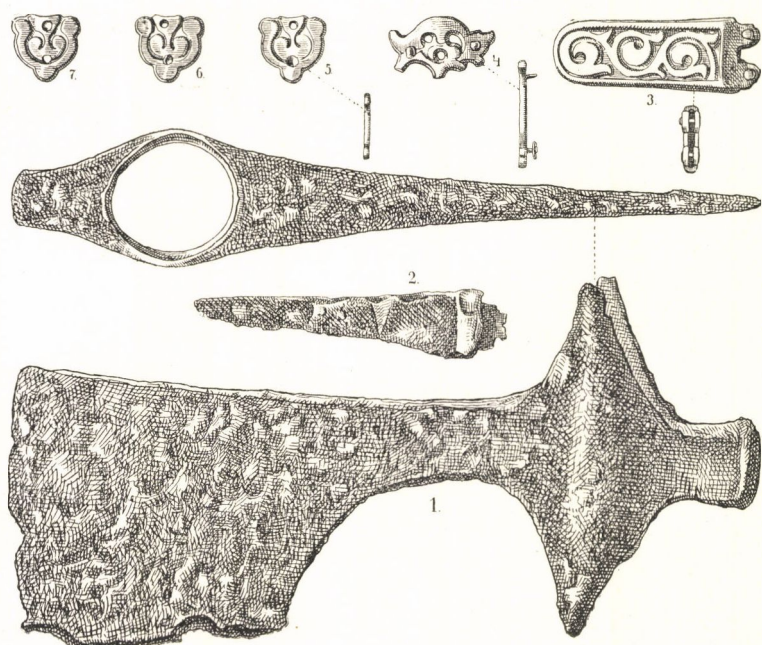
14. sír.

14-ik sír. A csontváz jobb felkarjának felső részén egy pattintgatottnak látszó őskori nyílhegyhez hasonló kovadarab. A jobb felkar közepe táján agyagorsógomb két, alapjaikkal egymásra tett esonkakúp-hoz hasonló alakban s úgy alsó mint felső részén hullámvonalas sávval ékítve. Magassága 2·5, szélessége 3·2 cm. 1 méter mélyen.

15-ik sír. A csontváz jobb lábának feje mellett egy a 10-ik sírban lelthez hasonló anyagú és mivű agyag edény két töredéke, pörkölt kölesmaradványokkal, s a test felső részén három körülfutó síma vonalas sávval ékítve, 165 cm. mélyen.

16-ik sír. E sír, bár 2 méter mélységben volt, erős bolygatás nyomait mutatta. A sírgödör felső végén a koponyából származó apró csontok heverték egy csomóban, de a nagyobb koponyacsontok hiányzottak. E csontok közt egészen a sír fenekén feküdt egy kicsiny, két lemezű, bronz mellék szíj-

diszitmény, kettős lemezből, fél ellypsis alakban, aljának közepén és két felső sarkán kissé kiugró kerek nyúlvánnyal. Az alsó lemez síma, vékony, a felsőt, mely tömör, vésett indadisz ékíti s a két lemezt függélyes sorban egymás alatt álló s a szíjvég közepén elhelyezett két nittoló szeg tartja össze. Hossza 1·3, szélessége 1·5 cm. Ugyanilyen mellékszíjdiszitmény feküdt a sírűreg jobb oldalának közepe táján, egy ujjperecz alatt s ugyancsak az üreg jobb oldalának végén egy harmadik, két félkarsont mellett, hol egy 7 cm. hosszú, 1·7 cm. széles vas késnyél feküdt. Az üreg alsó végének bal sarkában feküdt egy egylemezű tömör aranyozott bronz mellékszíjvég, melynek előoldalát domború indadisz ékíti, s melynek felső végén négy kiugró kerek végű nyúlvány foglalta be két nittoló szeggel a szíjat. Hossza 4·7, szélessége 1·5 cm.; továbbá ugyanott feküdt egy vas csákány. Ennek pengéje az él felé kissé homorú ívvel kiszélesülő, oly hosszánégyszög idom, melyből a penge tövének alsó részén egy negyed ellypsis alakú rész ki van vágva. A penge töve négyoldalú hasábbá van fejlesztve, s ebben van az ellyptikus nyélluk, melynek úgy alsó, mint felső széléből

Szirák

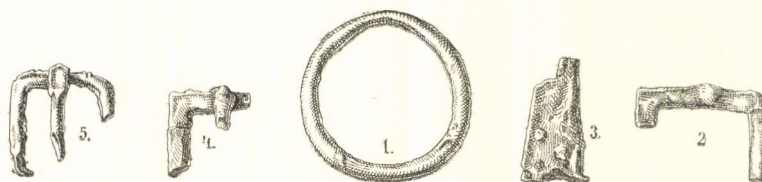
16. sír.

két-két ívelt háromszögalakú, lemezes s középgerinczes nyúlványdisz ugrik ki oly módon, hogy az alsó lemezes nyúlványok a penge alsó kivágásának szélével együtt csaknem egy fél ellypsist adnak. A nyéllukon túl, rövid, ívelt négyoldalú hasáb alakú fok fejezi be a csákányt. A nyélluk két külső lapját, mindkét oldalon függélyes vonaldisz ékíti, oldalnyúlványai közül az egyik alsó le van törve. Hossza 16·3, a penge szélessége az élnél 6·2 cm. A sírűreg felső végén egy felálló lábszárcsont volt, s e mellett egy finom bronzsodrony-töredék. Mindez azt mutatja, hogy e sír egy ízben már felbontatott és kifosztatott. A benne lelt tárgyak egyrésze a fosztogatók figyelmét kikerülte s a sír behányása alkalmával került újra vissza a sírűregbe, más része oly mélyen feküdt, hogy azt ki se szedték. A sír fenekéig u. i. nem hatoltak, mert itt csaknem teljesen megmaradt a deszkakoporsó fenekének feketés barna lenyomata. E koporsó fenékszélessége 40 cm. volt és 2—2 cm. távolságban egymástól vízszintes lyuksorok húzódtak rajta végig. Szeg nyomaira nem akadtam e lyuksorokban, holott a vas keresztpántok rozsdás nyoma elég világosan constatálható volt.

17-ik sír. A csontváz fülei mellett a 6-ik sír 1-ső számú függőjéhez hasonló függő-pár, de a csüngő külső gyöngye felett hármas gyöngysordízes tagolású pánt, többi pántjai símák, felső gyöngynek fele

is megvan. Az egyiknek csüngője letört. A másiknak karikájából hiányzik egy darab. Ez utóbbinak hossza 4·1, szélessége 2 cm. Nyakán 5 kúp alakú és 3 csepp alakú, kék és zöldeskék opak és egy csepp alakú, áttetsző, fehér üveggyöngy. Bal lábfeje mellett a 10-ik számú sírban lelt edényhez hasonló anyagú és mívű, de darabokra tört edény. 135 cm. mélyen.

18-ik sír. Gyermekesontváz fülei táján a 6-ik sír 1-ső számú függőjéhez hasonló, de síma díszpántos, sérült függőpár. Egyik darabnak hossza 2·1, szélessége 1·3 cm., másiknak hossza 3·9, szélessége 1·7 cm. Nyaka körül három csepp alakú, (2 áttetsző zöldes-fehér, 1 opak zöld) és két négyoldalú, csonkított csúcsú hasáb alakú (1 carminpiros opak, 1 sötétkék opak) üveggyöngy és két picziny, töredezett szélű, bronz lemez egy-egy lyukkal ellátva. Az egyik 1·3 cm. hosszú, 1 cm. széles; a másiknak hossza 1·2, szélessége 1 cm. 50 cm. mélyen.

19. sír.

19-ik sír. A csontváz medenczéje táján 4 vas csatt. Egyik kerek, 3·4 cm. átmérővel, a másik három (melyekből csak töredékek voltak megmenthetők) szegletes volt. A jobb felkar tövével a 10-ik sírban lelt edényhez hasonló anyagú és formájú, kézzel formált, díszítetlen s hasonló égetésű, több darabra tört edény 1 méter mélyen.

20-ik sír. A csontváz koponyája két oldalán vaskarika töredékei; az egyik ily töredékhez kúp alakban elhelyezett négy gömböcske volt hozzá rozsdásodva. Nyaka körül ketté tört, kerek pánt alakú, sötét kék opak gyöngy. Lábainál a 10-ik sírban lelt edényhez hasonló formájú, anyagú és mívű agyagedény töredékei, testén felül két hullámvonalas s egy négyszer körülfutó síma vonalvas sávval. Jobb kezében vas kés töredéke.

21. sír.

21-ik sír. 2 méter mélyen. Ugyanolyan módon megbolygatva, mint a 16-ik sír. A sírűreg felső bal és alsó jobb sarkában szenesedett fadarab. A sírűreg felső végén ujjpercek, karsontok, nyakcsigolyák és a fejűregből származó kisebb csonttöredékek közt öt, a 16. sírban letekhez hasonló mellék szíjdiszítvány, melyeknek előlapja azonban egészen síma, csak a felső két szeglyük közti részt ékíti egy félhold alakú vésett vonal. Hosszuk 1·6, szélességük 1·4 cm. A sírűreg közepén a két felső lábszár között feküdt a koponya; a csontváz alsó része rendes helyzetben volt; a lábfejek közt egy a 10-ik sírban lelt edényhez hasonló alakú, anyagú és mívű összetört agyag edény, melyet közvetlen a perem alatt körülfutó hullámvonalas, ez alatt síma vonalvas, ez alatt ismét hullámvonalas s ez alatt újra síma vonalvas sáv ékíti. Az edényben csirkecsontok voltak, a lábfejek végeinél pedig állati csontok. — A sírűreg fenekén koporsó nyomai, ép úgy mint a 16-ik sírnál 160 cm. mélyen.

22. sír. 1., 2. sz. a. arany függőpár, a 3., 4. sz. a. csatt s az 5., 6. sz. a. karperecpár. Ezekkel állítólag együtt jár (9) egy zárt bronzgyűrűcske, egy más kis karika töredéke és (7) egy kis hurokformára hajlított sodronyka. (10.) Ugyancsak e gyöngyökkel járt állítólag két vastöredék, mely késpengéből

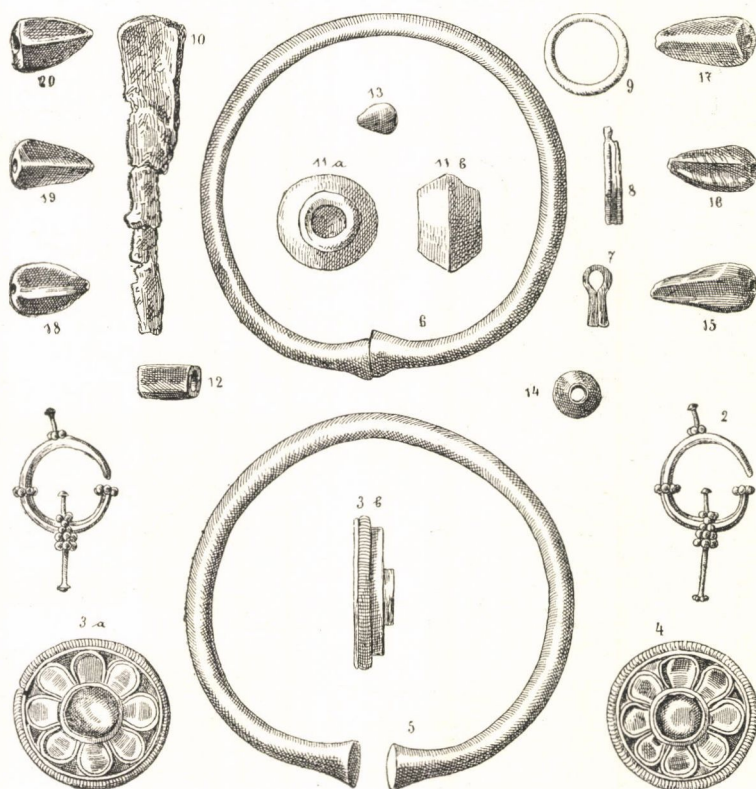
való lehet. A 11. sz. a. ólom gyöngyöt, melynek lyukát szarufénybe tölti ki, állítólag az 5. számú karperecz két vége közé szorítva találták s úgy látszik annak zárótagjául szolgált. (12—20.) Átlátszatlan kékes, zöldes, feketés üveggyöngyök, egészben több mint 150 db. egész és töredék; a gyöngycseppeket hosszában apró hengerded bronz lemezű csőnek bétetik.

23. sír. 1. *Bronzcsat* trapez idomú kerettel, a peczke hiányzik, a szijra való erősítésre szolgáló lemezen három szögecs maradt fön, a lemez fölülről (1. a.) alulról (1. b.).

3. Apró bronzszíjvég, hosszában álló S idomú levélindával áttört modorban diszitve, az alját borító lemez s a szögecs, mely azt s a közbejáró szijbőrt tartotta, megvan. (3. b.)

4. Zárt karika. Ugyane tárgyakkal jár két vékony bronzpálcácska.

24. Sír. 5., 6., 7. Apró bronzlemezék, átjáró apró szögecssekkel; a nagyobbaknak feje félgömb-idomú lemezből áll, melynek üregébe a szög ólommal van beerősítve.

22. sír.

8. Vaskésnek rozslás töredéke.

Mintegy tíz darab gyöngy jár e tárgyakkal (cf. 35—40.)

25. sír. 41. Kék üveggyöngy.

42. Barnásfekete pasztagyöngy.

43. Átlátszatlan fekete gyöngy kidomborodó fehér opák sávokkal.

48. Áttetsző kék gyöngy, üvegből.

Ezekkel jár még mintegy 15 db. gyöngy, melynek legtöbbje hasonlít a 35—40. sz. formákhoz s ugyane sírból való egy kis bronzkarika, nyílt végű cf. 21. sz.

26. sír. 13. sz. Két négyszögű bronzlemez, közepett két háromszögű áttöréssel, négy sarkában egy-egy szögecs, melynek feje hiányzik, a lemezek alján bőr maradványa; az egyik lemezből csak mintegy $\frac{2}{3}$ rész van meg.

27. sír. 2. Szíjvég bronzból, mindkét oldala egy tagban öntve és ellentétes helyzetben ugyanazon háromlevelű indás dísz domborodik ki mindkét oldalán; nyílása felé a hüvelyt harántosan álló négy-

szögter jelzi, melynek felső lapját harántosan álló kidomborodó ~ idomú leveles indadisz ékíti, a hüvelyen átjáró két szögecs még megvan 26. oldalnézet.

9. sz. rozsdás vaskés töredéke.

23., 24., 25., 26. és 27. sír.

10. Vaskarika töredéke. Hozzá tartozik még egy kisebb penge töredéke.

14. Négy hasonló lemez csonka állapotban, a legteljesebbnek képét adja a rajz; a szögcsék fél-gömbű lemezzel vannak borítva s ebbe ólommal beerősítve, az aljukon bőrfoltok.

15., 16. Két db. két szögcsés lemez a szögcsék feje félgömbű.

16—19. Három kétszögletes lemez, kisebb idomú s a szögecsék feje laposan végződnek.

20—23. Öt db. pityke korongocska idomú, rajta állat domborodik ki, két szögeccsel volt a bőrre erősítve (21. b.)

24., 26—29. Két pár bronzfülbevaló, mindannyi csonka, hasonlítottak a 34. sz. fülbevalóhoz.

30. Két karika bronzból. Hozzátartozik egy vascsat töredéke (12. sz.), más két rozsdás vastöredék és egy gyöngy (vsd. ö. 36. sz.)

Durva cserépedénykének töredékei, vastag fala nincs átégetve, külsején nincs díszítés.

32. Átlyukasztott apró római bronzérem a IV. századból Kr. u. valószínűleg valamelyik Constan-tinus császártól.

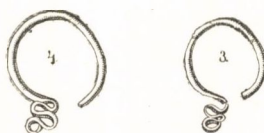
Vele járt egy apró bronzkarikatöredék s mintegy 8 apró gyöngy, melyek közt egy sárga sávost az 51. szám alatt rajzban is közlünk.

33. és 34. Egy pár bronzfülbevaló, a gyűrű alján lévő peczken még megvan az opák, cseppidomú gyöngy a felső peczek megvan az egyik fülbevalón (34) de hiányzik róla a gyöngy.

28-ik sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül, 1 méter mélyen.

29-ik sír. A csontváz halántékai táján egy-egy hajkarika hengerded sodronyból, végein kettős S alakú lemezes hurokkal. Átmérőjük egyik irányban 2·2, másik irányban 1·9 cm. Jobb karján oldala mellé volt fektetve, bal karja a medenczébe nyúlt. 110 cm. mélyen.

30-ik sír. A csontváz jobb medenczéje felett két vas csatt töredékei; jobb kezében egyenes vas kés, melynek hossza 13, szélessége 1·7 cm.; a bal térd mellett szárnyas állat csontjai 160 cm. mélyen.

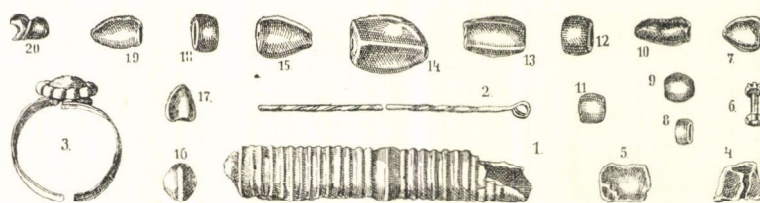
29. sír.

31-ik sír. A csontváz fülein a 6-ik sír első függőjéhez hasonló típusú függő-pár prizmatikus, négy-élű sodronykarikával, melynek egyik végét s az ennek ellentett részét háromszoros gömböcs pánt ékíti. Csüngőjük az egyiknél a belső részen, a másikon pedig a külső részen letörve. A csüngőnek ellentett részén egy ólomgyöngy ékíti a karikat alul egy, fölül két pánt közé szorítva. Ezen tag az egyik függőről letört. Ez utóbbinak hossza 2·7, szélessége 1·9 cm. A másikonak hossza 4·1, szélessége 1·7 cm. A jobb medencze alatt a 14-ik sírban találhoz hasonló de ékítés nélküli égetett agyag orsógomb töredékei. A két medenczecsont felett egy hengerded sodronyból készült spirálkarika, torqueált díszítéssel. Átmérője egyik irányban 2·2, másik irányban 2 cm., továbbá egy vas csatt töredékei. A két medencze közt egy a 12-ik sírban a mell táján előfordult, belül üres csontpálczához hasonló, de két oldalán három-három egymásnak megfelelő lyukkal átfurt csontpálczá, melyben vékony vas pálczika húzódott s ennek töredéke a középső lyukak közt meg is maradt. Hossza 6·8, szélessége 0·9 cm. A balmedenczén egy vas kés két darabja. Hossza a kettőnek együtt 9·1, szélessége 1·3 cm.

32-ik sír. A csontváz egyik fülénél bronz *függő*, melynek párja nem került meg. A 6-ik sír első függőjéhez hasonló típusú síma pántokkal ékítve; csüngője sötétkék, gömbölyű, opakgyöngy, szintén síma szorító pánttal, karikája 4 élű, prizmatikus pálczá. Hossza 2·4, szélessége 1·5 cm. Nyaka körül *üveggyöngyök*, melyekből 34 darab volt megmenthető. Ezek közt van 12 orsó alakú, barnás pasztagyöngy, hullámvonalas sárga rátéttel; 9 drb csepp alakú, fekete-, kék-, zöld opak és áttetsző kék színekben; 4 kúp alakú s ezek közt kettő zöldes fehér, áttetsző, kettő opak áttetsző, az egyiket zöldes fehér domború csavarvonal ékíti; 4 gömbalakú (melyek közül egyik kettős), barnás sárga alátéttel; 1 hengeralakú fekete opak, 1 csonkított csúcsú koczka alakú, áttetsző kék; végül egy szint ily színű, lapított gömb alakú. Jobb lába fejénél egy darabokra tört *agyagedény*, pörkölt köles maradványaival. Ezen edény nyílás-

peremének szélét bevágott rovátkok, testét a perem alatt és legöblösebb részén hullámvonalas sáv ékíti; anyaga és művezete olyan, mint a 10-ik sírban lelt edényé. 1·12 mélyen.

33-ik sír. A bolygatásnak hasonló nyomait mutatta, mint a 16-ik és 21-ik sír. Koponya teljességgel hiányzott. A sírűreg közepe felett egy darabon a koporsó lenyomata látszott. Az egész sírűregben elszórva, de leginkább annak felső részén és mintegy 5—8 cm.-rel magasabb rétegben, mint a sírűreg feneke, *üveggyöngyök* heverték. Ezekből 59 ép darabot sikerült összegyűjteni, 39 drb csepp alakú sötét kék, opak vagy zöld, illetve zöldes fehér, áttetsző, 8 drb gömb alakú, fekete opak, áttetsző fehér narancs-sárga, opakzöld és carminvörös színben; 7 kettős csontkakúp alakú, áttetsző kék, zöldesfehér, sárgászöld színben s egy fehér eres barna paszta; 4 csonkított csúcsú, négyoldalú hasábalakú, opak, zöld és carminvörös színekben. A sírűreg felső részén egy vékony lemezből készült összehorpasztgatott *kúp-alakú kicsiny bronz tárgy*. Hossza 0·8, szélessége 0·9 cm. Ettől nem messze egy faragott, rovátkos ékítésű *csont csövecske* töredéke, melyben vas sodrony pálczika nyomai látszanak. Hossza 6, szélessége 1 cm. Ettől kissé jobbra egy prizmatikus, négyélű, torqueált *egyenes bronz sodrony* két darab töredéke, az egyiknek egyik végén begöngyölt lemezes füllel. Hossza a két darabnak együtt 5·2, a sodrony vastagsága 0·1, a fül szélessége 0·3 cm. Ettől kissé lejjebb egy *függő gyöngyös díszítésének bronz pálczikája* két végén gömböcsös pánntal. Hossza 0·9, szélessége 0·4 cm. A sírgödör közepének baloldalán egy *bronz fejes gyűrű* négy darabra törve. Karikája finom, 0·4 cm. széles lemezből készült, mely a fej felé enyhén kiszélesül. A fej, mely rá volt forrasztva, egy alsó síma s egy felső ponczolt rozettás lemezből volt alkotva. A karika átmérője 2, a feje 1·3 cm., 1·60 cm. mélyen.

33. sír.

34-ik sír. A csontváz fülein *egy-egy bronz függő*. Mindkettő a 6-ik sír első függőjéhez hasonló típus, de az egyiknek karikája hatélű, prizmatikus sodronyból készült, ennek díszítése gömböcspántos, a csüngő külső gyöngye tojásdad; ennek szorító pánntja kétsoros gömböcspánt; belső gyöngye s a karika felső gyöngye is letört. Hossza 4, szélessége 2·1 cm. A másik függőnek karikája szintén prizmatikus, de négyélű sodronyból készült, díszpántjai símák, csüngőjének külső gyöngye szintén síma pánntos és gömbölyű, belső gyöngye s a karikának felső gyöngydíszje nincs. Hossza 2·8, szélessége 1·9 cm. A nyakon gazdag *gyöngysor*, melyből 130 drb került ki épségben. Ezek közt 113 csepp alakú, sötétkék vagy zöld opak és illetve áttetsző zöldesfehér színű, 15 drb gömb és karika alakú opak, fehér, zöld, citromsárga és kék színben (ez utóbbiak közt egy kettős is van), 5 kúp alakú, áttetsző zöldes fehér színű (ezek közt kettő csavarvonalas ékítésű); 3 tojásdad, opak kék; kettő kettős kúp alakú, áttetsző lila és kék; 2 csonkított csúcsú négyoldalú hasáb alakú, áttetsző zöld és kék színben. A gyöngyök közt találtatott három *gömböcspánt bronz függőről*, továbbá egy bronz *kéltagú csuklós övdísznek alsó tagja*, mely gyöngysor szegélyes félkerék idomot mutat négy küllővel, melyek közül kettő egybefolyva, a felső szélét alkotja s ennek közepén az átlyukasztott csuklótag foglal helyet. Hossza 2·1, szélessége 2·2 cm. Példányunk mint elhasznált darab bizonyynyal a gyöngyök közé volt fűzve. Közvetlenül az alsó állkapocs baloldala alatt *egy nyílt tojásdad bronz karika*, melyen egy kisebb bronz hurok van. E hurok valamint a karika egész egyik oldala egy bőr, vagy fanemű korhadtt masszába volt és van belé rozsdásodva. Ezzel együtt a karika hossza 3·5, szélessége 2·1 cm. Jobb kezének közép és gyűrűs ujján *egy-egy bronz fejes gyűrű*, mely mindkettő formára és nagyságra nézve teljesen megegyez a 33-ik sírban lelt gyűrűvel. Az egyiknek

karikája ketté pattant és feje levált; a másik ép. Bal medenczében feküdt egy a 10-ik sírban lelthez hasonló formájú anyagú és mivű *agyag edény*, melyet a perem hornyolatában körül futó két síma vonal és az öblös rész felett és alatt futó egy-egy hullámvonalas sáv, nyílásperemén pedig bemetszett rovátkok ékítenek. Egyik oldala ki van törve. Magassága 11·5, szélessége 10·8 cm. Az edény körül tojás töredékek és állati csontok, az edényben egy madár csontjai. 145 cm. mélyen.

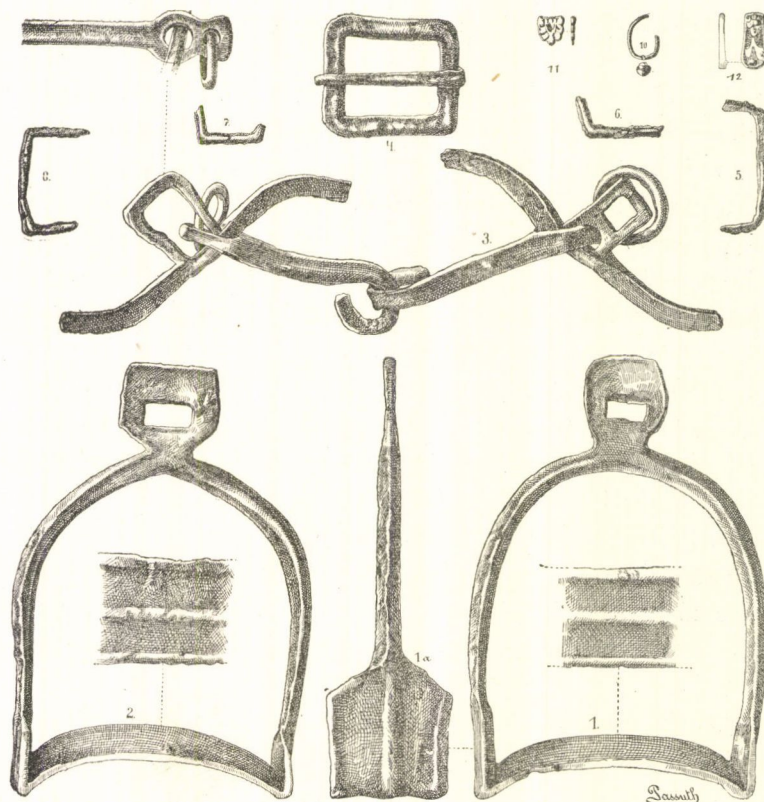
35-ik sír. Hasonló módon, mint a 16., 21. és 33-ik sír, meg volt bolygatva. Összes sírmelléklete 1 drb csepp alakú, kék színű, opak *gyöngy* és egy a 10-ik sírban lelt edényhez hasonló alakú és égetésű kézzel formált *agyag edény* töredéke öblén egy hullámvonalas sávval s ez alatt egy síma vonallal ékítve. 155 cm. mélyen.

36-ik sír. A csontváz *fülein* egy-egy a 6-ik sír első függőjéhez hasonló típusú *bronz függő*. Karikájuk négyélű prizmatikus sodronyból, síma pántos ékítéssel; csüngőjük külső gyöngye négylapú, csonkagúla idomú; belső gyöngyének és a karika felső gyöngyös ékítése gyöngyének alakja és anyaga meg nem állapítható biztosan, de valószínű, hogy ezek ólomgyöngyök. Egyik darabon a felső gyöngyös ékítés, másikon a csüngő belső gyöngye hiányzik. Ez utóbbinak hossza 4·3, szélessége 1·5 cm. *Nyaka körül üveg gyöngyök*, melyekből 17 ép darab került elő. Ezek közt 13 drb orsó alakú, sárga hullámvonalas rátett díszítéssel ékített, szürkés barna pasztagyöngy; három karika alakú s ezek közt egy darab hármas, barnás sárga alátétes ú. n. igazgyöngy-utánzat, kettő pedig opak zöld, végül egy kettős kúp alakú, opak kék. *A jobb láb fejénél* egy a 10-ik sírban lelthez hasonló formájú, anyagú és égetésű, de kézzel formált *agyag edény*, melyet spirálisan körül futó hullámvonal ékít. E hullámvonal spirál csavarodásai oly módon kanyarognak, hogy majd völgy és völgy, hegy és hegy; majd völgy és hegy kerülnek egymás alá, sőt néhol egymást keresztezik is. Magassága 11·8, szélessége 11·7 cm. Az edény földön kívül semmi más tartalmat nem árult el. Körülötte szárnyas állat csontjai voltak 165 cm. mélyen.

37-ik sír. A csontváz *fülei táján* a 36-ik sír függőihez hasonló két *bronz függő*, melyeknek csüngői letörttek, de a belső gyöngy kivételével megkerültek; a karika felső gyöngydíszének gyöngyei hiányzanak. Hosszuk: 4·4; szélességük 1·6 cm. — *A jobb medencze táján* egy kettőtört rovátkás ékítésű *csont-henger*. Hossza: 7·5, szélessége: 1·1 cm. *Jobb lábfejénél* egy a 10-ik sírban lelthez hasonló anyagú, formájú, égetésű, de kézzel formált, díszítés nélküli *agyagedény*, mely földön kívül semmi más tartalmat nem árult el. Magassága: 9·5, szélessége: 9·5 cm.

38-ik sír. Lovas sír, melyben a ló helyzete a következő volt: Az egész csontváz egy nibeuban feküdt (csak a fej volt valamivel mélyebben), a sírűreg jobb oldalán hason oly módon, hogy feje északnyugot, fara délkeletnek feküdt, tehát jobb oldalával érintette a sírgödör szélét. A fej a jobb oldalán feküdt; a nyakcsigolyák S alakú ívben a fej után; a gerincez és farsont egyenes vonalban a lapoczka után és pedig valamivel magasabban s úgy az első, mint a hátsó lábak kétoldalt rendes helyükön; és pedig a czombesont, lábközép és alsó lábszárcsont a patával egymás alatt zeg-zug vonalban. A két hátsó láb és a bal első láb kissé a test alatt a bordák közt, a jobb első lábnak alsó lábszárcsontja egészen a test oldala mellett kívül. — A bordák a csigolyák két oldalán. — A ló szájában *vas zabla* volt. Oldalvasas, karikás, csuklós zabla, azaz szájvasa kéttágú. E szájvas négyélű prizmatikus pálczákból készült, melyek belső végeiken karikákat alkotnak s ezek segítségével kapcsolvák egymásba. Külső végeiken két lyuk van és pedig egy belső nagyobb, kereken profilált s egy külső kisebb, szegletesen profilált. Az előbbiben az oldalvas foglal helyet, az utóbbiban a kantárszár karikája. Az oldalvas S alakú, csaknem lemez-vékonyágú, 1 cm. széles pálczából készült, közepén szegletes füllel, melyen két lyuk van. A belső lyuk segítségével van a szájvasba kapcsolva; a külső lyuk pedig a kantár pofaszíjának beleerősítésére szolgált. Az egyik oldalvas füle csak egyetlen lyukat látszik képezni, de meg nem állapítható, hogy eredetileg is ilyen volt-e, vagy csak a két lyuk közti fal tört-e ki? A szájvas hossza: 19·2, a kantárszár-karikák átmérője, egyiké: 2·8, másiké: 3·5, az oldalvasak hossza: 13, az oldalvasak füleinek hossza, egyiké: 2·5, másiké: 3·3; az előbbinek szélessége: 2·2, az utóbbié: 2·8 cm. A ló hasa táján *két vaskengyel* (az egyik inkább a lapoczkához feküdt közel s ez 10 cm.-rel mélyebben is feküdt). Mindkettő fél ellypsis idomú. Négyélű prizmatikus pálczából készültek, mely alul 4·4 cm. széles lemezzé szélesülve körszelet alakban hajlított, domború szegélylyel s ugyanilyen gerincezzel ékített hágót alkot. A hágó

belső felén domború, a külsőn homorú, minek következtében két oldalán talpak képződnek, melyeken földre téve biztosan áll. Füleik a felső rész közepéből kiugró önálló tagokat alkotnak. Egyiké kerekded, másiké szabálytalan ötszög-alakú s mindkettőben hosszényszög-alakú lyuk van. Az egyiknek magassága: 17, szélessége 11·5 cm.; a másiknak magassága: 18, szélessége: 11·9 cm. — Ugyancsak a has tájékán egy vas *hevedercsatt*, melynek hossza: 5·9, szélessége: 5 cm. Az ember csontvázából csak a két alsó lábszár feküdt a rendes helyzetben a sírgödör bal oldalának alsó végén. A lábfejek közt egy a 10-ik sírban lelthez hasonló anyagú és mivű agyagedény, melyet a föld teljesen rommá nyomott össze s tartalma sem volt többé megállapítható. A felső lábszárcsontok a sírüreg hossz tengelyére keresztben feküdtek. Ezek közt fordult elő egy *bronz szíjvég* félpiskóta alakban, két nittoló szeggel, felső lapján két egymás fölé tett háromlevelű vésett virággal ékítve s alsó lapján vékony szegélylyel. Hossza: 2·2,

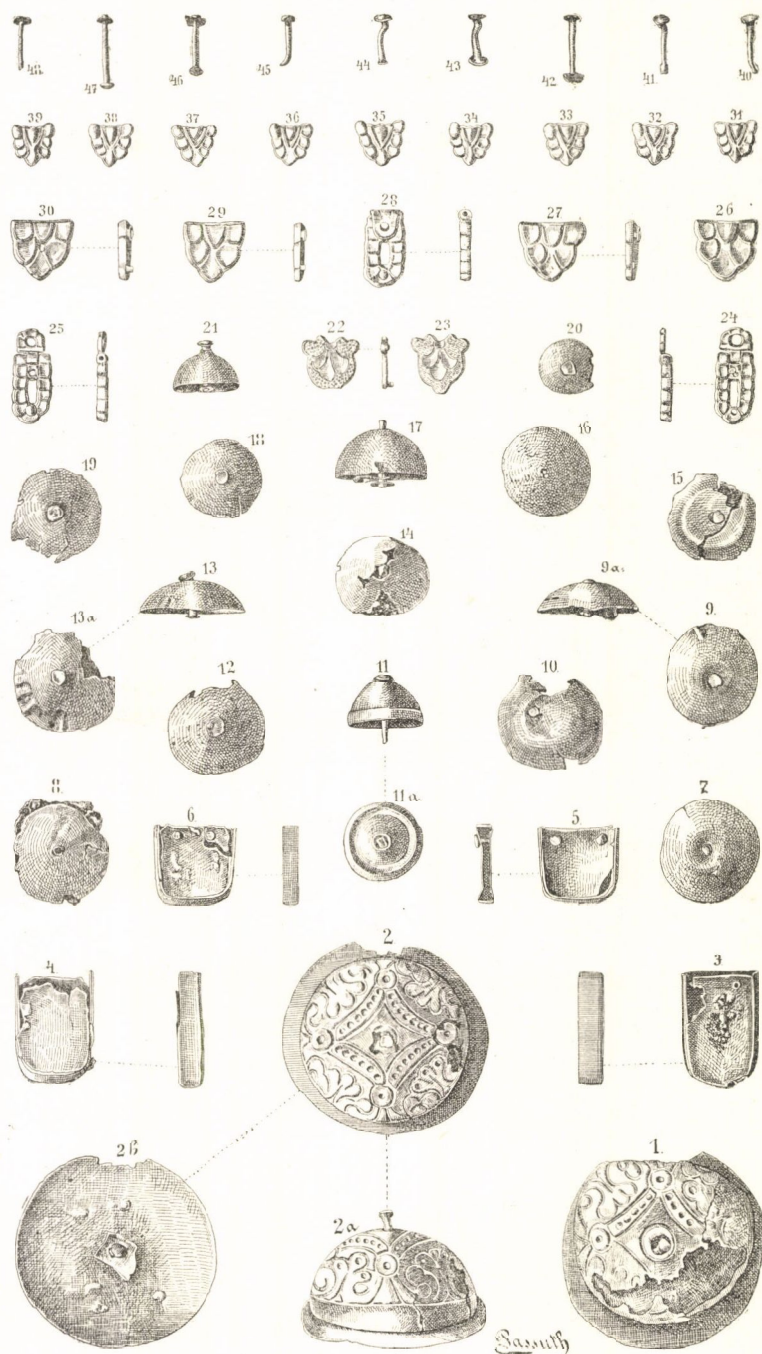

38. sír.

szélessége: 1 cm. — Néhány csigolyacsont került még mindössze elő, ezek közt egy kisebb, övről való *bronz mellékszíjdiszitmény*, mely fél ellypsis alakú, vésett palmette-t mutat előlapján s közepében egy nittoló szeg van. Hossza: 1·1, szélessége: 1·1 cm. Ugyane tájon került elő egy a 6-ik sír első függőjéhez hasonló típusú *bronz függő* töredéke. Karikája négyéltű prizmatikus sodronyból készült, de sérült s pántjai és a karika csüngője, vagy felső gyöngyös ékítése hiányzik. A vele talált sima pánttal leszorított gömbölyű kék opak gyöngyről kétes, ha valjon a csüngőt, vagy a felső gyöngydiszt képezte-e? A karika hossza: 1·8, szélessége: 1·4 cm. Koponya és bordacsontokra nem akadtunk, úgyszintén hiányzottak a karsontok. — A sírüreg közepe és baloldala hosszában 4 db vas kapcsoló pánttöredék került elő. A sírüreg mélysége: 1·65, hossza: 2·40, szélessége: 1·20 volt.

39-ik sír. Szintén lovas sír. A ló helyzete épen olyan, mint az előbbi sírban, azon eltéréssel, hogy a föld az egyes csontokat inkább oldalt nyomta, úgy, hogy a ló kissé a jobb oldalán feküdt. A ló fején gazdagon ékített kantár, s nyakán tán csótár volt; szájában az előbbi sírban előfordulthoz ha-

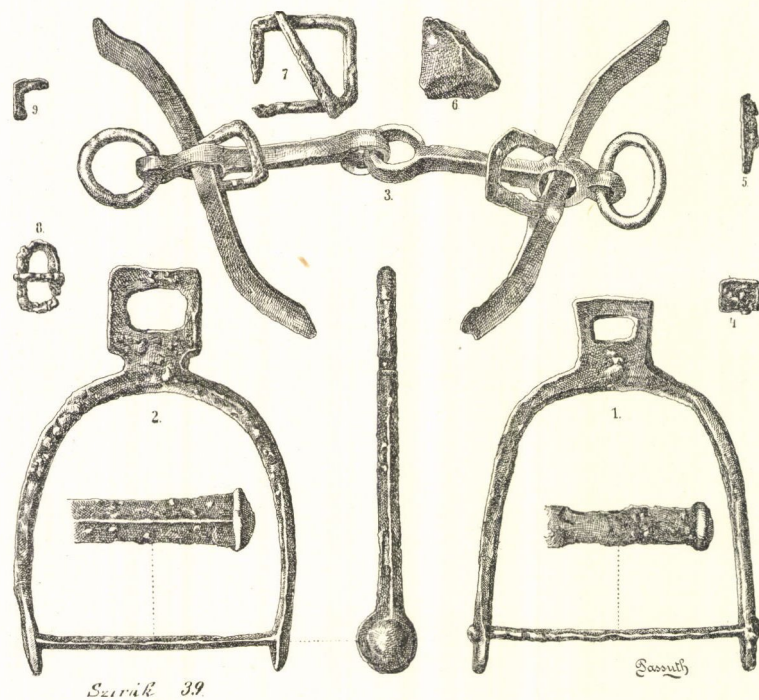
sonló zablá. Az előbbinek díszítéseit képezték mindenek előtt két félgömbalakú pontozott ékítésű *dudor*, melyek közül egyik a baloldalon, valamivel az orr felett, a másik a jobboldalon, a szembőrdör a att feküdt. Az előbbit a munkások ásója összezúzta, de az utóbbi meglehetősen épen

39. sír I. tábla.

került ki. Miután a kantár lenyomata a fejen meglehetősen tisztán látszott, annak formáját következőkben lehetett megállapítani: A száj fölött valamivel kezdődve a pofacsonton húzódott végig az egyik szíj lenyomata, mely felkerült a koponyatetőre s a másik oldali pofacsonton húzódott végig. Semmi kétség, hogy ez a pofaszíj volt. Egy másik szíj lenyomata az orr felett húzódott keresztben s ennek megfelelőleg feküdt a fejen egy *vascsall*, a fej mellett egy *lemezes bronz szíjvég*. Ez volt tehát

az orrszíz. Egy harmadik, a melynek lenyomata azonban csak a koponya jobboldalán, de itt aztán tisztán látszott, az oldalszízítól kiindulva, a szem felett haladt a homlokon keresztül s így ez nem lehetett egyéb, mint a homlókészíz. Így tehát a kantár mai alkotó részeinek főbb elemei teljesen összevágának e kantárral. Egyedül az áladzó szízlenyomatát nem lehetett konstatálni, de ez nem csoda, mert azon a részen a koponya igen rongált állapotban volt. Az említett dudorok közül az egyik, mint említettem, a szemgödör alatt feküdt. Semmi kétség tehát, hogy ez a pofaszíz és homlókészíz találkozási pontját díszítette; a másik, mely ennek megfelel, lejjebb feküdt ugyan, de azt egészen bizonyosnak vehetjük, hogy ez nem feküdt eredeti helyén, hanem lejjebb esúszott. Kétségtelen ugyanis nemcsak formája után, hanem az előbbinek helyzetéből is, hogy ezen darabnak is két szíz keresztelési pontját kellett ékítenie, valamint az is, hogy az előbbinek correspondeáló darabja volt. Ez a keresztelési pont nem lehetett az orrszíz és pofaszíz találkozási pontja, mert akkor a zabla felesztolásánál, mely a pofaszíz végén lévő csatt segélyével történik, útban lett volna.

39. sír II. tábla.

E két dudor (39. sír I. tábla 1a., 1b., 2a., 2b. sz.) egy náluknál valamivel nagyobb átmérőjű lemez korong alapra volt forrasztva. Mindkettő nagyon finom lemezből készült s belsejük finom homokkal van megtöltve. Alsó szélükön vonalszegély fut körül, mely a következő mintázatú ékítményt szegélyezi: Középen egy homorúan ívelt, pontozott szalagból alkotott négyszög foglal helyet, melynek mind a négy sarkán egy pontos kör van. E négyszög homorodásai a dudor alját négy mezőre osztják, melyeknek mindegyikében palmetteszerű stylizált indadisz foglal helyet. Ezen indadiszek két oldali végei a négyszög sarkaiban lévő körökbe futnak össze, s e képen a négy minta egy négy helyen megerősített összefüggő festont alkot. — A dudorok közepén nittoló szeg megy keresztül. Átmérőjük: 3·5, magasságuk: 3·5 cm. Az orrszíz vége mellett lévő vascsatt tojásdad formájú; két darabra törött. Hossza: 2·7, szélessége: 2 cm. — Az ennek megfelelőleg a lófej alatt lelt bronz szíjvég (39. sír I. tábla 5. sz.) elliptikus záródású 0·4 cm. széles szalaglemez keretre forrasztott egy alsó és egy felső sima lemezből készült, felső végén két nittoló szeggel. Hossza: 2·1, szélessége: 2·2 cm. Teljesen hasonló bronz szíjvég került elő a ló fejének másik oldalán (39. sír I. tábla 6. sz.) az előbbi-

nek megfelelő helyen, mely kétségkívül a pofaszíj azon másik végét ékítette, mely úgy, mint az előbbi, egy vascsattba erősítve, a zabla oldalvasának fülét tartotta, bár e helyen a vascsattot nem sikerült megmenteni. — A kantár szíjazatát félgömbalakú *bronz pitykék* ékítették (39. sír 7—10. és 11—21. sz.), melyeknek belseje ép úgy mint a dudoroké finom homokkal volt megtöltve s hasonlóképen igen finom bronz pléhből készültek, úgy, hogy a legnagyobb vigyázattal sem lehetett belőlök tizennégy darabnál többet megmenteni. Hogy azonban számuk jóval nagyobb volt, azt az a tizenegy darab nittoló szeg is mutatja (39. sír I. tábla 40—48. sz.), melyeket más 11 darabból egyedül sikerült megtartani. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez az összesen 21 db sem meríti ki a teljes számot, mert több más darabnak még a nittoló szege sem maradt meg. Ha u. i. egy közép nagyságú fejű birónak kantárját vesszük irányadóul, ott a pofaszíj kerülete a zablától a zabláig 100—105 cm. Ennek a lónak a feje azonban a közép nagyságnál mintegy 5 cm.-rel rövidebb volt s így a pofaszíj kerületéből 10 cm.-t le kell számítanunk, marad tehát 90—95 cm.; de még ebből is le kell számítanunk 22 cm.-t, minthogy mintegy 11—11 cm.-t elvesz a mai kantárokon is a pofaszíj két végéből a zablaesatt részére szükséges s így nem diszithető rész. Marad tehát 68—73 cm. Számítsunk le most a két nagy dudor számára 11 és a tőlök jobbra-balra eső távolságra 5—5 mm.-rel 2 cm.-t, azaz összesen 13 cm.-t, marad a pofaszíjon diszithető kerület 55—60 cm. A homlokszíj kerülete 40 cm. lehetett, ebből szintén le kell vonni a dudorok és a tőlük befelé eső távolságra (11 cm. és 5—5 mm.) 12 cm.-t; fennmarad tehát a homlokszíjon 28 cm. hosszú diszithető kerület. Az orrszíjat (ismét csak közép nagyságú fejű lovat számítva) 41 cm. hosszú kerületen szokták diszíteni. Lovunk rövidebb fejét véve tekintetbe, számítsunk le ebből 4 cm.-t, marad 27 cm. hosszú diszithető kerület. A kantárnak csak e három alkotó részét (melyeket, mint említém, szíjlenyomataik után konstatálhattam) számítva is, 120—125 cm. diszithető terület áll rendelkezésre. A pitykék átmérője pedig 2·4, 2·1 és 1·7 cm. Ebből, ha középszámnak 2 cm.-t veszünk s ehhez hozzáadunk a pitykék közötti üres térre számítva 5 mm.-t, úgy a 120, illetve 125 cm.-t 2·5 cm.-rel oszthatjuk s a pitykék számát 48—50 db-ra tehetjük. Ha felteszszük, hogy a pofaszíj két darabból volt összecsatolva, úgy mint ez mai kantárainknál az eset, úgy ezen csatt helyére, mint nem diszített területre leszámíthatunk ugyan 15—15, tehát a két oldalon 30 cm.-t, vagyis 12 db pitykét, de még így is 36—38 pitykének kellett eredetileg lennie. — Meg kell azonban jegyezni, hogy ezen a tájon ily csattra, mely e feltevést támogatná, nem akadunk; másrészt tekintetbe kell vennünk, hogy e számításnál kihagytuk az áladzó szíjat, minthogy annak nyomát biztosan nem követhettem, holott ez a kantárnak oly lényeges alkotó része, hogy alig hihető, mikép az eredetileg hiányzott volna s ez az alkatrész szintén legalább 30—35 cm. diszithető területet, tehát 12—14 pitykét jelent. Ezen lényeges alkotórész hiánya annál kevésbé valószínű, minthogy a ló két első lába közt, továbbá a lapoczka alatt szintén több hasonló anyagú és mivezetű, de gömbszelet idomú és az előbbieknél nagyobb (2·6—2·8 cm. átmérőjű) pityke fordult elő, melyekből 8 dbot lehetett megmenteni. Helyzetüket tekintve, ezek csak a csótárszíjról, vagy a kikapcsolódott és lecsúszott áladzóról származhatnak. Az utóbbi eset valószínűbb. Egyrészt azért, mert a csótárszíj maga legalább 1 méter, sőt több diszithető területet jelentene, vagyis csaknem annyi pitykét, sőt esetleg többet is, mint maga az egész kantár. E helyeken pedig alig ment tönkre négy-öt darab, a többi mind meg volt menthető. Másrészt pedig maga a kantár sokkal díszesebb volt, semhogy feltehetnők, hogy a csótárnak — ha egyáltalán lett volna — ne találtak volna meg a csüngőjét; a minek pedig nyomát se leltük. De az áladzó mellett bizonyít az a *két lemezes szíjvég* is (39. sír I. tábla 3. és 4. sz.), (melyek a pofaszíj végei táján leltekkel formára nézve egyeznek, csak valamivel hosszabbak) s melyeket szintén e tájon találtunk. A csótár önmagában zárt darab, az áladzó pedig mindkét végén szabad s mai kantárainkon azon két szíjhoz van csatolva, melyek a fejszíjből, a homlokszíjnál kezdődve, nőnek ki. Itt tehát van szükség két szíjvégre, míg a csótárnál nincs és két csattra is természetesen, de hogy ezek meg nem kerültek, nem csoda, mert tekintve annak a vascsattnak filigrán alkatát, melyet a pofaszíj egyik végénél leltünk, könnyen tönkremehettek az e helyen rendkívül nedves földben. A most említett két szíjvég darabokra hullva került elő. Összeállítva hosszúságuk: 3, szélességük: 2 cm. Egyik csaknem teljes; a másik hiányosabb. — A kantár-pitykékre vonatkozólag meg kell még jegyezni, hogy egynek közülök, mely a többinél jóval erősebb s inkább öntött,

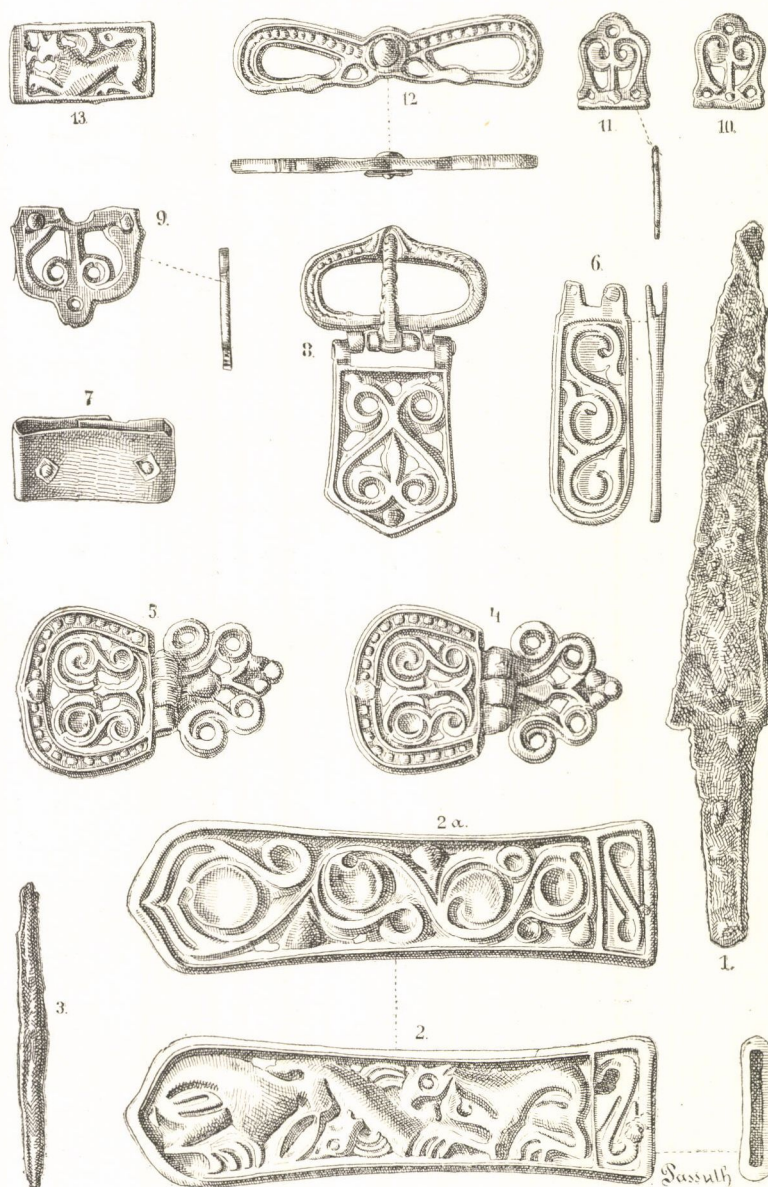
mint vert munkájú: keskeny pereme és vésett gombja van; pereme körül durván vésett vonal fut körül s nem nittoló, hanem belé öntött szege van, melynek a pityke képezi a fejét (39. sír I. tábla 11, sz.). — Ennek 2·1 cm. az átmérője s épen a homlok közepe felett fordult elő. — A ló mellüreg alatt vas *hevedercsatt* feküdt (39. sír II. tábla 7. sz.); hossza: 4·7, szélessége: 4·5 cm. Ettől 28 cm.-nyire, a sírűreg baloldala felé *egy vas kengyel* (39. sír II. tábla 2. sz.). Kétharmad ellypsis idomú, hengerded pálczából készült s végei kicsiny korongokká szélesednek ki, melyeknek közepét érinti a hágó két vége, úgy hogy alsó felük talpakat alkot. A hágó egyenes s alsó lapjának közepén domború gerincz vonul végig. Füle a felső rész közepéből kiugró önálló, rövid nyakú, ép négyszög-alakú tagot képez, hossz-négyszegű, de több helyütt kikopott lyukkal. Magassága: 16·5, szélessége: 11 cm. *E kengyel párja* (39. sír II. tábla 1. sz.) 14 cm.-rel mélyebben, a sírűreg szélességének közepe táján, de közelebb a jobb-oldalához került elő, a ló utolsó bordái közt. Typusra az előbbivel egyez, de formája inkább parabola; négyélű pálczából készült; hágója külső lapján nem gerinczes; fülének nyaka nincs és két oldalán kissé homorúan ívelt. Magassága: 15, szélessége: 12 cm.

Az emberi csontváz a sírűreg baloldalán feküdt a rendes helyzetben, de nagyon elkorhadt csontokkal; koponyája hiányzott s a fejből mindössze az alsó állkapocs maradt meg, de ez a rendes helyén volt. Rendetlenséget mutatott a két alsó lábszárcsont, mely a sírűreg baloldali falában harántosan az égnek állott, továbbá azon körülmény, hogy bár egy övgarnitúra néhány darabja került elő (39. sír I. tábla 22—39.), mégis annak leglényegesebb alkatrészei, a csatt és a hosszú szíjvégek hiányzottak. Az előkerült darabok mind a medence és a derék táján fordultak elő egy feketés-barna folton, mely a ló nyaka irányában, illetve az ember álla alatt kezdődve, lefelé egész az emberi felső lábszárcsontok közepéig húzódott, szélességében a sírűreg bal szélétől annak közepéig terjedvén, mely részben a fakoporsó, részben a bőrvén lenyomata volt. Az övgarnitúra megkeült részletei: *15 db kicsiny bronz mellékszíj-díszítmény* és *3 db kéttagú bronz övdíszítmény*. Az előbbieket közül 12 db vésett, profilált széli palmettet mutat előlapján, még pedig négy nagyobb (egy központi s öt szélső pikkelyes levélszirommal 39. sír I. tábla 26., 27., 29., 30. sz.), ezeknek hossza: 1·5, szélessége: 1·6 cm.; — és 9 kisebb (egy központi körül hét szélső levélszirommal 39. sír I. tábla 31—39. sz.) s ezeknek hossza: 1·1, szélessége: 1·1 cm. Mind a tizenkettőben két-két nittolószeget van függélyes sorban egymás alatt. 2 darab alakra nézve megegyez a 16-ik sírban lelt mellékszíjvégekkel (39. sír I. tábla 22., 23. sz.), de előlapjukat háromszirmú vésett palmette ékíti; alsó lemezük nincs és az egyiknek alsó nyúlványa letört. Az ép példány hossza: 1·6, szélessége: 1·4 cm. — A kéttagú övdíszítményeknek (39. sír I. tábla 24., 25., 28. sz.) úgy felső hosszabb, mint alsó rövidebb tagja vésett, profilált pikkelyes levélkoszorút képez és pedig az alsó $\frac{3}{4}$ ellypsis, a felső félkör-alakút. Az alsóban két nittoló szeg van egymás alatt függélyes sorban. Csak egy ép közülök teljesen, a másoknak felső tagjára az alsó rá van rozsdásodva, a harmadiknak két tagja külön áll. Az ép példány hossza: 2·6, szélessége: 1 cm. Az ember-csontváz két oldalának hosszában több helyen fordultak elő *vas kapcsolópántok töredékei* (39. sír II. tábla 5., 9. sz.), melyből négy többé-kevésbé jellemző darabot lehetett megmenteni. Az agyagedény cserepei a sírűregnek egymástól távol eső helyein fordultak elő, így a ló bordái közt, ugyanannak alsó lábainál, az emberi csontváz lábánál, bal keze fölött és jobb oldalán a derék tájon, a mi szintén bolygatásra, tán a róka vagy ürge gazdálkodására mutat. — A sírgödör szélessége: 1·15, hossza: 2·35, mélysége: 1·60 cm. volt.

40-ik sír. A csontváz fülei mellett *bronz függőpár*. A 6-ik sír első függőjéhez hasonló típus, négyélű prizmatikus sodrony-karikával és gömböcsös díszpántokkal. Csüngőjük külső gyöngye tojásdad, opak kékszinű, kettős tagolású szorító pánttal, mindkettő letört; belső gyöngye és a karika felső gyöngydísz hiányzik. Egyiknél a csüngő a zárt hosszoldal pántja mellé csúszott. Ennek hossza: 2·8, szélessége a csüngővel: 2·4 cm.; a másoknak hossza a csüngővel: 4·2, szélessége: 2·1 cm. — Az alsó állkapocs alatt egy 1·3 cm. hosszú, 0·5 cm. széles *tömör bronz hengerke* és bronz patinától zöldre festett szabálytalan kőpálczika töredéke. 150 cm. mélyen.

41-ik sír. A csontváz jobb keze mellett egyenes *vaskés* ketté törve. Hossza: 14·3, szélessége: 2·1 cm. A derék és medence táján egy *övgarnitúra 33 bronz tagja*, mely tartalmaz: a) Egy *fő szíj-*

végét, melynek mindkét lapját egy nagyobb és egy kisebb keretbe zárt dombormű ékíti, megjegyezvén, hogy az előbbiben vízszintes, az utóbbiban függélyes irányban halad a dombormű. Az egyik lap mindkét keretét hullámvonalban csavarodó leveles indadisz tölti ki, ugyanez van a másik lap kisebb keretében is, míg nagyobb kerete figurális előállításra mutat. Két guggoló griff egy gazellát marcangol a szokásos esetlen előállításban. A gazella feje a jobboldali griff nyaka és első lába között van; szarvai

41. sír.

e griff szeme fölött (ezek azonban a jobboldali griff jobb mellső lábának karmai is lehetnek); teste ívelt vonalban a két griff között, úgy, hogy előtestével lebukva, hátsó lábain még állva, farával és lábaival a baloldali griff előtestét eltakarja. Ez utóbbinak teste a nyakig látszik csak, feje ellenben a gazella hasa alatt van és pedig testéhez képest lehetetlenül felfordított állapotban. Szeme felett jobb mellső lábának karmai látszanak. A szíjvég hossza: 10·5, szélessége: 3 cm. — b) Négy *mellékszíjvéget*, melyeknek előlapját hullámvonalas indadisz ékíti; felső végükön két kiugró nyúlványban vannak a szíj beerősítésére szolgáló nittoló szegek. Bár e szíjvégek tömörek és egy darabból vannak, felső végükhöz a hátla

hossznégyszögű lemezke van forrasztva, mely a szíj alsó lapját szorította le. Hosszuk: 5, szélességük: 1·7 cm. c) 13 db *mellékszíjdiszítványt*, melyek paizsoeska formában áttört indadísz mutatnak. Hosszuk: 1·8, szélességük: 1·4 cm. d) Egy *szíjcsattot*, melynek tojásdad szíjkeretéhez csuklós nyulványtag járul. E nyulvány paizsalakú keretben áttört indadísz mutat; a szíjkeret felső lapját vésett gömbsor, peczkét rovátkok ékítik s vége vályuban nyugszik. A csukló vasszege eltörvén, a csatt három darabban van. Hossza: 6·2, a szíjkeret szélessége: 3·7, a nyulvány szélessége: 1·5 cm. Ez utóbbin fölül két, alul egy nittoló szeg van. e) 4 db *egytagú övdíszítványt*, melyek közül egy hosszénégyszögű keretben guggoló griffet mutat s ennek hossza: 2·9, szélessége: 1·6 cm.; más három pedig fél ellypsis-alakú, áttört indadíszes keretet alkot, három nittoló szeggel, melyek közül kettő a sarkokon, egy a keret aljának közepéből kiugró, profilált nyulványon foglal helyet; felső részüknek közepén kerek bevágás van. Hosszuk: 2·3, szélességük: 2·2 cm. — f) Egy *áttört övközépdísz*, melynek alakja egy korongocska két oldalából kinövő két hosszúkás hurkot mutat s ezek egymást szájjal érintő kigyókból stílizálvák. Előoldalát vonalszegély közt futó gömbsor s a kigyók nyakánál rovátkok ékítik. Közép korongjában egy nittoló szeg van. Hossza: 6·2, szélessége: 1·4 cm. — g) Nyolcz db *kéttagú csuklós övdíszítványt*, melyeknek felső nagyobb és három-három nittoló szeggel ellátott tagja valamennyinél egyforma paizsalakú, vonalszegély közt futó gyöngyökkel ékített keretben áttört indadísz mutat; de az alsó kisebb és szabadon fityegő tag két változatban fordul elő, ú. m. 4 db.-nál trapezforma áttört indadísz, 3 db.-nál háromszög-alakú, egy darabé hiányzik, de ezé is valószínűleg háromszög-alakú volt. A két tag csuklóját vasszeg tartja össze, mely két példánynál hiányzik s ezek külön állanak, úgyszintén külön áll a két tag egy harmadik példánynál is, mert ennél az alsó tag csuklója tört le. Az egyik példánynak alsó tagja a felső fölé van rozsdásodva. Az első változatbeliek hossza: 4·8, szélessége: 3·3 cm.; a második változatbeliek hossza: 5·2, szélessége: 3·3 cm. — h) Egy 1·5 cm. széles lemezből hajlított s zárt hosszoldalán két nittoló szeggel ellátott *pántot*. Ennek hossza: 2·3, szélessége: 1 cm. — A balkéz mellett egy *vérkova darab* és egy *vasár* töredéke találtatott, 160 cm. mélyen.

42-ik sír. A jobb kéz mellett *egyenes vaskés*. Hossza: 15·1, szélessége: 1·6 cm. 155 cm. mélyen.

43-ik sír. A jobb kéz mellett *egyenes vaskés*. Hossza: 11·2, szélessége: 1·6 cm. és egy *kovadarab*. 150 cm. mélyen.

44-ik sír. A fej maga is bolygatott helyzetben volt, arczezal lefelé, de a csontváz középrésze még erősebb bolygatás nyomait mutatta. Egyedül a lábszárak voltak némiképp a rendes helyzetben. A fej jobboldalán került elő egy *aranyozott bronzfüggő*. A 6-ik sír első függőjéhez hasonló típus, hatélú prizmatikus sodronykarikával, háromsoros gömböcspántokkal és lapos igazgyöngyökkel. A csüngő belső gyöngye hiányzik; a külsőnek sodronya el van görbítve. Hossza: 4·2, szélessége: 1·6 cm. *E függőnek párja* a jobb kéz ujjai között fordult elő; gyöngyei (melyek közül kettő került meg), valamint a karika egy része letört. *Három üveggyöngy* a térdkalács mellett fordult elő, egy pedig a jobb medenczén. Az előbbieket közül egy barnásszürke hengerded paszta, hullámvonalas citromsárga rátéttel, egy hengerded, világoskék, opak, opalizáló, egy pedig esep-alakú sötétzöld opak. Az utóbbi igazgyöngyöt utánzó hármast gyöngy. — Ugyancsak a jobb medenczén fordult elő egy *díszesen faragott, belül üres csonthenger*, melyet a közepén rhombikus gúla cizfrázat, két végén pedig három-három rovátka sáv ékít. E sávok közötti sima szalagot ezüst pántok ékítették, melyek közül azonban csak kettőnek látszanak némi maradványai. Hossza: 7·7, vastagsága: 1·2 cm. *Egy másik hasonló csonthenger* a mell táján került elő s ezt hat rovátka sáv ékíti és különösen a sávoknál erősen láthatóan zöldre volt festve. Hossza: 8·2, vastagsága: 1·7 cm. E fölött, vagyis valamivel magasabb rétegben, tőle kissé balra s vele csaknem párhuzamosan feküdt egy *egyenes vaskés*, élével lefelé fordítva. Ennek hossza: 13, szélessége: 1·5 cm. 190 cm. mélyen.

45-ik sír. A fej jobb- és baloldalán, de attól mintegy 4 cm. távolban *két bronz hajkarika*. Vékony hengerded sodronyból készült s egyik vége egyenes spirálhengert képez. Az egyiknek karikája tönkre ment. Az ép példány hossza: 3, szélessége: 1·7 cm. Jobb lábánál a 10-ik sírban lelthez hasonló anyagú, alakú és mivű, de teljesen tönkre ment *edény*. 1 m. mélyen.

46-ik sír. A balmedenczén *vaslánczból* származó egy ép és három töredék karika (az ép példány

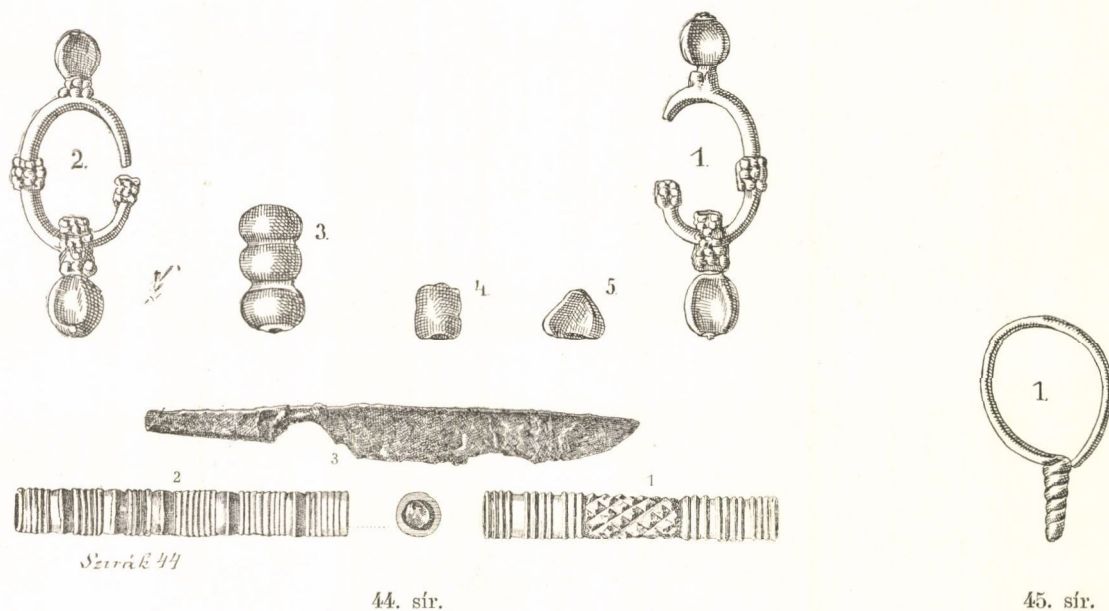
átmérője: 4·1—4·5 cm.); *három vascsatlak* hat darab töredéke; *egy vaskésnek* négy, *egy vaslemeznek* egy db töredéke. 80 cm. mélyen.

47-ik sír. Jobb kéz mellett egy *egyenes vaskés*. Hossza: 11, szélessége: 2·1 cm. A lábfejek közt a 10-ik sírban lelthez hasonló alakú, anyagú és mivű *agyagedény*, testén három körülfutó hullámvonallal ékítve.

48-ik sír. A fej két oldalán a csecsnyúlvány alatt *két nyílt bronzkarika*, belül lapos, kívül domború sodronyból. Átmérőjük: 1·9 cm. Nyakán *csepp-alakú üveggyöngyök*, melyekből 15 db volt épen megmenthető. Színök sötétkék és zöldeskék. Valamennyi opak.

49-ik sír. A csontváz feje fölött a 10-ik sírban lelthez hasonló alakú, anyagú és mivű *agyagedény*, mely azonban tönkre ment; nyakán csepp- és gömb-alakú üveggyöngyök, melyekből 14 db került ki épen. Színök sötétkék és kékeszöld; valamennyi opak. Gyermekek-sír. 60 cm. mélyen.

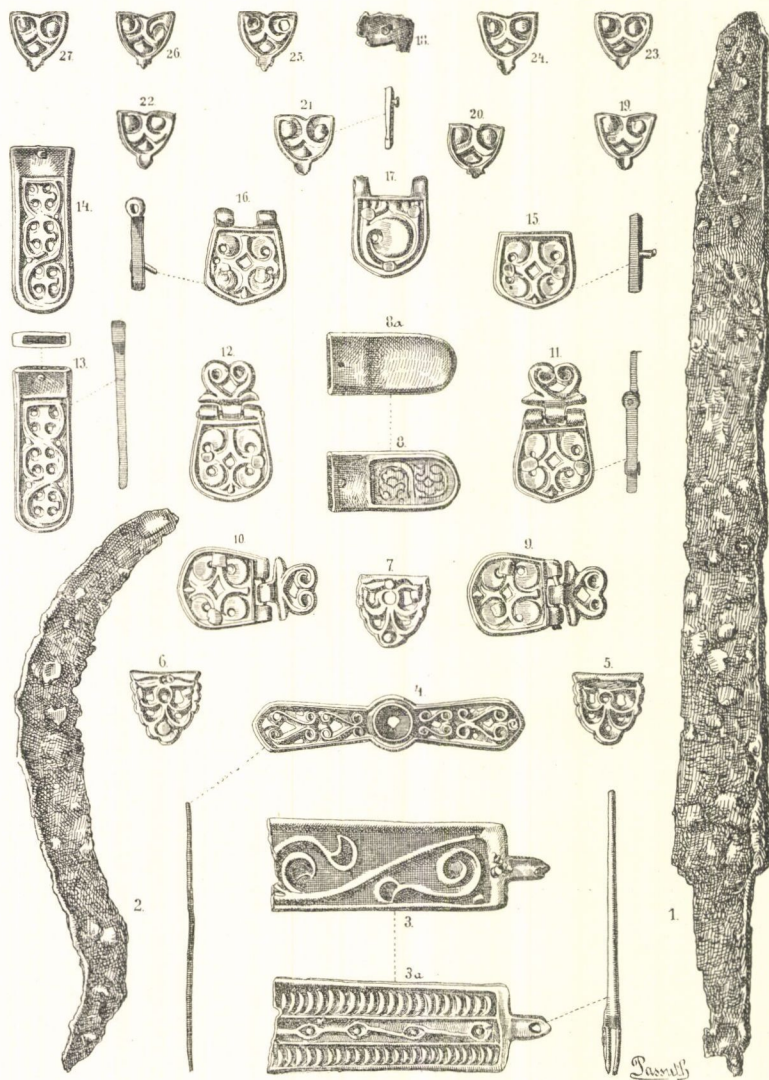
50-ik sír. A sírgödör kettős temetkezést tartalmazott. Jobboldalán egy férfi csontváza feküdt s ennek jobboldalán, vagyis az üreg baloldalán egy nőé. A férfi balkezénél egyenes *vaskés* feküdt, melynek hossza: 19·1, szélessége: 1·7 cm.; bal medenczéjén egy *vascsatt*, mely azonban három darabra tört

s peczke hiányzik. Hossza: 2·7, szélessége: 2·5 cm. Ugyane medenczéjén egy *vasláncznak* egy ketté tört egyszerű és egy nyolczas alakú tagja egymásba kapcsolva. Az előbbinek átmérője: 3·7 cm.; az utóbbinak, melynek alsó, nagyobb lyukja kitörött, hossza: 3, szélessége: 1·8 cm. A nő fejének két oldalán *bronz függők*, nyílt karikával, mely négyélű prizmatikus sodronyból készült. Csüngőjük hiányzik, csak az egyiken van meg annak bronz hurokja, mely valószínűleg gömbölyű üveggyöngyöt hordott. Ennek karikája ép, párjái ketté tört. Az ép példány karikája: 2·3 cm. átmérőjű. Nyakán gazdag *üveggyöngyfüzér* volt, mely a kemény földben annyira jól megtartott állapotban feküdt, hogy a két különböző formájú gyöngyökből való összeállításnak mikéntjét megmutatta. A gyöngysor u. i. csepp- és gömb-alakú gyöngyökből állott, oly módon felfűzve, hogy egy csepp-alakúra mindig egy gömbformájú következett. Épségben 70 darabot lehetett kiszedni, melyeknek színe sötétkék és kékeszöld s valamennyi opak. Van köztük egy darab, mely hengerded formájú és alig 2 mm. hosszú. A gyöngyök közt került elő egy kicsiny *ezüst lemeznek töredéke* is, melyen egy lyuk részlete látszik, de ez inkább azon kis hengerded *fadoboz* diszitményeihez látszik tartozni, mely a fej jobboldalán feküdt, de teljesen elkorhadt és összenyomott állapotban, úgy hogy csak vasabroncsaiból lehetett 22 apró töredéket összeszedni. Jobb felső karjának közepe táján egy teljesen szétmállott *agyag orsógomb* feküdt. Jobb kezének gyűrűs ujján pedig egy

bronz gyűrű, mely prizmatikus négyélű sodronyból készült nyílt karika, 2·3 cm. átmérővel. A sírgödör 70 cm. mélyen feküdt és 68 cm. széles volt.

51-ik sír. Gyermekek-csontváz, fejénél két bronz függővel, melyekből csak az elébbi sír függőjéhez hasonló karikák kerültek meg s egyik ezek közül is sérült. Az ép példány átmérője: 1·9 cm.; nyaka körül gömb- és csepp-alakú opak üveggöngyök, melyekből 6 db került ki épen. Színük sötétkék; bal medenczében vasláncz, kerek szemekből, melyekből egy került ki épen, más négy pedig töredékekben

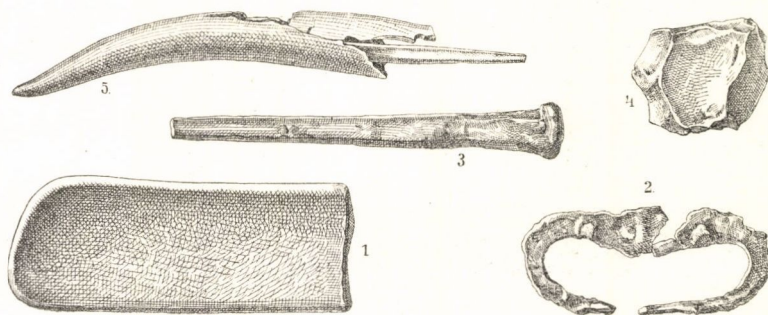

52. sír.

s e karikák átmérője részben pontos, részben hozzávetőleges méreteken: 3·5, 2·6, 2·5, 2·4, 2·2; jobb medenczében egy vascatt töredéke; lábfejei közt egy a 10-ik sírban lelthez hasonló anyagú és mívű sérült agyagedény, melynek testét alul-fölül egy-egy négyvonalú sima s ezek közt két hullámvonalas sáv ékíti. Magassága: 11, szélessége: 8·7 cm. 80 cm. mélyen.

52-ik sír. A csontváz medenczében egy bőrv bronz felszerelése és díszítményei, mely tartalmaz: a) egy fő szűvéget, melynek alsó végéből egy darab letörött. Egyik lapját domborműves, hullámvonalban csavarodó indadisz ékíti, szintén domború vonalkeretben; másik lapjának dombormívű ékítései pedig vonalkeretben három hosszúsávot mutatnak. Ezek közül a két szélső sűrű írvátkokat, a középső pedig az ú. n. «laufende Hunde» díszre emlékeztető, egymásba kapcsolódó alakú tagokból képzett,

durva meander-t mutat a kapcsolódási pontokon gömböcskékkel. A szíjvég felső keskeny oldalának közepéből két hegyes végű nyelv ugrik ki, melyekbe a szíj volt nittolva. Hossza : 7·4, szélessége : 2·5 cm. b) Három *mellék szíjvéget*. Ezek közül kettő egyforma s ezeket áttört, hullámvonalban csavarodó indadisz ékíti ; felső végük hüvelyt képez egy nittoló szeggel a szíj felvételére. Hosszuk : 4·4, szélességük : 1·5—1·6 cm. A harmadik nincs áttörve ; háti oldalán sima, diszítetlen ; előoldalán mélyített keretben vésett, hullámvonalban csavarodó palmette-ékítés van, melyen az aranyozás nyoma látszik. Hossza : 3·5, szélessége : 1·5 cm. c) 12 db *mellékszíjdiszítményt*, két-két nittoló szeggel, melyek ívelt háromszög-alakúak, alsó sarkukon kicsiny kiugró egy- vagy háromcsúcsú nyulvánnyal, felső oldaluk közepén bevágással s előoldalukon vésett indadiszszel. Hosszuk : 1·5, szélességük : 1·5 cm. d) Egy *szíjcsattot*, melynek azonban csattja hiányzik, csak csuklós nyulvánnyal van meg s ez paizsocska-alakú, előlapján vésett levéldiszszel. Hossza : 2·7, szélessége : 1·9 cm. e) 3 db *mellékszíjdiszítményt*, melyek közül valamennyi ívháromszög alakban áttört, profilált levéldiszszel mutat, két egymás alatti nittoló szeggel ; ezeknek hossza : 1·9, szélessége : 2 cm. ; f) 2 db *egytagú övdiszítményt*, mindkettő paizsocska-alakú s előlapján vonalkeretbe zárt domborműves, de lapos felületű, áttört levéldiszszel ekített s két egymás melletti nittoló szegge van. Hosszuk : 2, szélességük : 2·2 cm. g) 5 db *kéttagú csuklós övdiszítményt*, melyeknek felső nagyobb tagja teljesen megegyez az utóbb leírt két egytagúval, alsó tagjuk áttört indadiszszel mutat.

58. sír.

Egyiknek alsó tagja hiányzik. A teljes példányok hossza : 2·7, szélessége : 2·2 cm. h) Egy *áttört öv-középdiszszel*, korongos középrészszel s két oldalt négy-négy, egymásnak fordított, S-alakú indamintával. Hossza : 7·1, szélessége : 1·14 cm. Nittoló szegge hiányzik. i) egy hossznegyszögű *bronz lemezketördéket*, melyben egy nittoló szeg van. A jobb felső lábszáresont mellett annak külső oldalán egy *vas sarló* feküdt. Hossza : 15·2, pengéjének szélessége : 1·8 cm. Ugyancsak a jobb felső lábszáresont mellett, de annak belső oldalán, vagyis a két lábszáresont között, egészen a jobb lábszáresontra tapadva, *egy feltűnően hosszú, egyenes vaskés*, melyből a nyél nyújtvány hegye letört. Hossza a két darabnak együtt : 29·8, szélessége : 2·7 cm. A lábfejek végénél darabokra tört edény. 110 cm. mélyen.

53-ik sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül. 77 cm. mélyen.

54-ik sír. A csontváz füleinél *egy-egy bronz függő*, hengerded finom sodronyból készült, nyílt ellipsoid-alakú karikával, melynek aljára egy bronz gömböcske volt forrasztva. A karikák átmérője : 1·7—1·8 cm. Jobb kezénél egyenes *vaskés*. Hossza : 13·2, szélessége : 1·4 cm. A lábfejek közt a 10-ik sírban lelthez hasonló *agyagedény*, mely azonban tönkre ment.

55. és 56-ik sírban sírmelléklet nem volt. 45 és 48 cm. mélyen.

57-ik sír. Csontváz, sírmelléklet nélkül. Fekvésének iránya szabálytalan volt (l. a térképet) s kezei a medence fölért keresztbe voltak téve. 70 cm. mélyen.

58-ik sír. A csontváz helyzete a többiekétől szintén eltérő volt (l. a térképet), kezei a medence fölért keresztbe voltak téve. Jobb keze mellett egy simára faragott, szarvasagancs nyélbe foglalt *vasár* volt, melynek hossza nyéllel együtt átmérőben : 13·2 cm. ; bal keze alatt *tejkova darab*, továbbá egy ellipsoid-alakú, közepén lemezzé szélesülő s ugyanott ketté tört *csiholó vas*, melynek hossza : 7·1, szé-

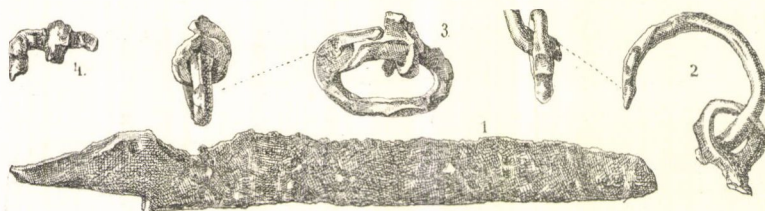
lessége : 2·8 cm. és egy *fenő kő* volt, melynek egyik vége letört. Hossza : 9·2, szélessége : 3·5 cm. A csontváz 45 cm. mélyen volt s 27 cm. mélységben fölötte egy egyenes vasszeg fordult elő, melynek hossza : 10·3, szélessége a fejnél : 1·4 cm.

59-ik sír. Gyermekek-csontváz, sírmelléklet nélkül. 55 cm. mélyen.

60-ik sír. Csontváz, sírmelléklet és fej nélkül. 55 cm. mélyen.

61-ik sír. A csontváz fülei táján egy-egy bronz függő, melyek típusra nézve megegyeznek a 61-ik sír első függőjével ; karikáik négyélű prizmatikus sodronyból vannak, melyeket kettős gömböcissoros pántok ékítének ; e pántok az egyikről teljesen hiányzanak, valamint a csüngő és a karika felső gyöngyűdísze is. Az épebb példányról is letört ez, valamint a csüngő külső gyöngye is. Ez utóbbinak belső gyöngye kék, opak, gömbölyű. Hossza az épebbeknek : 4, szélessége : 2·4 cm. A bal medenczén feküdt egy darab cserép. 130 cm. mélyen.

62-ik sír. A csontváz bal medenczéjén egy *vasláncznak* két karikája, melyek közül egyik egyszerű s ennek egy darabja kitört, a másik, úgy látszik, kettős volt, mint az 50-ik sírban lelt hasonló darabé, de ennek csak fele van meg. Az előbbinek átmérője : 3·8, az utóbbinak hossza : 2·6, szélessége : 1·9 cm. Ennek szomszédságában egy ellipsoid-alakú *vaskarika*, egymásra hajló végekkel, melyre egy másik, hasonlóan egymásra hajló végű kisebb karika van csavarva. Hossza : 3·7, szélessége : 2·8 cm. A bal kéz alatt 8 cm. hosszú, 2·1 cm. széles egyenes vaskés ; a jobb medenczén egy vascatt töredéke. 170 cm. mélyen.

62. sír.

63-ik sír. A bal kéz mellett *vaskés*. Hossza : 7·4, szélessége : 1·3 cm. ; a jobb kéz mellett *agyagedény-cserép*, a jobb és bal medenczéjén *vascatt töredékei*; a bal térd táján *vaskapcsolópánt-töredékek*. 129 cm. mélyen.

64-ik sír. A csontváz felső lábszárai közt, de inkább a jobb láb mellett, ketté tört egyenes *vaskés*. Hossza : 12·7, szélessége : 1·4 cm. 130 cm. mélyen.

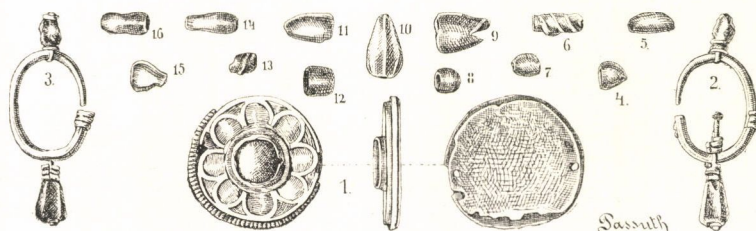
65-ik sír. A koponya két oldalán egy-egy *bronz függő*. A 6-ik sír első függőjéhez hasonló típus mind a kettő, de egyiknek karikája hengerded sodronyból készült, hármassima díszpántokkal, a másiké hatlapú, prizmás sodronyból, kettős gömböcissoros díszpántokkal. Csüngőjük külső gyöngye zöld áttetsző, hatoldalú gúla-alakú üveggyöngy ; belső gyöngyük hiányzik, valamint a karika felső gyöngyűdísze is. Az előbbinek hossza : 4, szélessége : 1·8 cm. ; az utóbbinak hossza : 4·6, szélessége : 1·8 cm. Az alsó állkapocs alatt egy *korongos bronz kapocs*, két teljesen egyenlő olyan darabból, a minő a 12-ik sírban fordult elő, azzal a különbséggel mégis, hogy a központi ékkő-rekesz körül csoportosított rekeszek száma e kapocsnál csak hat. A hímtag kampója hiányzik s a nőtag hurka is bár megvan, de levált helyéről. Az egyik tagnak háti lapján itt is megvan a két lemezes fül, melynek segélyével a ruhára felvarrták, sőt ebben a fonál maradéka is benne van. E két tag kedvezőtlenebb helyzetben került napfényre, mert egyik előlapjával fel, a másik lefelé fordítva találtatott, de ez utóbbin nemesak szövet, hanem bőrszűj-porló maradványai is voltak. Átmérőjük : 2·9 cm. A jobb medenceze alatt a 10-ik sírban lelthez hasonló *agyagedény*, mely azonban tönkre ment. 180 cm. mélyen.

66-ik sír. A koponya két oldalán egy-egy *bronz függő*. A 6-ik sír első függőjéhez hasonló típus, négyélű prizmás sodronykarikával és hármastagolású hornyolatos díszpántokkal. Csüngőjük, külső gyöngye, mely az egyiknél a csüngővel együtt levált, hatoldalú gúla-alakú, áttetsző zöld gyöngy ; felső

gyöngydiszük ólomgyöngyös s ugyanaz lehetett a csüngő belső gyöngye is, mely azonban mindkettőnél hiányzik. Az ép példány hossza: 4·8, szélessége: 1·7 cm. A nyak körül *üvegyöngy-fűzér* volt, melyből 49 db gyöngy került ki épen s ezek közt csepp-, gömb- és kúp-alakú, sötétkék és kékeszöld opak s áttetsző zöldesfehér és világoskék üveg; továbbá barnásszürke orsó- és gömb-alakú pasztagyöngyök vannak s ez utóbbiakat sárga hullámvonalas rátét ékíti. A jobb vállon egy *üveggel kirakott, korongos bronz ékszer*, mely teljesen megegyez a 12-ik sírban lelt korongos bronz kapocs egyik felével, de ezen nincs sem hurok, sem kampó, háti lapján sincs lemezes fül s hogy eredetileg birt-e ilyennel, biztosan meg nem állapítható; e helyett ellenben háti lapja egyik oldalának szélén egymás mellett két lyuk s ennek ellentett szélén ismét egy lyuk és egy szegecske látszik. Egy e korongnak megfelelő másik darab sem mellette, sem a bal vállon, sem egyebütt nem került elő. A korong szegélydisze sérült. Átmérője: 2·7 cm. Lábainál több darabra törött s meg nem menthető agyagedény feküdt. 175 cm. mélyen.

67-ik sír. A koponya két oldalán, a csecsnyulvány alatt, egy-egy *nyílt bronz karika*, hengerded, finom sodronyból. Átmérőjük: 1·9 és 1·7 cm.; a derék tájon 10·8 cm. hosszú, 1·5 cm. széles, egyenes *vaskés*, e mellett, de vele ferdeszöget képező helyzetben egy sima, belül üres, 9·9 cm. hosszú, 1·4 cm. vastag *csonthenger*; a farsont alatt egy *vascsatt*, melynek hossza: 1·6, szélessége: 2·2 cm.; a bal térdnél egy *cserépedény*, mely azonban tönkre ment. 140 cm. mélyen.

68-ik sír. A nyak táján néhány apró üvegyöngy. 180 cm. mélyen.

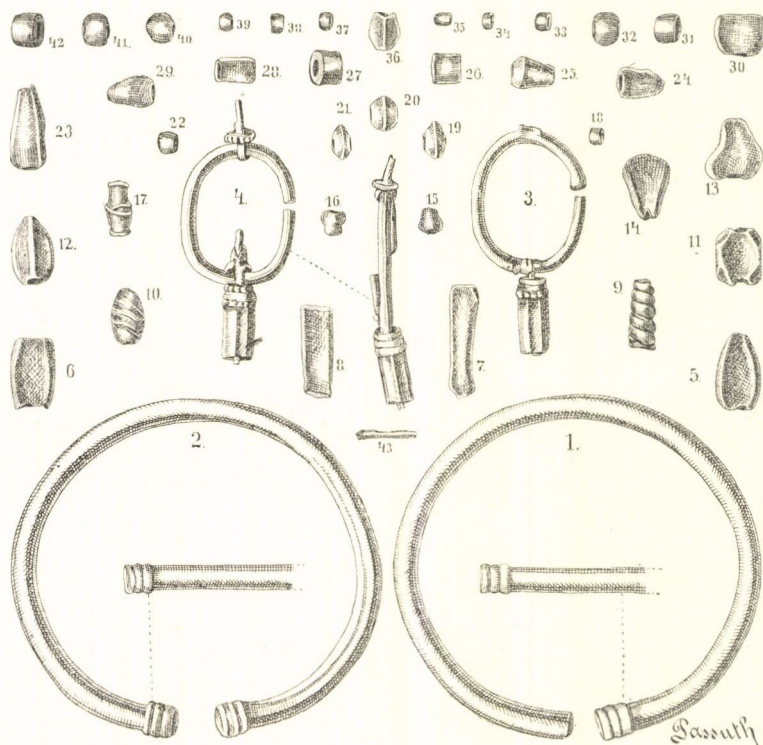
66. sír.

69-ik sír. A fülek táján egy bronz függő, ellipsoid-alakú, tojásdad prizmás sodronykarikával és hatoldalú hasáb-alakú csüngővel, mely a karikába is benyúlik. A karika felső vége is ékítve volt gyönggyel, de egyikről az ezt tartó hurok is, a másiktól pedig a gyöngy hiányzik. Az ép példány hossza: 8, szélessége: 2·2 cm. Nyaka körül 116 darab üvegyöngy, melyek közt volt 1 henger-alakú opak zöld, 2 csonkított csúcsú, hasáb-alakú opak zöld, s hasonló opak kék, 24 apró gömb-alakú, opak kék, 9 hasonló alakú és színű, de nagyobb, 4 áttetsző kék kettős kúp-alakú, 1 db csavarvonalas ékítésű, áttetsző, zöldesfehér, 1 db orsó-alakú, paszta sárga, spirálvonalas rátéttel, 1 db gömb-alakú carneol, 2 db csonkított csúcsú, hasáb-alakú gránát és 1 db szabálytalan, gúla-alakú kristálygyöngy. A többi pedig csepp-alakú, sötétkék opak volt. Karjain egy-egy karperecz, hengerded sodronyból, végein rátett rovátkos pánttal. Bal karjánál összetört edény; medenczében egy kis vascsatt töredékei. 170 cm. mélyen.

Ha a sziráki leletek jelentőségét és tudományos helyét akarjuk kijelölni, népvándorláskori leleteink közt mindenekelőtt az övgarnitúráknak, azután a lovas sírok gazdag leleteinek, az itt előfordult egyetlen fegyvernek és a jellemzőbb ékszereknek analogiáira kell utalnunk. Mikor pedig ezt tesszük, összehasonlításaink alapja Hampel József: «A régibb középkor emlékei Magyarhonban» című műve, melyből mindenkor csak a táblák és az ábrák számaait adjuk. — A czikói sírmező, leletünkre nézve nem szolgáltat oly különös analogiákat, melyeket más, dunántúli leletekből nem ismernénk s így ennek felemlítését mellőzhettük. A csúnyi leletek idézését, melyet látni alkalmunk volt, az irodalomban bejelentett megjelenésük előtt nem találtuk helyén valónak.

Az övgarnitúrákat véve szemügyre, az 52-ik sír fősíjvége úgy elő-, mint hátlapján más-más min-

tát mutat. Előlap mintájának két motívuma van. Az egyik a közepen fut, a másik ezt alul-fölül szegélyezi. Az előbbi a futó hullám motívum, a kapcsolódási ponton gömböcskékkel. Ezen motívumot összeszeszorított formában, egy ordasi övközépdíszben;¹ kifejtetten s szabadabban kezelve, négy soros alkalmazásban pedig egy keszthelyi² övcsatton találjuk. Az utóbbinak, mely körömbenyomáshoz hasonló rovátkasort mutat, teljesen megfelelő analógiáját csak egy keszthelyi³ és egy ordasi⁴ övközépdísz nyújtja ugyan, de ugyane modorban kezelt mintát adnak a hullámos rovátkasorral ékített keszthelyi⁵ és nemesvölgyi⁶ szíjvégek, valamint a levélmintás keszthelyiek,⁷ továbbá egy ordasi⁸ és egy mártélyi⁹ szíjvég úgy, hogy e motívumot bátran tarthatjuk azon levélminta részletének, mely a m. n. múzeum egyik arany pántján¹⁰ préselt műben is előfordult. A hátlapi minta hullámvonalas indadísz mutat egy az indagerinczen ülő belső s egy az indakanyarulatot befejező külső hosszú szárú levéllel.

69. sír.

E minta egyszerűbb változata egy a m. n. múzeum tulajdonában lévő szíjvég¹¹ mintájának, melyet ép úgy, mint a három keszthelyit,¹² a levelek belsejének homorítása jellemez. A szíjvég töredék lévén, e minta sem teljes; compositiójának kezdetlegességét jellemzi azon a főmintával szerves kapcsolatba nem hozott pótlékinda, melyet tervezője a szíjvég alsó részén alkalmazott a tér kitöltésére.

A 41-ik sír főszíjvégeinek figurális compositióját látjuk két ismeretlen lelőhelyről származó szíjvégen a m. n. múzeumban,¹³ továbbá egy ordasi¹⁴ és négy keszthelyin.¹⁵

A 16-ik sírban lelt mellékszíjvég indadíszes mintája előfordul egy szegedőthalmi csatton és szíjvégen,¹⁶ egy ugyane lelőhelyről származó szíjvégen pedig toldással fejlesztett formában,¹⁷ egy ordasi szíjvégen¹⁸ e motívum továbbfejlesztését látjuk, ennek egyszerűbb szétnyújtott formáját pedig egy másik

¹ LXXVI. 5. ² CXIV. 9. ³ CXV. 7. ⁴ LXXVII. 7. ⁵ CIV. 3; CVI. 9. ⁶ CXXXXI. 7. 8. ⁷ CIV. 11. CXIV. 6. ⁸ CLXXVIII. 7. ⁹ CXXXXIX. 1a. ¹⁰ LIX. 5a. ¹¹ LXV. 3b. ¹² CIV. 3. CXII. 2; CXIII. 6. ¹³ LXV. 2. 3a-b. ¹⁴ LXXVIII. 5. ¹⁵ CXII. 1. 5. CXIII. 1. 3. varians compositiók. ¹⁶ LXXII. 3. 4. ¹⁷ LXXII. 2. ¹⁸ LXXVIII. 3.

ordasi mutatja.¹ Egy keszthelyi övesatt, egy szíjvég s egy övdísz gazdagon kifejlett alakban nyújtja e mintát,² holott ugyanez egyrészt egészen egyszerű alakban is fellelhető Keszthelyen,³ másrészt ugyanott bőven találunk példát degenerálódott formájára is, a mi részben abban nyilvánul, hogy a leveles minta puszta vonallá süllyed,⁴ másrészt, hogy ügyetlenül el van rajzolva, akár egyszerű, akár fejlesztett toldásos a minta.⁵ Ugyancsak Keszthely nyújt e mintának tulipánszerű belső toldással ellátott,⁶ valamint annak palmettás belső toldású fejleményére⁷ is példát, melyet még Nemesvölgyön találunk,⁸ sőt az 51-ik sír főszíjvégének hátlapi mintája sem egyéb, mint ezen minta fejleménye. Sokkal tisztábban találjuk szíjvégünk motivumát a szt-erzsébeti,⁹ pásztói,¹⁰ nemesvölgyi¹¹ és mártélyi¹² leletekben. A nemesvölgyiben¹³ megvan vonalas formájában is, ugyanebben fejlesztéssel is találkozunk ugyan, de a mennyiben fejlesztésről van szó, az is nagyon correct technikai hagyományokra mutat.¹⁴

A 12., 21. és 52-ik sírban előfordult mellékszíjdiszítványok közül teljesen megfelelő analógiát egyikre sem találunk. Ily darabokat látunk ugyan a csornai,¹⁵ pásztói,¹⁶ mártélyi,¹⁷ szegedőthalmi,¹⁸ keszthelyi,¹⁹ szt-erzsébeti²⁰ leletekben, de ezek valamennyien többé-kevésbé eltérnek a szirákiaktól. A 21-ik sír é mindazonáltal csak annyiban tér el a csornaiaktól, hogy vésetes diszítése csak a két felső lyuk közé tett ívecskére szorítkozik, a szegedőthalmival és keszthelyiek egyikével, valamint a pásztóiakkal csaknem teljesen egyez, mindössze annyi az eltérés, hogy az utóbiaiak egészen vésetnélküliek, az előbbieknél pedig szeglyukai körül is van vésett vonalszegély, sőt a keszthelyin szegő vonal és virágdísz is, már a mártélyieknek csak két szegük van függélyes sorban egymás alatt, bár formájuk egyez, valamint az egyik vésetes keszthelyi is bár formára egyez, két vízszintes sorba tett szeggel bír. A 12-ik sírban találtuk eddig teljesen magukban állanak, valamint az 52-ik sír át nem tört példány is. Ugyane sír áttört példányaihoz legközelebb áll egy keszthelyi példány,²¹ távolabb egy szent-erzsébeti,²² melyet a leveleknek ugyanez a vonalszerű kezelése jellemez, melyet e sírmező mellékszíjvégein is látunk. E példányok mintája tulajdonképpen két motivumból van szerkesztve és pedig felső motivumuk az a levélminta-részlet, melyre az 52-ik sír főszíjvégének egyik előlapi motivumánál utaltunk s mely az ott idézett keszthelyi, ordasi és mártélyi szíjvégeken látszik tisztán; alsó motivumukat pedig az a vésett palmette-minta adja, melyet a mártélyi temető nyolezadik sírjában lelt mellékszíjdiszítványokon látunk,²³ s melyet a nagyszentmiklósi egyik arany korszó medaillon keretdiszítésének motivumai közt is megtalálunk.²⁴

Az 52-ik sír övközépdíszének mintáját egy ordasi,²⁵ három keszthelyi,²⁶ két nemesvölgyi szíjvég és csatt²⁷ s egy ordasi²⁸ szíjvég mutatja.

A 41-ik sír kéttagú csuklós övdíszítványának (41-ik sír 4., 5. sz.) egyik tagjára sem találunk eddigi leleteink közt teljesen megfelelő analógiát. Felső nagyobb tagját, az indamintától eltekintve, a gyöngysorszegély jellemzi, az alsót pedig a csúcsát ékítő gömböcs-gúla. Az e öbbit a vonalkeretben, tehát legközelebbi analógiaképp találjuk Pásztón,²⁹ a vonalkeret nélkül pedig a m. n. múzeumban lévő több szíjvégen, melyek az ország különböző vidékeiről származnak,³⁰ továbbá a boldogi,³¹ szegedőthalmi,³² adonyi,³³ böleskei,³⁴ fenéki,³⁵ keszthelyi³⁶ és mártélyi leletekben;³⁷ — az utóbbit pedig a szeged-őthalmiban,³⁸ szeged-sövényháziban, ordasiban, keszthelyiben,³⁹ mártélyiban.⁴⁰ Ezen analógiák világításában mindkét diszítő elemet azon öntött formájában is, a melyben ezen övdíszzen előfordul, a filigránra kell visszavezetnünk, mely úgy soros, mint gúlás formájában oly gyakori népvándorláskori arany ékszeinkben. Ugyane gyöngysordísz viseli az ezen sírban előfordult s egyébként eddig teljesen magára álló

¹ LXXVIII. 6. ² XC. 1. 2. 3. ³ XCIII. 1. 3. ⁴ CIII. 2. CIV. 4. 5. 9. CXIV. 5. CXII. 2. CXIII. 6. ⁵ CVI. 5. CVII. 6. CXIV. 6. ⁶ CXIV. 1. ⁷ XCI. 4. CV. 1. ⁸ CXXXXI. 6. ⁹ CXXXI. 3. ¹⁰ CXXXII. 8. ¹¹ CXXXVIII. 15. CXXXI. 5. CXXXII. 3. 4. 7. ¹² CLIV. 4a. ¹³ CXXXVI. 6. 7. 5. ¹⁴ CXXXII. 9. ¹⁵ XXXVII. 11—21, XXXVIII. 21—27. ¹⁶ CXXXII. 16a—b. ¹⁷ CLIV. 11—13. ¹⁸ LXXII. 6. ¹⁹ CIV. 13. CV. 6. CVI. 3. 7. 8. 11. ²⁰ CXXXI. 4. 5. 8. ²¹ CV. 6. ²² CXXXI. 4. ²³ CLIV. 9a—b. ²⁴ CLXXV. 7. ²⁵ LXXVIII. 4. ²⁶ CXIII. 2. 4. CXIV. 2. ²⁷ CXXXIII. 3. CXXXIV. 1. CXXXVIII. 6. 9. ²⁸ CLV. 1a. ²⁹ CXXXII. 3. 4. ³⁰ LXIV. 8. LXV. 4. ³¹ LXVI. ³² LXX. 12a. 13. 17. LXX. 1. 5. ³³ LXXIX. 8. ³⁴ LXXXII. 3. ³⁵ LXXXIII. 12. 17. LXXXV. 15a. 12b. 8a. ³⁶ C. 10. 11. CI. 1—3. CII. 1. CIV. 6. CV. 1. CVI. 2. 4. 10. CVII. 6. 9. CX. 7. CXI. 1. CXV. 9. CXVI. 15. ³⁷ CXXXIX. 1—3, 7—9. ³⁸ LXIX. 2. 3. LXX. 12a. 17. ³⁹ LXXIV. 9. LXXVIII. 2. — CXVI. 4. 5. 7. 14. 15. CXXII. 3. ⁴⁰ CXXXVIII. 8a. CXXXIX. 2. 3. 7. 8.

övközépdísz is (41-ik sír 12. sz.), melynek kigyófejes compositiója csak a szegedőthalmi,¹ nemesvölgyi² és keszthelyi³ leletek szolgáltatnak távolabb fekvő analógiákat. Ezen sír övecsattján (41-ik sír, 8. sz.) ugyane diszítést találjuk, holott ennek nyulványa is szépen kifejlett virágmintájával csak távolabb fekvő analógiákkal bír egy pár keszthelyi⁴ és nemesvölgyi csattban.⁵

Az 52-ik sír két mellékszíjvége (52-ik sír 13., 14.), a 16-ik sírban lelt mellékszíjvég indás mintájának palmettes toldását mutatja, de ezeknél különösen jellemző az áttört műnek azon lyukgatos kezelése, mely nem alkalmazkodik a minta körvonalaihoz, hanem magát a mintát alkalmazza a geometrikus beosztáshoz s melynek példáit tisztán mutatja egy-két keszthelyi⁶ darab. E sírnak csattnyulványa (52-ik sír, 17.) is ezen mintának egy részletét mutatja, de még tiszta, classicusan kezelt műben. Jellemzők az e sírban lelt kéttagú, csuklós övdíszítmények is (52-ik sír, 9., 10., 11., 12., 16. s ezeknek felese az egytagú 15-ik sz.). Ezek analógiáit a keszthelyi⁷ és nemesvölgyi⁸ sírmezők nyújtják csak s ezekben is az alsó kisebb tag eltérő.

A sírmezőt jellemzi az 52-ik sír 8a és 8b számú mellékszíjvége is vésett diszítésű indamintájával. Maga a minta ismét a 16-ik sír mellékszíjvégén láthatónak palmettás bővülése, mely különösen jellemzővé épen a palmettás levél formája által válik. Vésett diszítésű levélmintát a csornai,⁹ szegedsővényházi,¹⁰ keszthelyi,¹¹ mártélyi¹² és blatniczai¹³ leletben látunk, de magát a levélformát csak a szegedsővényházi¹⁴ temetőből ismerjük, bár innen is csak egyszerűbb formájában. Igen jellemzővé válik e darab diszített mezejének mélyítése által is, a mire a mártélyi¹⁵ temető nyújt ismét példát.

A 38-ik és 39-ik sírban egy nagyobb és egy kisebb fajta mellékszíjdiszítmenyt látunk (38-ik sír 11. sz. és 39-ik sír 26., 27—29., 30—39.), melyek domborúan kezelt pikkelyes ékítést mutatnak. Hasonlókat, de nem teljesen megegyezőket látunk Keszthelyen,¹⁶ Nemesvölgyön¹⁷ és Mártélyon.¹⁸ Szintén pikkelyes ékítést találunk a 39-ik sír 24., 25. számú kéttagú csuklós övdíszein, melyeknek csak a mártélyi¹⁹ temető nyújtja analógiáit. Ezen sír vésett levélmintás ékítésű mellékszíjdiszítmenyeit (22., 23. sz.) a czápás háttér jellemzi, melyre példát szintén Mártély²⁰ nyújt, de feltaláljuk azt Blatniczán,²¹ Csornán,²² Szegedsővényházán,²³ Keszthelyen²⁴ is. A hármás levélminta legtisztábban Csornán és Szegedsővényházán van meg. — Ugyancsak e czápás alapon vésett levélminta jellemzi a 38-ik sír 12. számú szíjvégét is.

Erősen jellemzi a sziráki sírmezőt az ott előfordult két lovas sír is. Mind a kettő tartalmazza a zablát és kengyelt, e két jellemző darabját népvándorláskori lovas temetkezéseinknek, de a 39-ik sír tartalmazott ezenkívül egy teljes kantár-diszítmeny garnitúrát is, melylyel egyedül áll eddig ismert hazai leleteink közt. Mindkét sír kengyele az ú. n. hunn-germán forma. A 38-ik síré ismert típus, melyet már a mártélyi temetőből²⁵ is ismerünk; a 39-iké ellenben ezen típusnak eddig ismeretlen változata. Mindkét sír zablája azt a formát mutatja, a melyet a tsertomliki (nikopolisi)²⁶ ezüst korsón lévő skythák lovain láthatunk.

Ha a 39-ik sír kantárdiszítmenyeit vesszük szemügyre, úgy eltekintve a pitykéktől, melyeknek alig van erősebb karaktere, különös figyelmünket érdemli az a két préselt diszítésű dudor, mely a kantár pofa- és homlokszíjának találkozási pontjait ékítette (39-ik sír 1., 2., 2a, 2b). E dudorok szoros analógiáit akár hazai leleteink közt, akár a nyugoti külföldön hiába keressük. — Nyugoti leletekből ismert e czélra szolgált ékítmenyek egyrészt rendszeren tömör vasból készülnek s szíjfonatos ezüst tausmunka ékítésűek; másrészt csaknem mindig szegletes formájúak. — Ellenben valamint a zablára, úgy e dudorokra is a keleti külföld nyújt közelfekvő analógiát. A stepan-tzmindai, vagy kazbeki (Kaukaszus) sírmezőnek Filimonov ásataiból származó leletei közt u. i. van egy ezüst dudor,²⁷ mely a forma, a diszítmenyek

¹ LXXII. 2. ² CXXXVI. 2. CXXXVIII. 18. ³ CIV. 12. ⁴ CXI. 9. ⁵ CXXXVI. 13. 14. CXXXVIII. 6. 9. ⁶ XCI. 1. 4. 5. 6. CV. 1. CVI. 2. ⁷ CVII. 3. ⁸ CXXXII. 22. ⁹ XXXVII. 3—6. 12—22. ¹⁰ LXXIII. 2—3. ¹¹ CII. 10. 11. 1. CIV. 1. 13. ¹² CLIV. 9. 10. ¹³ CLXXXVII. 9—12. ¹⁴ LXXIII. 1. ¹⁵ CXXXIX. 6b. ¹⁶ CVI. 7. 8. ¹⁷ CXXXII. 18. ¹⁸ CL. 9a. ¹⁹ CLIV. 5—8. ²⁰ CLIV. 9—10. ²¹ CLXXXVII. 9—12. ²² XXXVII. 3—6. 10. 17. ²³ LXXIII. 2. 3. ²⁴ CII. 1. 10. 11. CIV. 1. 13. ²⁵ CLI. 1. 2. ²⁶ Arch. Ért. U. f. V. k. 168. 170. ²⁷ Chantre: Recherches Anthropologiques dans le Caucase. Tome deuxième Texte 132 l.

beosztása és ízlése, valamint motivumai tekintetében is legjobban megegyez a sziráki dudorokkal. E dudor szintén félgömb, vagy gömbszelet idomú (rajz és leírás után e tekintetben biztosat nem mondhatunk, de inkább gömbszelet idomúnak látszik) s alul ép úgy, mint a szirákiaknak, vízszintesen körülfutó széle van, mely két egymásnak ellentett lyukkal bír s melyet egy helyütt öt, az orosz *tsa* betűre emlékeztető jegyből alakított sor, más helyütt pedig három kör ékít. A dudor csúcsát kis préselt dudor koronázza, mely a szirákinak compositiójában a szegecs fejét s úgy itt, mint a kazbekinél a compositio központját képezi, mely körül hat ölelkező karaj osztja a mezőt ugyanannyi térre. E karajok stilizált madárnyakakból alkotvák, míg a szirákiakon a palmetták száraiból, s a karajok közt felül és alul palmettát, a mezőkben pedig szívalakú díszet látunk s mind e díszítmény préselt műben van tartva.

E dudor társaságában ugyan 21 db félkör fibulát találtak a leírás szerint, melyek nyugaton a vaskor első epocháját jellemzik, de nem kell elfelejteni, hogy eddig ismert ásatásokban sokszor zűrzavar uralkodik a leletek közt s hogy igen sokszor kerülnek itt együtvé össze nem tartozó tárgyak, másodsor pedig, hogy azon kormeghatározások, melyek a nyugoti leletekre nézve is csak viszonylagos megbízhatósággal bírnak, az oroszországiakra nézve annál kevésbé biztosak. De mindezeketől eltekintve s elfogadva azt, hogy a kazbeki dudor jóval megelőzi a szirákiakat, bátran tekinthetjük azt az utóbbiak előképének, mert hisz a mennyiben régibb, annyiban életteljesebb is motivumaiban. A mi a kazbekin még madárnyak, az a szirákiakon már szalaggá vált. Másrészt a szirákiaknak mint fejleményeknek compositiója bevezettebb, mert míg a kazbekié csak kifelé, addig azoké kifelé is, befelé is záródó s harmonikusan egymásba fűződő egységet képez már.

A mi a kantár-ékszerek ptykéit illeti. A 39-ik sír 7—9. és 12—21. számúak analogiáit ezüstből a kúnágotai¹ lelet szolgáltatja, míg a nagymányoki² és egyéb tolnamegyei leletekből származó ezüst ptykék abban térnek el, hogy belsejük ólommal van kitöltve. Az e sírban lelt 11-ik számú ptykére eddigi leleteink analogiát nem szolgáltatottak, míg a 3—6. számú lemezes szíjvégek, sima voltuktól eltekintve, technikai előállításuk tekintetében a kúnágotai³ és pusztatóti⁴ szíjvégekkel egyeznek.

Az egyetlen fegyver a 16-ik sírban előfordult csákány szempontjából leletünk a keszthelyi,⁵ nemesvölgyi⁶ és böleskeihez⁷ csatlakozik, de csakis nyéllyukának tipikus formája alapján, mert pengéjének határozottan jellemzett formájától valamennyi messze eltér.

Ékszerei tekintetében vizsgálva leletünket, a mi mindenekelőtt a női sírokban lelt függőket illeti, azoknak állandóan uralkodó formája az, a melyet a 6-ik sír 1. és 2., a 8-ik sír 7. és 8., a 12-ik sír 3. és 4., a 44-ik sír 1. és 2., s a 66-ik sír 2. és 3. számai alatt látunk. A legáltalánosabban ismert és elterjedt forma népvándorlási leleteink közt s alig alkalmas a lelet különös jellemzésére.

Sokkal jellemzőbbek a 29-ik (3., 4. sz.) és 45-ik (1. sz.) sírban előfordult hajkarikák, melyek a keszthelyi sírmező leletei közt⁸ találunk analogiákra s Lissauer⁹ szerint is a hajkarikaviselés divatjának kezdetéről való s még shematikusan ki nem fejlett formák. Érdekesen illusztrálja Lissauer azon felfogását, hogy ezen divatnak kezdetén a karika formája igen változó s nincs megülepedett, általános elfogadott alakja, — a 8-ik sírban (6. sz.) lelt egy függő, mely karika alakra görbített össze s a koponya alatt találtatott, tehát úgy helyzete, mint alakjánál fogva bizonyynyal hajkarikául használtatott, valamint valószínűleg az ugyanazon koponya másik oldalán az előbbi karikának megfelelő helyen lelt La Tène ízlésű övkampó töredék is (3. sz.).

A Szontagh-féle ásatásból származó leletek közt (22-ik sír, 3. és 4. sz.), továbbá a 12-ik (1. sz.) és 65-ik sírban előfordult korongos ruhakapsok nem kevésbé alkalmas jellemzői leletünknek. Eddigi leleteink közül Pásztónak¹⁰ és Nemesvölgynek¹¹ voltak hasonló ékszerei és pedig Pásztóról csak hét karajos, de Nemesvölgyről úgy hat, mint nyolcz karajosak. Ezen ékszerek rendeltetése a sziráki leletek alapján kettősnek látszik. A 12. és 65-ik sír leletei alapján a ruha nyakára felvarrott kapsokul kell tekintenünk a nyak táján párosan előfordulókat, mint azt hurokkal és kampóval való felszerelésük vilá-

¹ LI. 4. 5. ² CXXXIX. 5—11. ³ L. 2. 5. ⁴ LVI. 2. 18. ⁵ XCI. 2. ⁶ CXXXX. 7. 9. ⁷ LXXX. 11. XCI. 12. és 9. ⁸ Arch. Ért. U. f. XI. 333—338. ⁹ CXXXII. 5. 6. ¹⁰ CXXX. második sír és 117-ik sír.

gosan mutatja. A 68-ik sír lelete alapján pedig egyszerű ékítésnek, mely a jobb váll felett ékítette a ruhát.

Karperecz két sírban fordult elő. Az egyik fajta (22-ik sír 5., 6. sz.) az általánosabb formákhoz tartozik s megegyezik az apahidai,¹ mezőberényi,² keszthelyi,³ pásztói⁴ és nemesvölgyiekkel.⁵ Különösége azonban abban áll, hogy az egyik példánynak zárótagjául egy orsógombalakú ólomgyöngy szolgált (22-ik sír 11. a, b), melynek lyukát szarufénylő tölti ki, s mely a karperecz két vége közé volt szorítva. A másik fajta karperecz a 68-ik sírban fordult elő s ennek analogiáját ismét pár nemesvölgyi karperecz⁶ szolgáltatja, a 27-ik sír 20—23. sz. a. bemutatott gombok analogiáját a schaffhauseni múzeumban lévő schleichtheimi lelet szolgáltatja.⁷

Úgy látszik, hogy legalább részben ékszerekül kell tekintenünk azon faragott csontcsöveket is, melyeket a 12-ik (2. sz.), 33-ik (1.) és 44-ik (1. és 2. sz.) sírban leltünk. Eltekintve ugyanis attól, hogy e fajta csövek, jóllehet elég gyakran fordulnak elő, hazai leleteink között az egyetlen lébényi lelet kivéve soha sem találtakatnak késnyélnek alkalmazva (holott leggyakrabban ennek tartják őket), sőt sokszor kés egyáltalán nincs is abban a sírban, a melyben ily csövet találnak s ha van, attól távol eső helyen fordul elő, vagy nyélnyujtványa oly vastag, hogy egyáltalán belé nem illik a csonthengerbe; mondjuk ettől eltekintve a sziráki egyik sírban talált ily csontcsőben vékony vastú töredéke találtatott s így jogosultnak látszik az a feltevés, hogy ruha összefűzésére szolgáló oly nagyobb fajta tű feje volt, a minők, a keszthelyi hasított tűk. E mellett szól az a körülmény is, hogy gyakran díszesen ki vannak festve s hogy ily nagyobb fajta tűk egészen csontból is voltak használatban, mint ezt Keszthelyen⁸ látjuk; továbbá az is, hogy a sziráki leletek közt két ízben letem a tűt a sírgödör felső részében s ezek közül egy ízben (44-ik sír) egyet a felső részben a mell táján, egyet alul a jobb kéz felől. A 8-ik sírban (2. sz.) talált tűtöredék szintén a mell táján fordult elő s minthogy e sírban csonthenger nem volt, valószínű, hogy ennek vagy egyáltalán nem volt ily feje, vagy pedig a 9. számú ellipsoid-alakú göngyölt bronz gyöngy képezte azt. Egyébiránt minden csonthengert ily tüfejnek sem tekinthetünk; egy részük bizonyynyal olyan árnak a nyele volt, a minőt az 52-ik sír (5. sz.) szolgáltatott.

A 33-ik (3. sz.) és 34-ik sírban előfordult gyűrűk analogiáját egy a m. n. múzeumban lévő gyűrű⁹ s egy kúnágotai¹⁰ szolgáltatják. A 33-ik sírban előfordult torqueált hurkos végű sodronytöredék egy pusztatóti torquisban és karikában¹¹ s a madarasi leletben¹² talál analogiára, míg a 34-ik sírban lelt sodronykarika, melynek végén fa- vagy bőrmaradvány van, eddig magára áll s rendeltetése is kétes.

A leletben nagy számmal előfordult üvegyöngyök általánosan ismert formák, különösebb említést csak a 69-ik sírban előfordult carneol- és kristálygyöngyök érdemelnek. — Ugyanily jellegtelenek a vasesattok, vaskarikák, kések és orsógombok. Az egyetlen csiholó, mely az 58-ik sírban előfordult, megegyez a Keszthelyen¹³ és Fenéken¹⁴ találtakkal. Az 50-ik sírban lelt fadöbön szintén a hasonló keszthelyi maradványokra emlékeztet.

¹ XXXV. ² XXXVIII. 5. ³ CXXIII. 2. ⁴ CXXXII. 10. 12—15. ⁵ CXXXVII. 3. ⁶ CXXXVII. 1. 2.

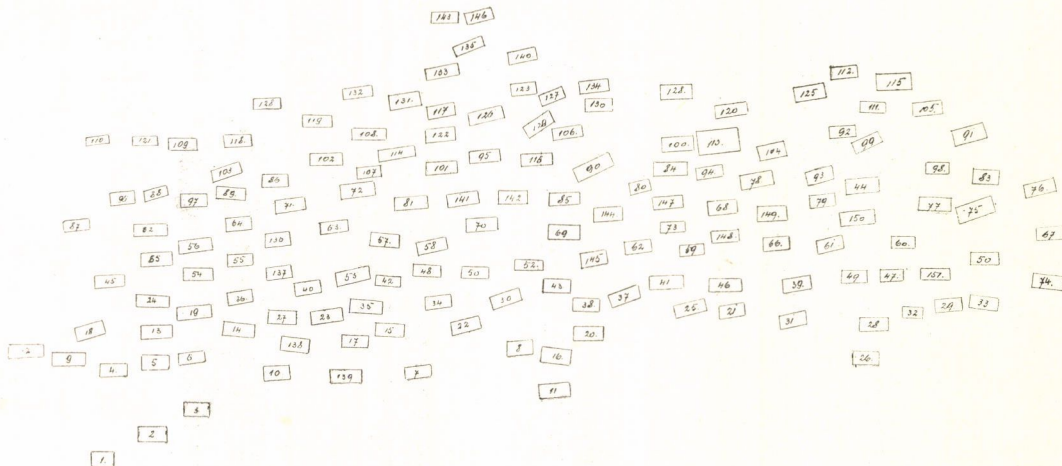
⁷ M. Wanner: Das Alamannische Todtenfeld bei Schleichtheim 1867. ⁸ CXVI. 8. ⁹ XXXXIII. 6. ¹⁰ XXXXIX. 6.

¹¹ LVI. 5. 6. LVII. 7. ¹² CXXXV. 11. ¹³ XCV. 4. ¹⁴ LXXXVIII. 1.

Ásatások a csunyi sírmezőn (Mosonym.).

Dr. SÖTÉR ÁGOST-tól.

Az 1894. évi július 10-én kelt és az «Archæologiai Értesítő» XIV. kötetének 4. számában közzétett jelentésemben volt szerencsém ismertetni azon három sírt, melyet a gróf Henkel Laura tulajdonát

Csunyi sírmező.

képező Csuny határbeli 444. és 445. hely. sz. a földön átvonuló pozsony—szombathelyi helyi érdekű vasút építésekor kiemelt árok fenekén felfedeztem, mely jelentésemben egyszersmind kifejezést adtam azon elhatározásomnak, hogy annak megállapítása céljából, valjon e helyütt csak néhány, menekvés közben eltemetett egyén tetemei leltek-e nyugalmat, vagy rendes temetkezési helyre akadtam-e, még ugyanazon év folyamán az ásatást eszközölni fogom, és ezen cél elérhetése miatt első sorban nevezett grófné, másodsorban pedig bérője, Popper Gyula úrhoz fordultam, hogy az egylet céljaira ásatási engedélyt adni sziveskedjenek, mely engedélyt megnyervén, és az idők viszontagságai elleni védelemre egy tábori sátorról gondoskodván, f. évi augusztus 2-án a helyszínén a szükséges tizenhat munkással megjelenvén, kitűztem a korábban feltárt három sír helyét.

Azon körülmény, hogy a vasuti árokban csakis három sírnak volt nyoma, arra mutatott, hogy itt vándorlás közben csakis azon három sír vált szükségessé, ellenben azoknak rendes fekvés irányja, a leleteknek rendes helyüköni fekvése rendszeres temetkezésre mutatóván, azon feltevésből indultam ki, hogy ezen már feltárt három sír a sírmező sarkán lehet, és azért a vasuti árok melletti szántásban a feltárt sír hosszoldalára függőlegesen vonattam árkokat és pedig teljes sikerrel, mert mint a sírmező eddig feltárt részének ezen tereprajza mutatja, az 1. 2. 3. számmal jelölt korábban felfedezett három sír irányában a 4. 5. 6. sz. a. sírok helyét csakhamar sikerült megállapítani.

Mindig ezen ekként megállapított fekvésirányban ásatván a kutató árkokat, délkelet felé csakis két sír-sor jelentkezett, éjszaknyugat felé azonban 80 méter hosszúságig találtam sírokat, a miből kétségtelen, hogy ezen rendes temetkezési helynek egyik oldala 80 méter hosszú, szélessége azonban még

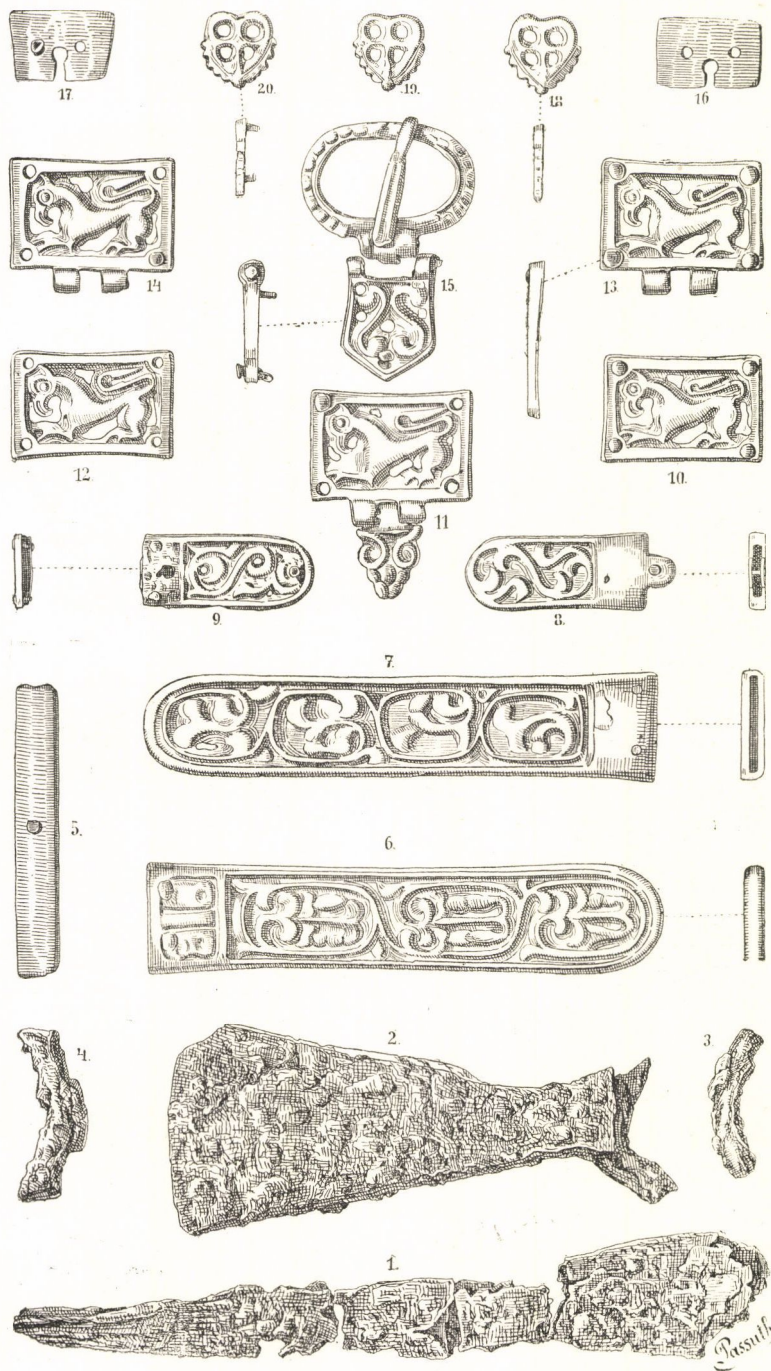

Csunyi 4. sír.

meg nem állapítható, mert a lelhely rendes mezei gazdálkodásra lévén használatban, ásatási engedélyem f. évi augusztus hó 18-án lejárván, másnap már őszi szántás alá az ekevas hasította szét a mérnöki felvétel czéljából virágágy módjára történt felhantolást.

Az ásatásra fordított 14 nap alatt, daczára, hogy néhányszor eső és vihar akadályozott a munkában, 151 sírt tárattam fel, melyek leírása következő.

Az 1. 2. és 3. sír leletei már az «Archaeologiai Értesítő» XIV. kötetének 4. számában ismerttettem. 4-ik sír, 200 cm. mély, 180 cm. hosszú férfi-sír, csontozat jó karban. Leletek: Bronztárgyak: 1. sz. két griffalakkal díszített nagy szíjvég, 2. sz. ugyanily alakkal díszí-

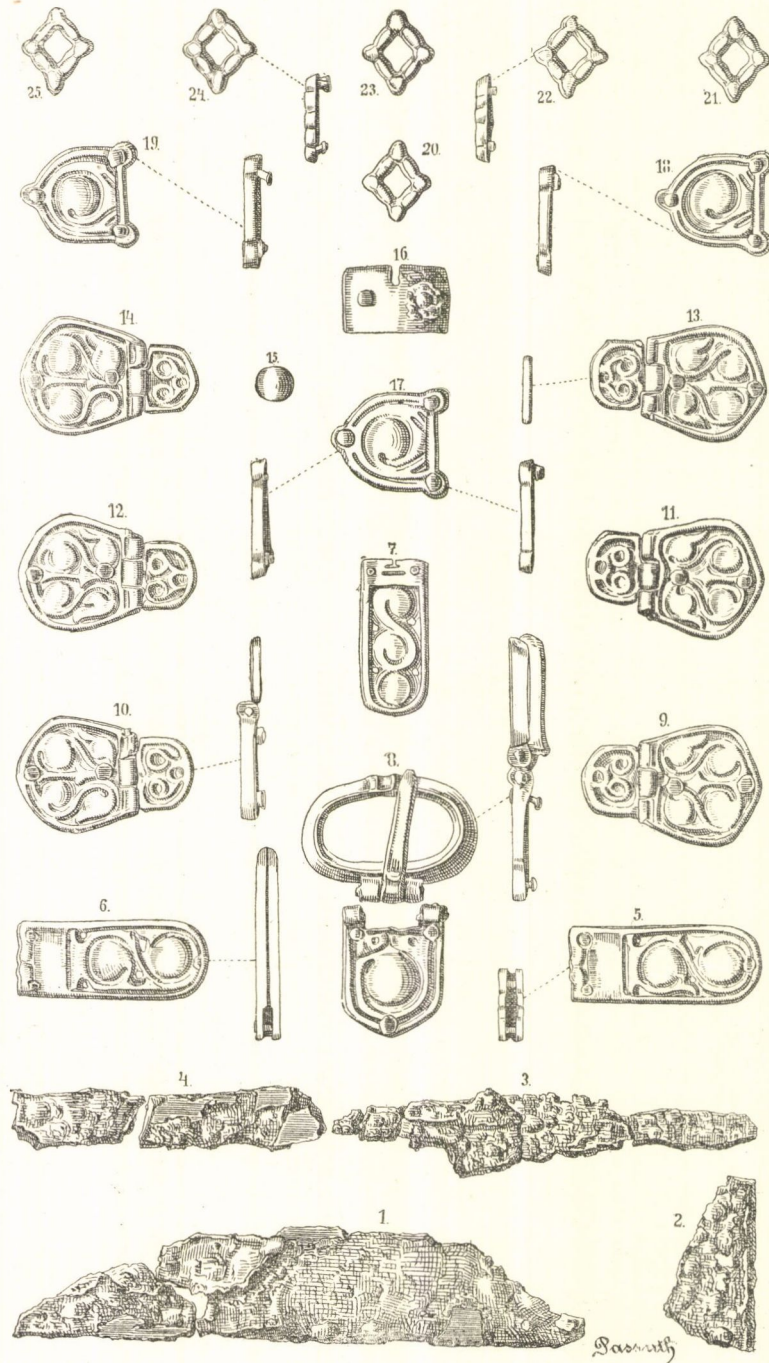
Csunyi 5. sír.

tett kis szíjvég és ennek 5 díszítményű hátlapja, 3. sz. bronz lemez. Vastárgyak: 4. sz. vasforradék, 5. sz. vasszeg, 6. 7. sz. vaskés, 8. és 13. sz. yaskard darabokban, 9. 10. sz. háromélű nyilvégek, 11. sz. vasdarab, 12. sz. egy 15 cm. hosszú vasesákány. Agyag sírbögre.

A szíjvégen jelentkező állatalak gyűjteményünkben szíjvégen új alak.

5-ik sír, 170 cm. mély, 180 cm. hosszú férfi-sír.

Leletek: Bronztárgyak: 6. 7. sz. nagy szíjvég, elő- és hátlapja különböző fonott díszszel, 8. 9. sz. hasonló kis szíjvég, 10—14. sz. griffes csatok, 15. sz. fonott díszű szíjcsat, 16. 17. sz. bronz-lemezek,

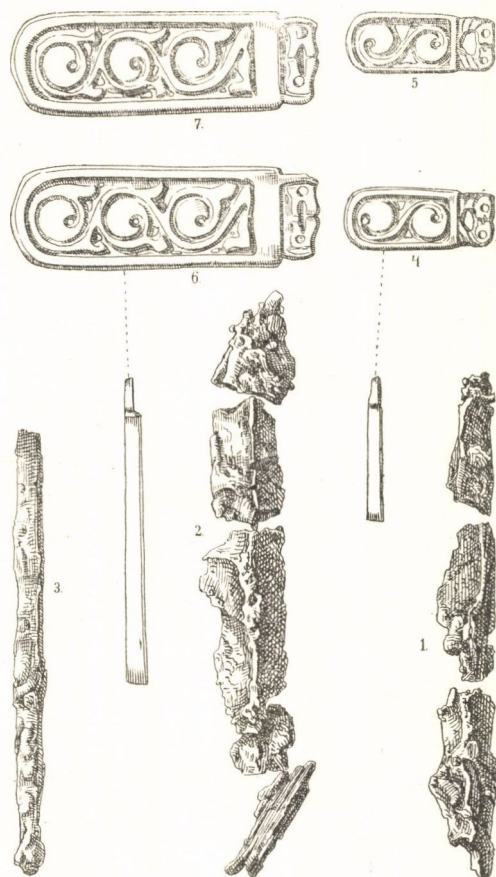
Csunyi 6. sír.

18—20. sz. szivalakú áttörött kis szíjdíszek. Vastárgyak: 1. sz. vastör, 2. sz. egy 10 cm. hosszú vascsákány, 3. 4. sz. vasesat-darab. Agyag sírbögre.

6-ik sír, 130 cm. mély, 175. cm. hosszú férfi-sír.

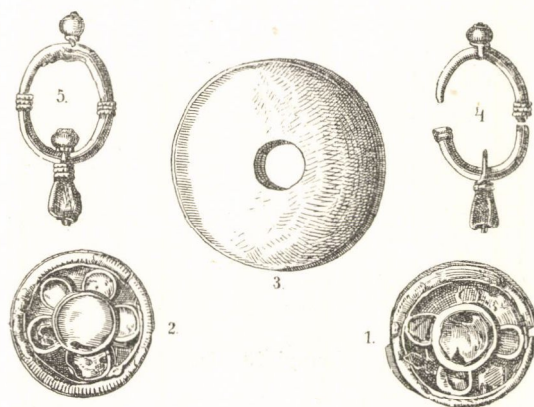
Leletek: Bronztárgyak: 5. 6. 7. sz. három kis szíjvég, 8. sz. szíjcsat, 9—14. sz. vasesat, 11. sz.

bronzgömb. 18. 19. sz. paizsalakú övdész, 20—25. sz. áttörött négyszögalakú kis övdíszek. Vastárgyak :
1. 2. sz. vaskard-darabok, 3. 4. sz. vastór-darabok.

Csunyi 10. sír.

7-ik sír, 100 cm. mély, 90 cm. hosszú gyermek-sír, csontozat elkorhadt, sírbögre törött.
8-ik sír, 160 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír; csontozat elkorhadt. Leletek: Bronzlemez, orsó-

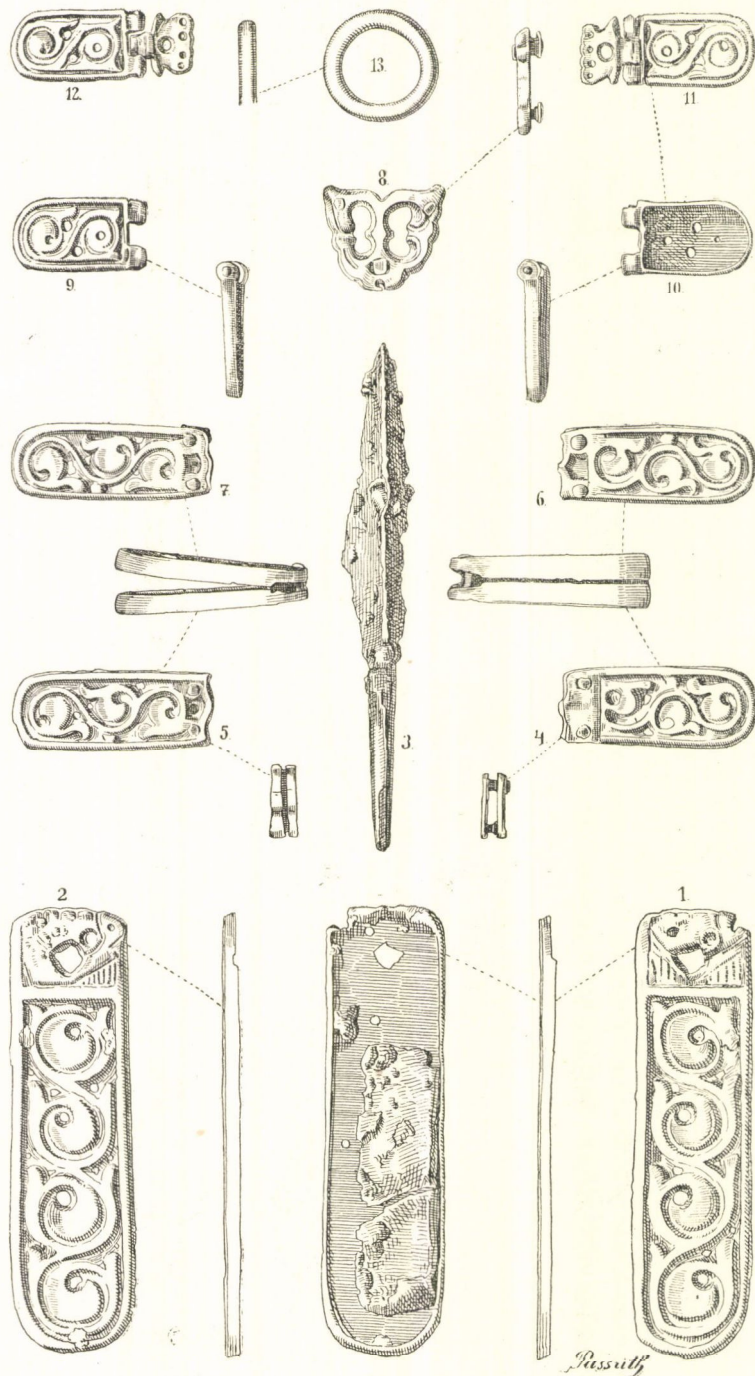
Csunyi 11. sír.

gomb és sírbögre és nagy mennyiségű fa-korhadék, mely laponként vált szét és rendeltetési célja előt-
tem ismeretlen.

9-ik sír, 140 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, csontozat elkorhadt.

10-ik sír, 180 cm. mély, 160 cm. hosszú férfi-sír, csontozat jó karban.

Leletek : 4—7. sz. Bronz : két nagy szíjvég és két kis szíjvég 5 diszítéssel. Vas : 1—3. sz. kés- és tör-
darabok.

Csunyi 19. sír.

11-ik sír, 200 cm. mély, 180 cm. hosszú női sír, csontozat jó karban.

Leletek : Bronz : 1. 2. sz. két kerék ruhacsat, közepén egy nagy üveggömb, mely öt darab szinte kerek befoglalt üvegbetéttel van körülveve, 3. 4. sz. két kék üvegseppes fülönfüggő, 5. sz. orsógomb; sírbőgre törött.

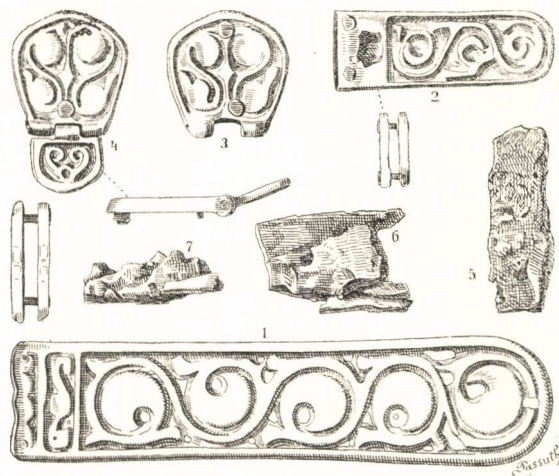
12-ik sír, 120 cm. mély, 110 cm. hosszú gyermek-sír, csontozat elkorhadt.

13-ik sír, 100 cm. mély, 100 cm. hosszú gyermek-sír, csontozat elkorhadva. Lelet egy törött sírbögre.

14-ik sír, 80 cm. mély, 70 cm. hosszú gyermek-sír, csontozat és sírbögre elkorhadva.

15-ik sír, 160 cm. mély, 140 cm. hosszú női sír, csontozat részben elkorhadt. Leletek: vaskés jobb kéznél és orsógomb a bal térdnél.

16-ik sír, 200 cm. mély, 160 cm. hosszú férfi-sír, csontozat szilárd.

Csunyi 20. sír.

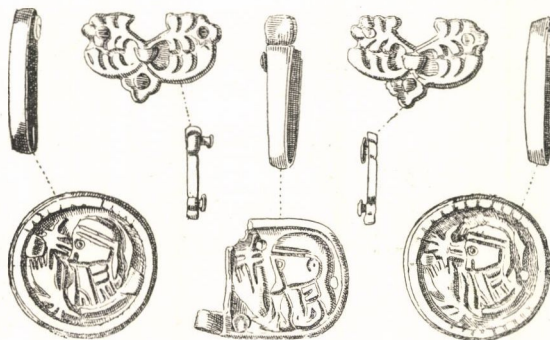
Leletek: Bronz: Egy nagy szíjvég, egy kis szíjvég, tizenkét szíjkapocs, egy sízhüvely, egy síjcsat; vas: egy csat.

17-ik sír: 150 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, csontozat után felismerhető.

Lelet nélkül.

18-ik sír. 120 cm. mély, 100 cm. hosszú, elkorhadt csontozat, lelet nélkül.

19-ik sír, 210 cm. mély, 185 cm. hosszú férfi-sír, csontozat jó karban.

Csunyi 21. sír.

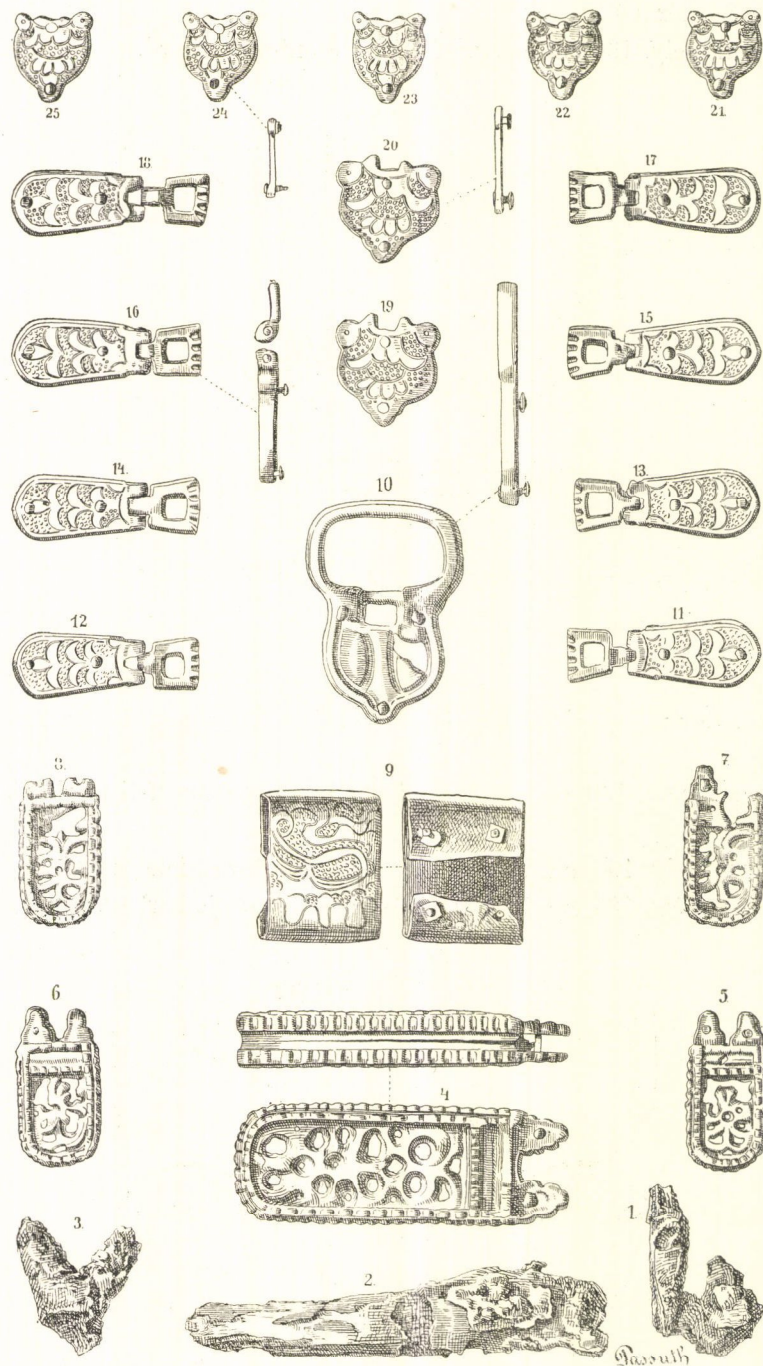
Leletek: Bronz: 1. 2. sz. szalag-motivummal díszített nagy szíjvég, két lapból összeillesztve, 4—7. sz. ugyanily kis szíjvégek, 8. sz. áttörött kis övdísz, 9—12. sz. szalagdíszítésű ruha-kapocs, 13. sz. karika. Vastárgy: Háromélű nyilvég.

20-ik sír, 180 cm. mély, 165 cm. hosszú férfi-sír, csontozat rendetlen, de részben ép.

Leletek: Bronz: 1. sz. nagy szalagdíszítményű szíjvég, 2. sz. hasonló kis szíjvég, 3. 4. sz. paizs-alakú övdísz, 5—7. sz. bronz lemezek, melyek rendeltetése ismeretlen. Törött sírbögre.

21-ik sír, 200 cm. mély, 175 cm. hosszú férfi-sír, csontozat rendben.

Leletek : Aranyozott bronz : Hat darab gombalakú övdísz sisakos fejképpel, az arez előtt lilium vagy kereszt, melyet tartani látszik, egy kis bronz övkapocs és két lepke-alakú áttörött övdísz ; az övdísz rajza rendkívül érdekes és a korra nézve esetleg támpontot nyújthat. Törött sírbögre.

Csunyi 25. sír.

22-ik sír, 140 cm. mély, 140 cm. hosszú gyermek-sír, csontozatnak nincs nyoma, a sírbögre elmállott.

23-ik sír, 130 cm. mély, 150 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

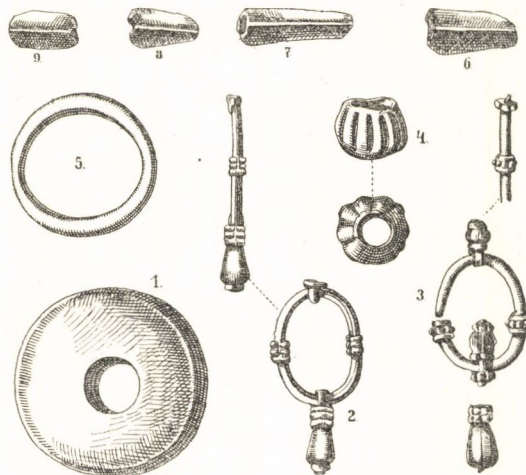
24-ik sír, 180 cm. mély, 180 cm. hosszú férfi-sír, csontozat helyen.

25-ik sír.

Leletek: Bronz: 4. sz. egy két lapból álló áttörött nagy szíjvég, melynek oldalai is rovátkás díszítéssel vannak ellátva, 5—8. sz. ugyanily alakú kis szíjvég, 9. sz. szíjhüvely czizelirozott diszitménynyel (új alak), 10. sz. szíjesat, 11—18. sz. repülő szárnyasalakú czizelirozással díszített kapocs, 19—24. sz. paizsalakú övdísz. Vas: 1—3. sz. vastör és darabjai. Törött sírbögre.

26-ik sír, 180 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, esonozat lehetőleg ép.

Leletek: Bronz: Két fülönfüggő, egy karika, egy üvegyöngy, 14 gyurma-gyöngy, egy orsógomb, egy sírbögre.

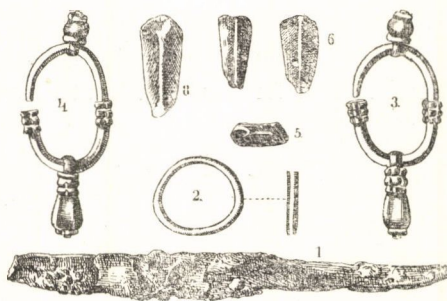
Csunyi 27. sír.

27-ik sír, 110 cm. mély, 90 cm. hosszú, esonozat szerint fiatal nő sírja.

Leletek: 2. 3. sz. két bronz fülönfüggő kék üvegcsappal, igen díszes, 4. sz. egy kék paszta-gyöngy, 5—9. sz. üvegyöngy, fekete és egy kis díszített bronz rudacska.

28-ik sír, 120 cm. mély, 110 cm. hosszú gyermek-sír minden lelet nélkül.

29-ik sír, 200 cm. mély, 180 cm. hosszú női sír, esonozat rendetlen fekhelylyel korhadva.

Csunyi 29. sír.

Leletek: 3. 4. sz. két bronz fülönfüggő szép üvegcsappal, 2. sz. bronz karika, 5—8. sz. fekete üvegyöngyök és egy vaskés. Sírbögre törött.

30-ik sír, 190 cm. mély, 180 cm. hosszú női sír, esonozat alig felismerhető.

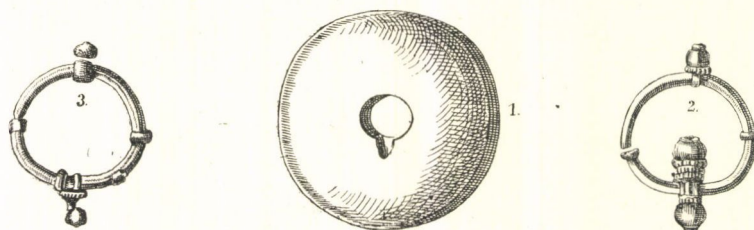
Leletek: 2. 3. sz. két bronz fülönfüggő, kis fekete üvegcsappal és egy orsógomb, melynek nyílása szívalakú.

31-ik sír, 120 cm. mély, 120 cm. hosszú női sír, esonozat elkorhadt.

Leletek: 1. sz. bronz fülönfüggő, 2. sz. bronz karika, 3—19. sz. különböző alakú üveg- és paszta-gyöngyök. Törött sírbögre.

32-ik sír, 175 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, csontozatról felismerhető.

Leletek: 1. sz. bronz lemezgyűrű, fehér üvegbetéttel, 3. sz. egy nagy paizsalakú, rovátkásan díszített fekete paszta-gyöngy két csatornával, hátlapja sima, 4—9. sz. berakott gyurma-gyöngyök. Törött sírbögre.

Csunyi 30. sír.

33-ik sír, 150 cm. mély, 160 cm. hosszú férfi-sír, csontozat feldulva, csakis vas-fegyver négy töredéke találtatott.

34-ik sír, 190 cm. mély, 170 cm. hosszú férfi-sír, csontozat rendben.

Leletek: Bronz: 3. 4. sz. egy mindkét oldalán másképp díszített nagy szíjvég, 5. sz. egy tömör, három helyen áttörött övpánt, új alak, 6—8. sz. lemez övdíszek. Vas: 1—3. sz. egy vastór darabjai.

35-ik sír, 120 cm. mély, 100 cm. hosszú gyermek-sír, csontozat elkorhadt.

Csunyi 31. sír.

Lelet: Egy kis bronz-karika és kis vas-kés.

36-ik sír, 150 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír, csontozatról felismerhető.

Leletek: Két bronz fülöngy; egy vas-kés, egy vasdarab és egy orsógomb.

37-ik sír, 90 cm. mély, 100 cm. hosszú gyermek-sír minden lelet nélkül.

38-ik sír, 140 cm. mély, 150 cm. hosszú férfi-sír, csontozat jó karban.

Csunyi 32. sír.

Leletek: Egy bronz fülöngy, egy vas-csat, két nyílvég.

39-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír, minden csontozat és lelet nélkül.

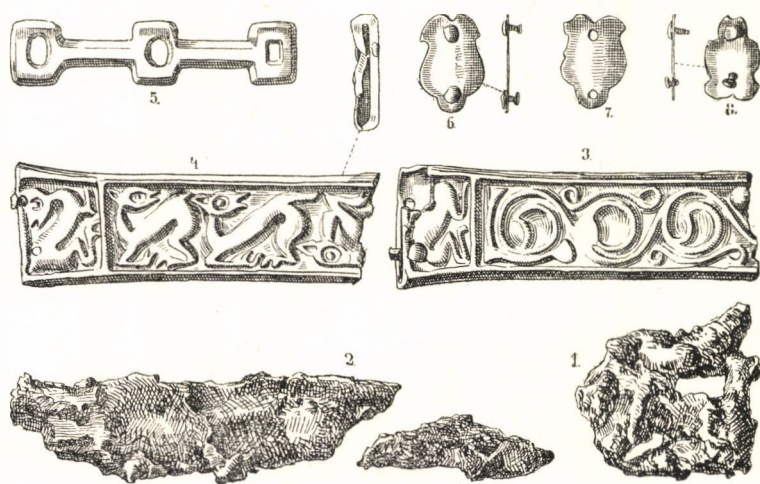
40-ik sír, 100 cm. mély, 90 cm. hosszú gyermek-sír, minden csontozat és lelet nélkül.

41-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú, csontozat után fiatal nő sírja.

Leletek: 1. és 3. sz. két különböző nagyságú bronz fülöngy, 2. sz. egy nyakék-függő, hosszú, metszett kék üvegseppel és 4. sz. egy egészen új és pedig edényalakú 5 cm. átmérőjű, 2 cm. magas orsógomb, terra sigilatából.

42-ik sír, 140 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, csontozat elkorhadt.

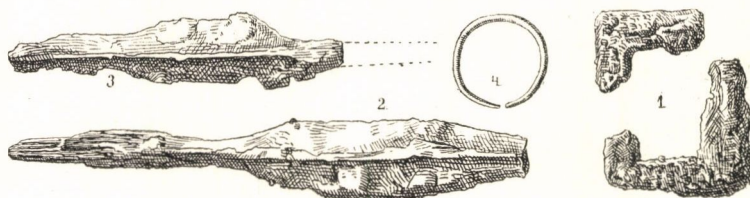
Lelet: Egy bronz füles csörgő, melyben egy vasgomb szabadon van elhelyezve és így mozgásra csörög. — Ily bronz csörgő Nemesvölgyön egy nagy bronz leletet nyújtott férfi-sírban is találtatott.

Csunyi 34. sír.

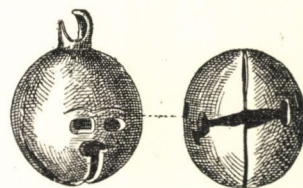
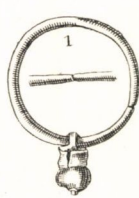
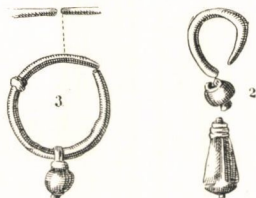
43-ik sír, 170 cm. mély, 150 cm. hosszú női sír, feldulva, melyben egy vaskésen és egy orsógombon kívül mi sem találtatott.

44-ik sír, 220 cm. mély, 190 cm. hosszú férfi-sír, csontozat ép.

Csunyi 38. sír.

Leletek: Bronz: 3. sz. nagy szíjvég, 4. 5. sz. egy nagyobb és egy kisebb szíjcsat, 6. 7. sz. két kis szíjvég, 8. sz. egy tömör hátlapján homorú övpánt, 9—14. sz. hat áttörött művű csat, 15—17. sz. három

Csunyi 41. sír.

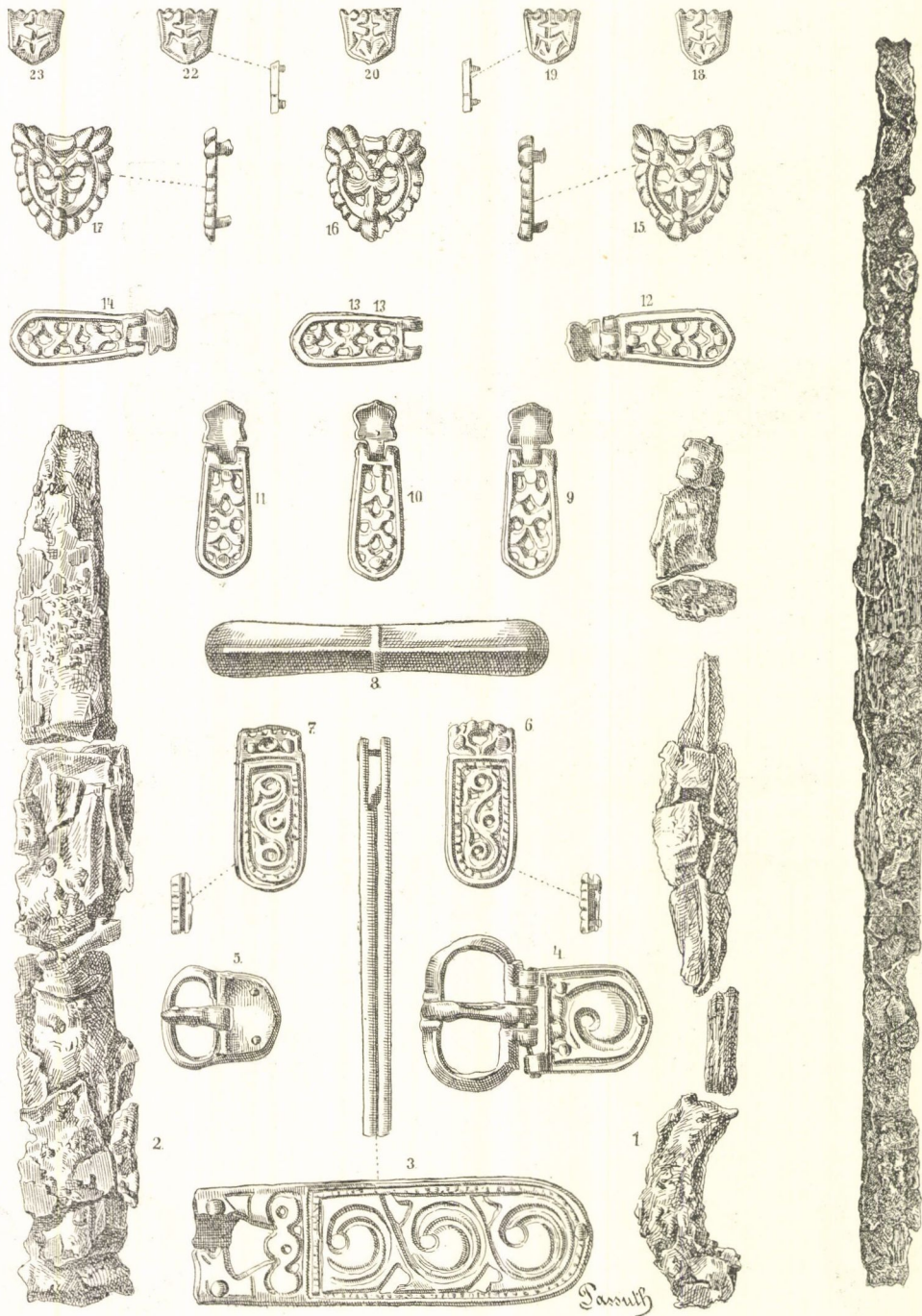
Csunyi 42. sír.

nagyobb paizsalakú övdész és 18—23. sz. 5 kisebb paizsalakú övdész. Vas: 1. sz. egy karika darabja és 2. sz. egy tör 3 darabban. Sírbögre.

Ezen sírban találtatott a bal lábszár mellett egy vaskard, melynek markolata 11 cm., pengéje 52 cm., tehát összesen 63 cm. hosszú, a fatok nyomait mutató penge szélessége pedig 3¹/₂ cm.

45-ik sír, 170 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, feldulva, az orsógomb megtaláltatott, sírbögre elmállott.

46-ik sír, 160 cm. mély, 180 cm. hosszú női sír, lelet nélkül, feldulva.

Csunyi 44. sír.

47-ik sír, 190 cm. mély, 180 cm. hosszú női sír, két bronz fülönfüggő és egy orsógombbal. Törött sírbögre.

48-ik sír, 170 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, feldulva, csak a vaskés és orsógomb találtatott.

49-ik sír, 220 cm. mély, 180 cm. hosszú női sír, ép csontozattal. Találtatott: két bronz fülönfüggő, tizenkilenc darab fekete üveggyöngy, vaskés és egy orsógomb. Törött sírbögre.

50-ik sír, 100 cm. mély, 90 cm. hosszú gyermek-sír, minden lelet nélkül.

51-ik sír, 120 cm. mély, 110 cm. hosszú gyermek-sír, minden lelet nélkül.

52-ik sír, 160 cm. mély, 160 cm. hosszú férfi-sír, feldulva.

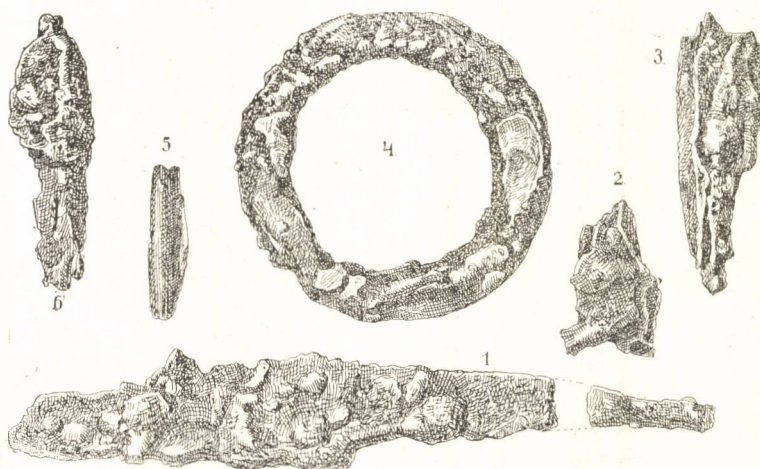
Lelet: 1. sz. vastőr, 2. sz. vasdarab, 3. sz. vaskés darabja, 4. sz. vaskarika, 5. 6. sz. nyílvég és nyele. Törött sírbögre.

53-ik sír, 130 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, minden lelet nélkül.

54-ik sír, 190 cm. mély, 180 cm. hosszú férfi-sír, csontozat jó karban.

Gazdagon aranyozott bronzlelet, a tárgyak ritka nagyságúak, kivitelük valóban művészi, a griffek pikkelyesek, a szíjhüvely szarvasalakkal van díszítve. Ezen férfi-sír az első, melyben két fülönfüggőt találtam, mert habár férfi-sírokban is leltem már fülönfüggőt, de egynél többet nem.

Leletek: Aranyozott bronz: 3. sz. egy nagy szíjvég, 4. sz. nagy szíjesat, 5. 6. sz. szíjkapcsok, 7. 8. sz. pikkelyezett griffes csatok, 9. 10. 13. sz. bronz lemezek, 11. sz. szépen díszített tömör szíjpánt, 12. sz. szíjhüvely szarvasalak díszítéssel, 14—16. sz. kis szíjesatok, 17. 18. sz. két egyszerű karika fülönfüggő. Törött sírbögre.

Csunyi 52. sír.

A legnagyobb óvatossággal sikerült ezen sírban a balkéz mellett fekvő kardot épen kiemelni. Ezen kard eltérő a többi sírmezői talált kardoktól, mert sokkal keskenyebb és jobb anyagból készült; a markolat hossza 12 cm., a penge hossza 76 cm., a keresztvérvas 9 cm., a penge szélessége egyenletesen 2 cm., fatok nyomokkal.

55-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír, feldult, csontozat lelet nélkül.

56-ik sír, 140 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

57-ik sír, 130 cm. mély, 110 cm. hosszú gyermek-sír, minden lelet nélkül.

58-ik sír, 180 cm. mély, 180 cm. hosszú női sír, feldulva, egy bronz fülönfüggő.

59-ik sír, 140 cm. mély, 180 cm. hosszú női sír, két bronz fülönfüggő, egy vaskés és egy orsógommbal.

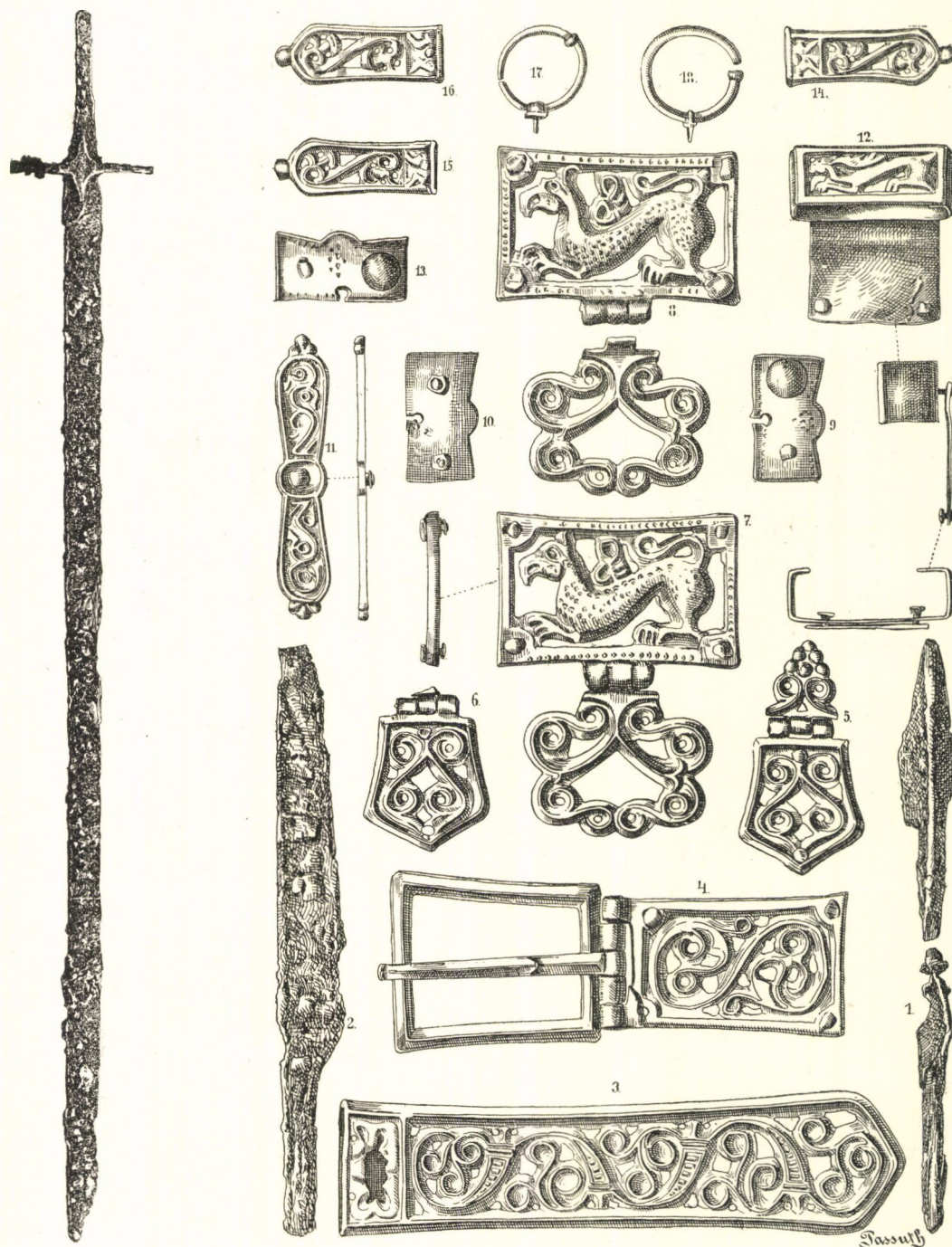
60-ik sír, 240 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír, két bronz fülönfüggő, két fekete hosszú üveggyöngy, egy vaskés és egy orsógommbal. Sírbögre törött.

61-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír, csontozat jó karban.

Leletek: 1. sz. egy áttörött rezés bronzkerítésbe foglalt kerek medaillon, belső anyaga ismeretlen, valószínűleg fa, a felső lapon két bronzlemez van, melyen egy férfiarcz körvonalai jelentkeznek, 2. 3. sz. két bronz fülönfüggő kék üvegseppel, 4—16. sz. különböző alakú fekete üveg és gyurmagyöngyök. Sírbögre.

62-ik sír, 190 cm. mély, 180 cm. hosszú férfi-sír, csontozat rendben.

Leletek: 4. 5. sz. ezüst lemezből rudacska alakban készült két fibula és 6. 7. sz. a bekapcsolásához szükségelt bronzkapsok. Ezen fibulák fával voltak kitöltve, illetve a lemezek farudacskára erősítve. Vas: 1. sz. vastór darab, 3. sz. vaskés darab, 2. sz. háromélű nyílvég.

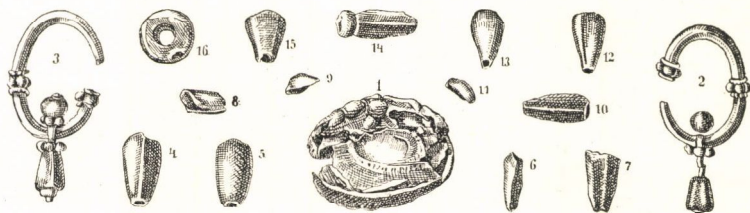
Csunyi 54. sír.

63-ik sír, 120 cm. mély, 120 cm. hosszú, egy ifjonez sírja, mert minden alak mérete kisebb a rendesnél.

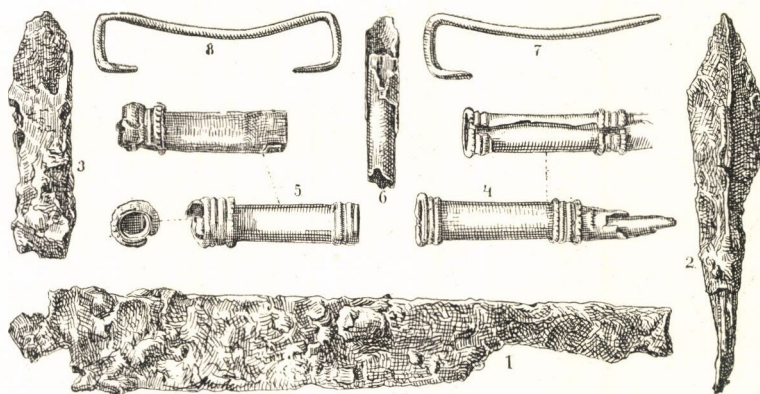
Leletek: Bronz: 5. sz. újjalakú karikás tömör karika övdisz, két oldalán elálló szárnynyal, 11. sz. a tömör övpánt, 6—10. sz. bronz szíjlemezek, továbbá 1—3. sz. vas nyílvégek és 4. sz. vaskarika. Törött sírbögre.

64-ik sír, 110 cm. mély, 90 cm. hosszú gyermek-sír, minden lelet nélkül.

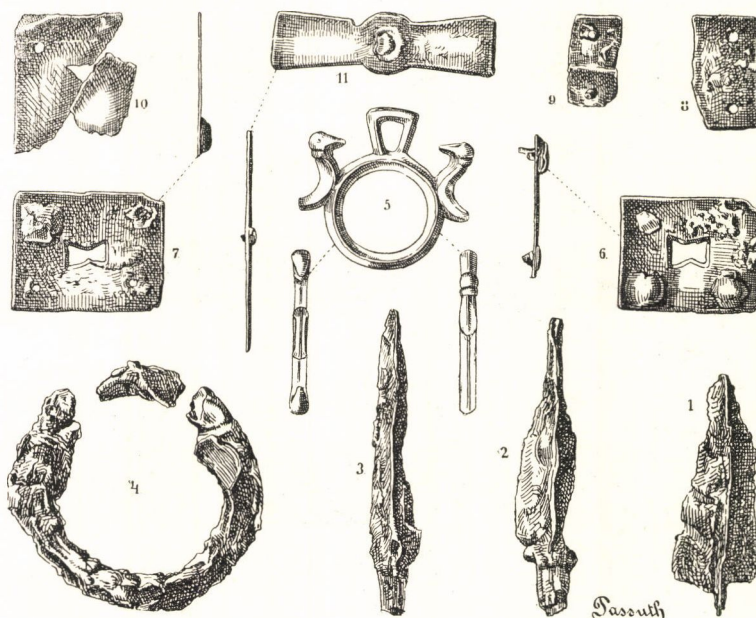
65-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír, feldult, találtatott egy fekete üveggyöngy, egy vaskés és egy orsógomb. Törött sírbögre.

Csunyi 61. sír.

Csunyi 62. sír.

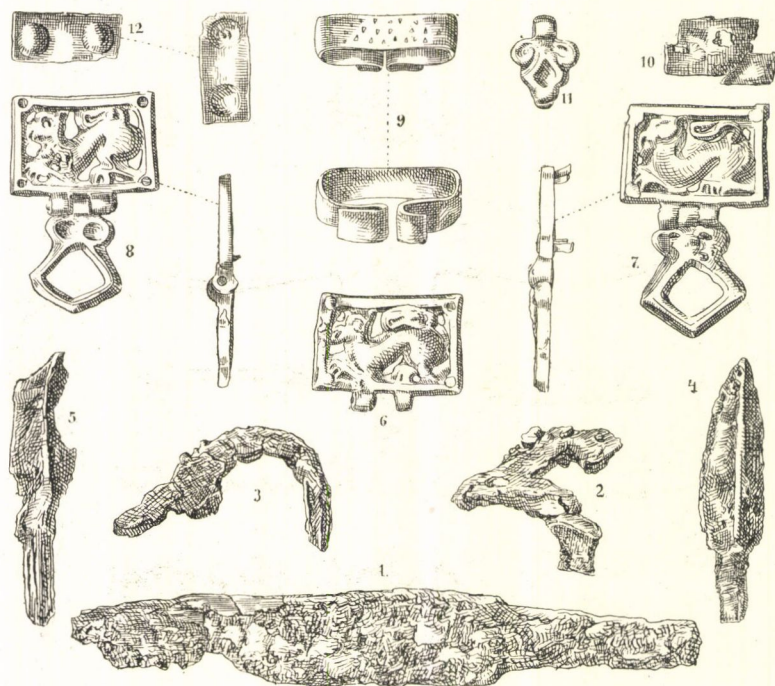
Csunyi 63. sír.

66-ik sír, 200 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, csontozat rendben. Találtatott egy bronz fülönfüggő, öt fekete hosszú üveggyöngy, egy vaskarika és egy orsógomb. Egy sírbögre.

67-ik sír, 120 cm. mély, 100 cm. hosszú gyermek-sír, minden lelet nélkül.

68-ik sír, 200 cm. mély, 170 cm. hosszú férfi-sír, csontozat helyén.

Leletek: Bronz: 6—8. sz. griffes csatok, 9. sz. szíjhüvely felső lapja pontozott diszítéssel, 10. sz. ismeretlen rendeltetésű diszített bronzlemez, 11. sz. levélalakú kis övdísz és 12. sz. egy 2 helyen átlukasztott bronz szíjlemez. Vas: 1. sz. vastőr, 2. 3. sz. vascsat két darabja, 3. 4. sz. vas nyilvégek. Törött sírbögre.

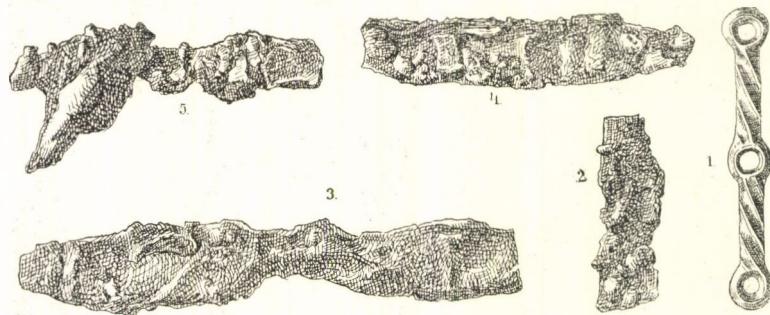

Csunyi 68. sír.

69-ik sír, 120 cm. mély, 100 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

70-ik sír, 140 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, minden lelet nélkül.

71-ik sír, 200 cm. mély, 180 cm. hosszú férfi-sír.

Csunyi 71. sír.

A nagy mélység folytán bronzleleteket reméltem, azonban a csontozat rendetlen fekvése folytán kétségtelenné vált, hogy a sír fel van dülva és azért más nem is volt található, mint az 1. sz. bronz tömör sodrott fibula (új alak) és 2—5. sz. vastőr- és kés-darabok. Törött sírbögre.

72-ik sír, 130 cm. mély, 110 cm. hosszú gyermek-sír, minden lelet nélkül.

73-ik sír, 140 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

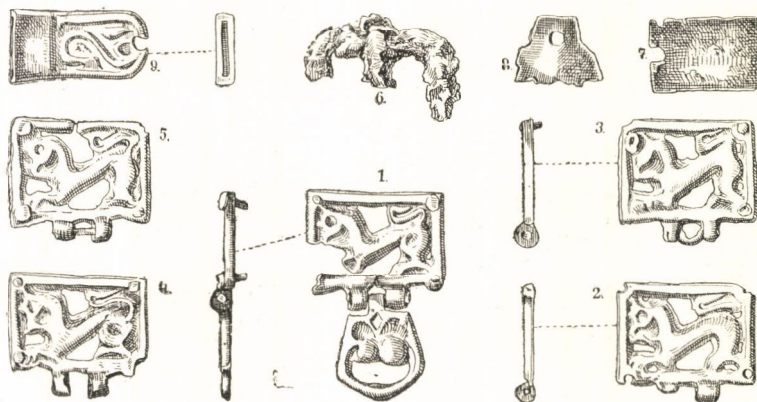
74-ik sír, 180 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, teljesen feldulva, csak a medence-csontról volt felismerhető.

75-ik sír, 115 cm. mély, 160 cm. hosszú férfi-sír.

Leletek: Bronz: 1—5. sz. griffes csatok, 7. 8. sz. lemezek, 9. sz. szíjvég. Vas: 6. sz. vascsat darab. Törött sírbögre.

76-ik sír, 110 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

77-ik sír, 180 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, két bronz fülöngy, négy fekete hosszú üveggyöngy, egy orsógombbal és ép sírbögrével.

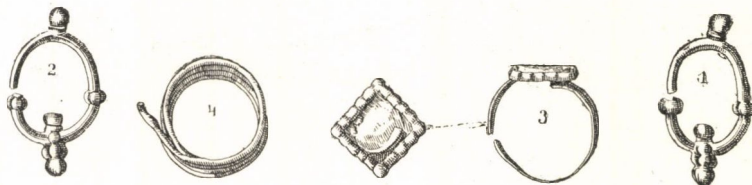
Csunyi 75. sír.

78-ik sír, 100 cm. mély, 90 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül, sírbögre elmállott. Törött sírbögre.

79-ik sír, 160 cm. mély, 150 cm. hosszú feldult és a csontozat után ítélve női sír, lelet nélkül.

80-ik sír, 230 cm. mély, 170 cm. hosszú női-sír. Leletek: egy bronz fülöngy, hét fekete üveggyöngy, egy vaskés, egy orsógomb. Törött sírbögre.

81-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír. Leletek: egy bronz fülöngy, egy bronz karika, nyolcz fekete üveggyöngy, hat vasdarab. Törött sírbögre.

Csunyi 91. sír.

82-ik sír, 140 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, feldulva.

83-ik sír, 131 cm. mély, 110 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

84-ik sír, 120 cm. mély, 140 cm. hosszú férfi-sír, feldult, találtatott egy vaskés és egy nyilvég, egy sírbögre.

85-ik sír, 160 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, feldult.

86-ik sír, 120 cm. mély, 110 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül, csak törött sírbögre találtatott.

87-ik sír, 180 cm. mély, 160 cm. hosszú gyermek-sír, egy vaskéssel.

88-ik sír, 200 cm. mély, 180 cm. hosszú, feldult férfi-sír. Leletek: egy vascsat, egy vaskés és tiz vasdarab.

89-ik sír, 160 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

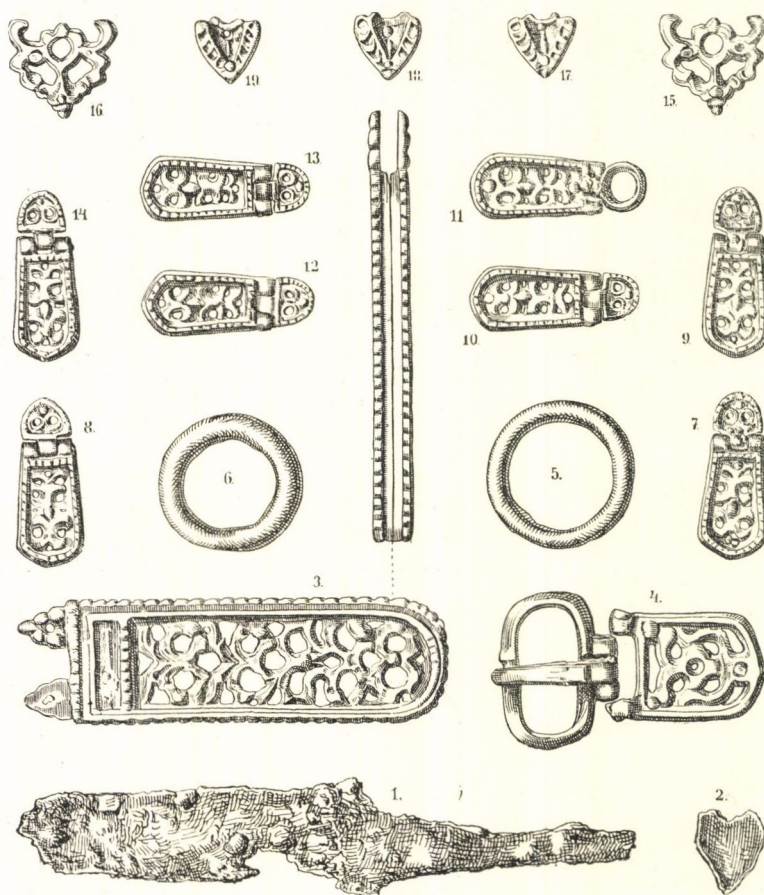
90-ik sír, 140 cm. mély, 110 cm. hosszú gyermek-sír, törött bögrével.

91-ik sír, 200 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír.

Leletek: 1. 2. sz. két bronz fülöngy, 3. sz. egy reczés keret díszítményű négyzet betétes lemezgyűrű, 4. sz. egy hatszor sodrott bronz spirális karikagyűrű, ezen sír az összes feltárt sírok közül az egyedüli, melyben két gyűrű találtatott, a lemezgyűrű a balkéznel volt, a betét nem találtatott, a hatsoros bronz spirális gyűrű pedig a jobb kéznél feküdt.

92-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú férfi-sír.

Ezen-sírban a csontozat erősnek és rendszeren, tudniillik hanyatt fekvé találtatván, megkísértettük az ott fekvő vázat teljesen letakarni, úgy, hogy minden csontozat a helyén, valamint minden lelet is

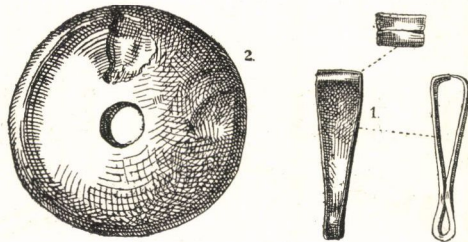

Csunyi 92. sír.

érintetlenül maradjon. — Ezen munkálatot az ásatásban segédkezett barátom, Probáld Ferencz, félnap alatt képzelhetlen türelemmel be is fejezte, a csontozatok melletti földet kivéste, a csontvázt és azon körül feküdt bronzleleteket szivacsos lemosta, és azután a földkivésés folytán támadt közöket és a sír fenekét fehér homokkal kitöltvén, az egész váz hátán fekvé a föld súlya által nyugat felé nyomott fejjel úgy tűnt elő, mint fehér alapra fektetett barna színesfestmény, míg az öv körüli patinás bronz övdíszek, szíjvégek és csatok alkalmazási helyükön úgy feküdtek, a mint oda, több mint egy ezredév előtt kerültek. Ezen műveletből igen sokat tanultunk, mert a rendszerint egyforma alakban előforduló bronzcsatok és szíjvégek rendes fekvési helyét, sőt egyesek rendeltetése és alkalmazása módját is felismertük, a mi további ásatásoknál nagy előnyre fog szolgálni, ugyanis a 7—14. sz. nyolcz kis csat akként feküdt, hogy a mell mindkét oldalán mintegy 5 cm. távolságban egymástól feküdt 2 és 2 darab a díszes oldalával felfelé fordítva, tehát a két vállon át hátrafelé a hastól a derékig nyuló szíj tartására szolgáltak, mert a másik négy csat a derék tájon, de díszes lapjával a földön, tehát üres lapjával felfelé

feküdt. — Ezen vázat szándékoztam lefestetni, azonban szombati nap lévén, délután esős vihar és záporosó lepvén meg, kénytelen valék a leleteket kiszedni, melyek a következők:

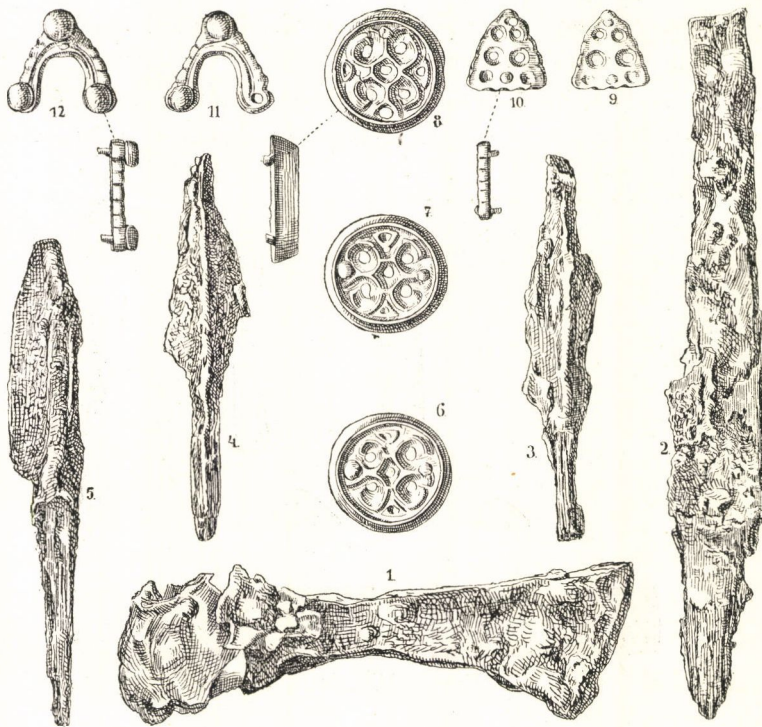
Bronz: a 7—14. sz. már ismertetett kapocs, 3. sz. áttörött nagy szíjvég, 4. sz. szíjesat, 5. 6. sz. karikák, 15—19. sz. övdíszek. Vas és pedig az 1. és 2. sz. vastör és darabja. Egy sírbögre.

Csunyi 93. sír.

Csunyi 99. sír.

Csunyi 103. sír.

93-ik sír, 140 cm. mély, 180 cm. hosszú női sír.

Leletek: 1. sz. bronz csiptető, egészen új alak, csak 3 cm. hosszú, egy orsógomb. Törött sírbögre.

94-ik sír, 180 cm. mély, 180 cm. hosszú feldult sír, csak egy vas-tör darabja találtatott;

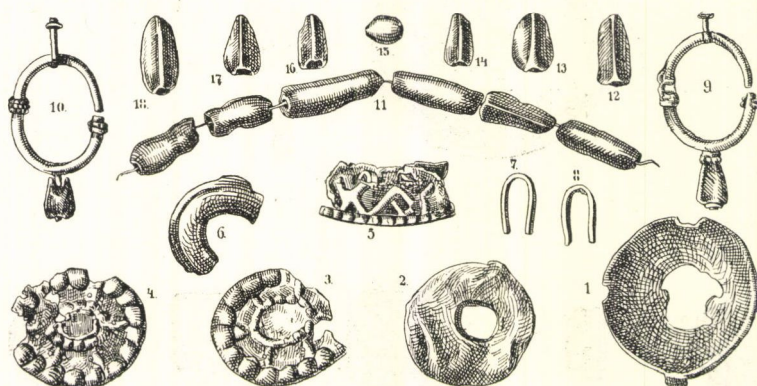
95-ik sír, 180 cm. mély, 180 cm. hosszú feldult sír, csak egy vas-kés találtatott;

96-ik sír, 125 cm. mély, 130 cm. hosszú gyermek sír, lelet nélkül, sírbögre törött;

- 97-ik sír, 100 cm. mély, 100 cm. hosszú, lelet nélküli gyermek-sír;
 98-ik sír, 90 cm. mély, 80 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül, sírbögre elmállott;
 99-ik sír, 140 cm. mély, 150 cm. hosszú női sír.

Lelet: Kis csúcsos orsógomb barna anyagból, egy legnagyobb körívén futó szalag díszül, az ezt elváltató felső és alsó részen pedig V alakú domború dísz, vagy faragvány, vagy öntvény.

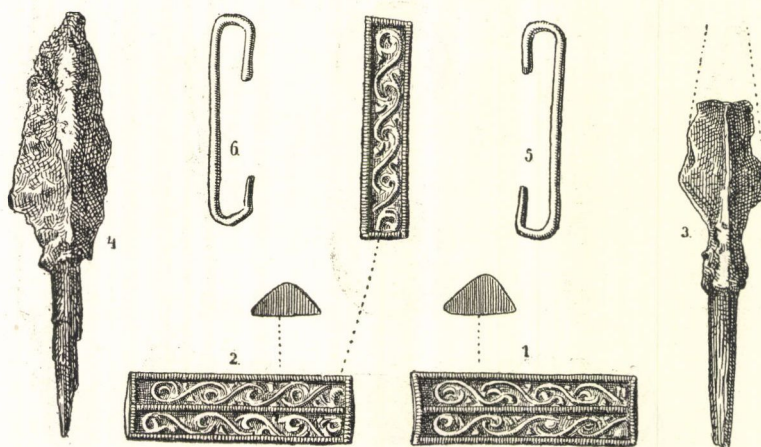
- 100-ik sír, 130 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, minden lelet nélkül;

Csunyi 111. sír.

- 101-ik sír 60 cm. mély, 80 cm. hosszú gyermek-sír, egy törött sírbögrével;
 102-ik sír, 90 cm. mély, 100 cm. hosszú gyermek-sír, elmállott sírbögrével;
 103-ik sír, 200 cm. mély, 160 cm. hosszú férfi-sír;

Leletek: 6—8. sz. gombalakú, öt helyen áttörött bronz övdísz, 9. 10. sz. kisebb és 11. 12. sz. nagyobb szíjdísz, 1. sz. vas-csákány, 2. sz. vas-tör, 5. sz. vas-kés és 3. 4. sz. háromélű nyilvégek.

Csunyi 113. sír.

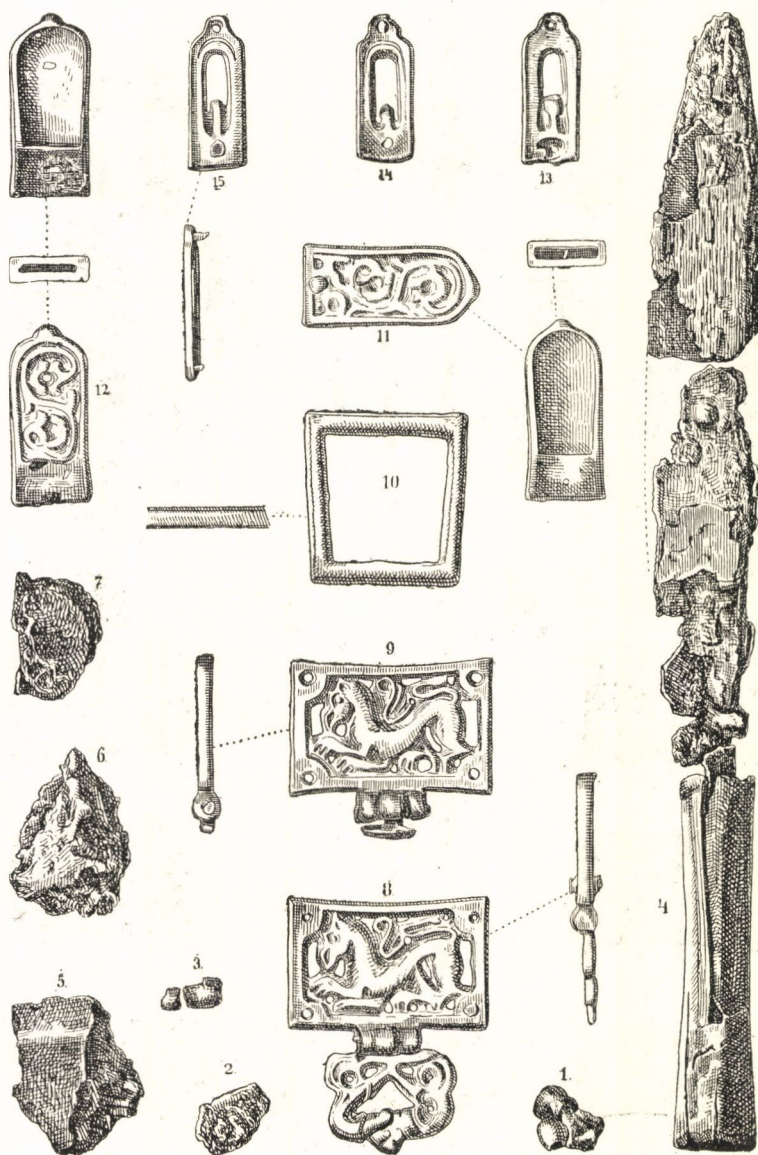
- 104-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú feldult női sír;
 105-ik sír, 116 cm. mély, 146 cm. hosszú női sír, egy bronz fülönfüggő, két üvegyöngy, egy orsó-gomb és törött sírbögrével;
 106-ik sír, 150 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, minden lelet nélkül;
 107-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír, két bronz fülönfüggő, két üvegyöngy, egy orsó-gomb és törött sírbögre;
 108-ik sír, 120 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, egy kis vaskéssel;

109-ik sír, 190 cm. mély, 170 cm. hosszú feldult női sír;

110-ik sír, 120 cm. mély, 110 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül;

111-ik sír, 120 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír.

Ezen sírban áttörött bronz lemezzel kerített medaillon, 3—6. sz. alul és felül bronz lemezekkel, belső tartalma nincs még átvizsgálva; az 1. sz. bronz lemez, rendeltetése ismeretlen, a 2. sz. kis törött

Csunyi 114. sír.

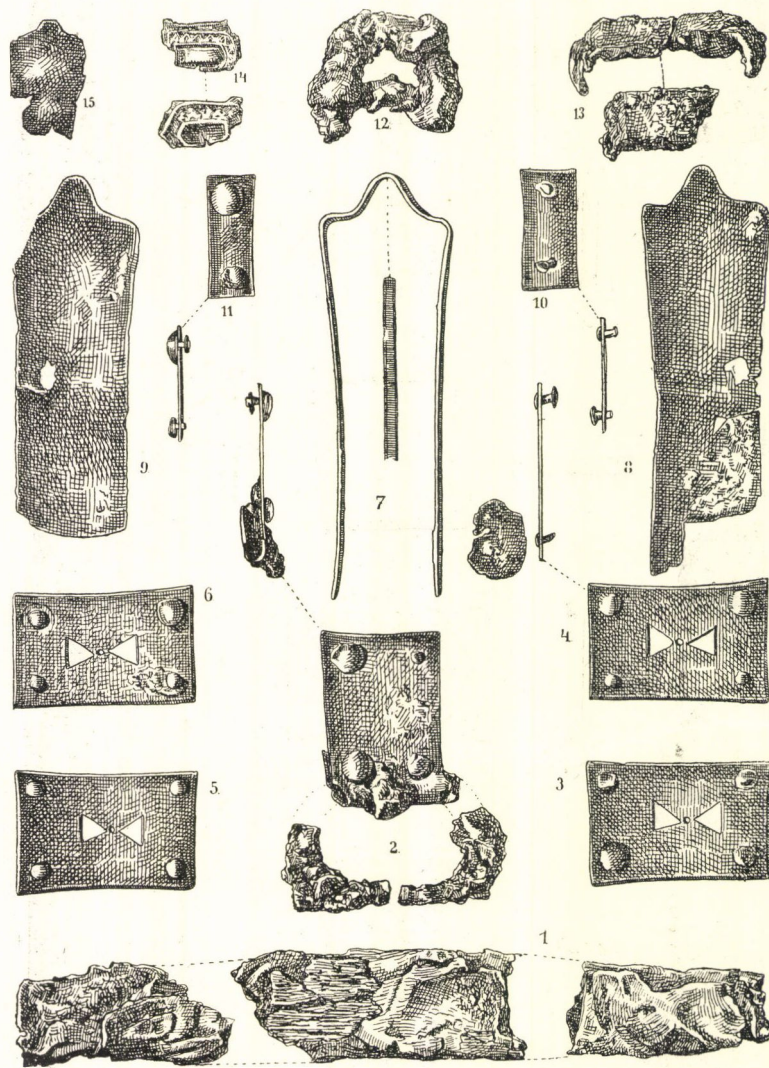
orsógomb (új alak); találatott még 9. 10. sz. szép fülönfüggő, 7. 8. sz. bronz kapocs, 11—18. sz. különböző alakú és nagyságú fekete üveggyöngyök. Törött sírbögre.

112-ik sír, 120 cm. mély, 150 cm. hosszú női sír, két bronz fülönfüggővel.

113-ik sír, 300 cm. mély, 300 cm. hosszú, előkelő férfi sírja, feldult.

Ezen sír legérdekesebbnek ígérkezett rendkívül nagysága folytán minő az eddigi feltárt 735 sír ásása közben soha elő nem fordult. Ezen 300 cm. hosszú és 250 cm. szélességben jelentkező sírt két munkás egy egész napon át nem bírta feltárni, s miután az eddig általam feltárt 735 sír között még a kettős sírok sem bírtak ily méretekkel, azon reményt tápláltam, hogy e helyütt az ott temetkezett néptörzs egy

előkelő férfiak lehelte nyugalmat, miután azonban 220 cm. mélységben sem találtunk semmi ember-ereklye nyomaira, ezen körülmény már azon vélelmet kelté bennem, hogy talán ezen gödör nem is sírhely, hanem valami más rendeltetése lehetett, de 250 cm. mélységben, 3. sz. nyilvég és egy koponyadarab találatván, kétségtelenné vált, hogy egy előkelő egyén feldult sírjában kutatok. — Az egyenként elszórtan előkerülő csontozat majd minden darabja patinás lévén, azon reményben, hogy mégis találok valami a dulók által fel nem talált tárgyat, a sír további tartalmát átrostáltattam és így került elő a fekvési helyén az 1. sz. és 2. sz. arany fibula, melynek bronz kapcsai 5. 6. sz. szinte a rostában maradtak.

Csunyi 116. sír.

Ezen $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú 1 cm. széles prizma-alakú arany kapcsok alatt feküdt kétségtelenül a két bronz kapocs, mely a két csat összefoglalására szolgált. Sajnos, hogy ezen sír feldulva volt, mert talán igen sok és jellemző leleteket tartalmazhatott, a mennyiben arany tárgyak is mindig bronzlemezekre alkalmazva, ezen lemezekkel voltak a ruhára vagy szíjra erősítve.

114-ik sír, 200 cm. mély, 180 cm. hosszú férfi-sír, erős csontozattal.

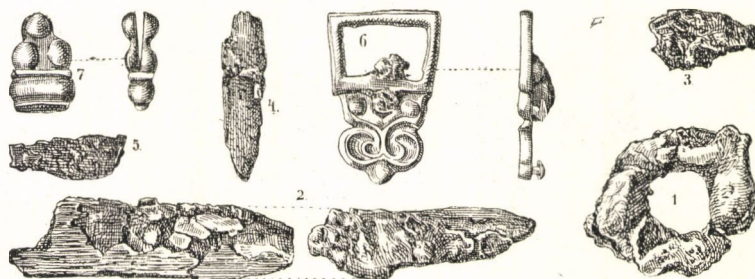
Első sír az összes feltárt sírok között, melyben a kés csontnyele is megtaláltatott, 4. sz. ezen nyél egészen kezdetlegesnek látszik, valószínű azonban, hogy a díszítmény már lekorhadt; ezen sírban ismeretlen rendeltetésű gyánta-darabok találatottak; ezen kívül 8. 9. sz. bronz griffes csattok, 10. sz. bronz szíjcsatrész, 11. 12. sz. kis szíjvég, 13—15 sz. egész új idomú bronz kapcsok. Törött sírbögre.

115-ik sír, 140 cm. mély, 120 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

116-ik sír, 185 cm. mély, 170 cm. hosszú férfi-sír.

Ezen sír az első, melyben a szíjvég nem tömör, hanem egy bronz sodronyból készült keretre mindkét oldalról reá erősített ezüst lemezből áll, 7—9. sz. — Ezen kívül találtatott az övet díszített 3. 4. 5. 6. 10. és 11. sz. négyszögletes, közepén áttörött lemez meg vas-kés és több vasdarab. Törött sírbögre.

117-ik sír, 170 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, két fülönfüggő egy orsógommbal és egy sírbögrével;

Csunyi 121. sír.

118-ik sír, 180 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, fakoporsó nyomaival. Lelet: két fülönfüggő, 17 üvegyöngy, vastöredék, orsógomb;

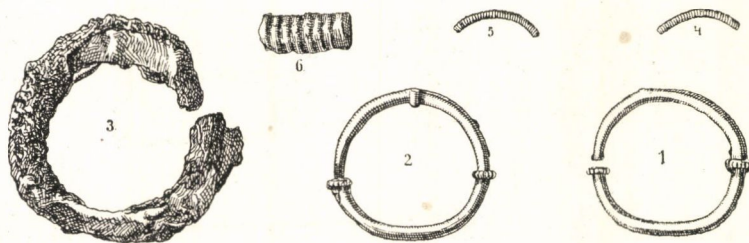
119-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú kettős sír, 15 üvegyönggyel;

120-ik sír, 100 cm. mély, 70 cm. hosszú gyermek-sír lelet nélkül, törött sírbögrével;

121-ik sír, 180 cm. mély, 120 cm. hosszú, ifjú sírja.

Lelet: 6. sz. kis méretű bronz szíjcsat, 7. sz. bronz szíjdisz, 1. sz. vaskarika, két nagy vaskés két darabban és vasdarabok.

122-ik sír, 180 cm. mély, 150 cm. hosszú női sír, két bronz fülönfüggő és öt fekete üvegyönggyel. Törött sírbögre.

Csunyi 124. sír.

123-ik sír, 100 cm. mély, 90 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

124-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír.

Lelet: Két bronz fülönfüggő, egy bronz tekeres, egy vaskarika, két vasdarab és törött sírbögre.

125-ik sír, 175 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, feldult, minden lelet nélkül.

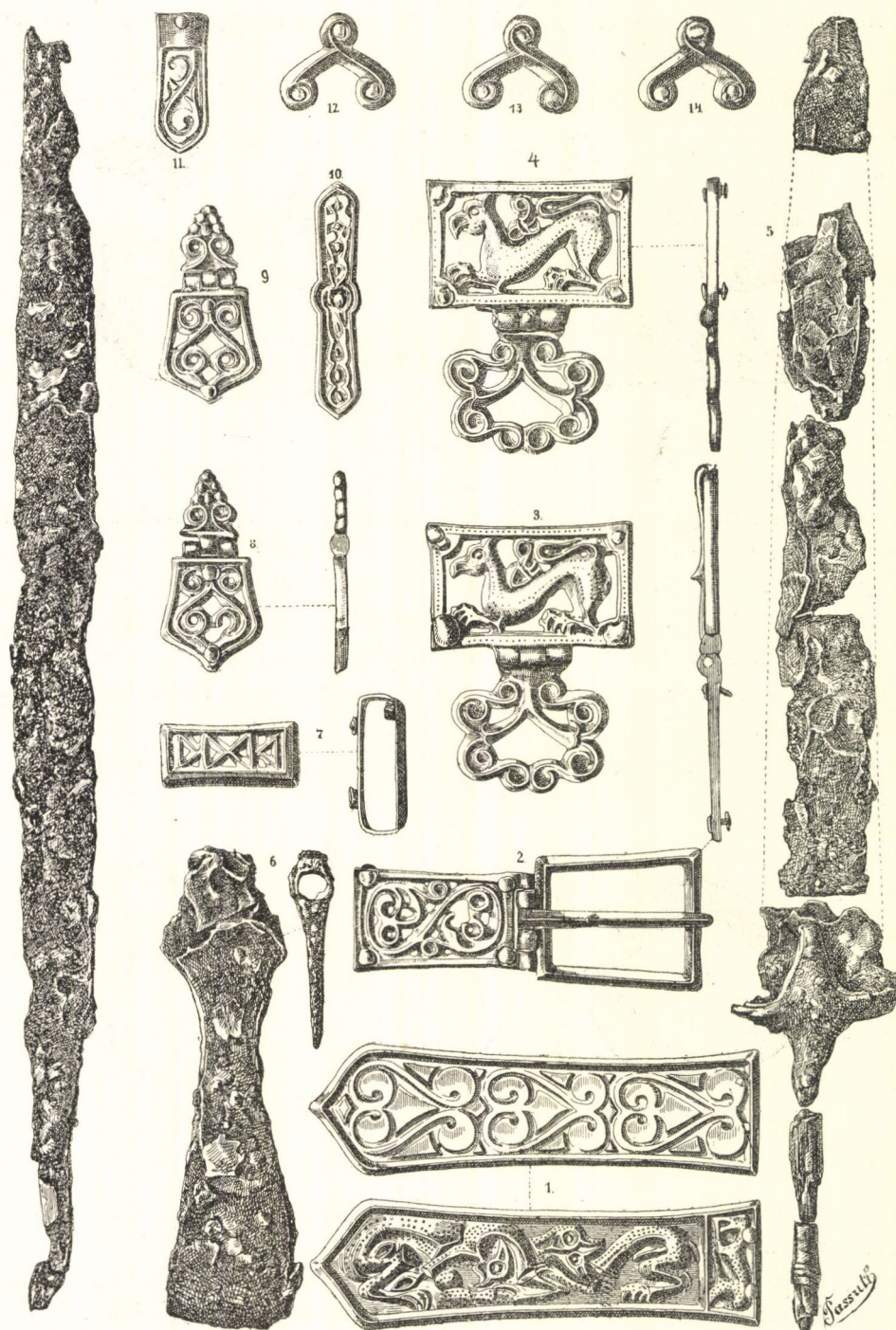
126-ik sír, 200 cm. mély, 160 cm. hosszú férfi-sír, fakoporsó nyomaival; lelet: egy bronz lemez, egy vas-kés, egy vas-csákány, két nyilvég, két karika.

127-ik sír, 200 cm. mély, 180 cm. hosszú férfi-sír, aranyozott lelettel.

Ezen sír a leggazdagabb, mert legtöbb leletet nyújtott, a szíjvég és griffes csatok és egyéb szíj- és övdíszek mind gazdagon aranyozva vannak, és az eddig találtak között legnagyobb mérettel bírnak.

Leletek: 1. sz. sárkány-alakkal díszített nagy szíjvég, 11 cm. hosszú, közepén 2¹/₂ cm. széles,

2. sz. bronz tömör szíjcsat, 3. 4. sz. griffes csat, 5 cm. 20 mm. széles, 7. sz. szíjhüvely tömör, 8. 9. sz. szíjcsat, 10. sz. szíjpánt, 11—14. sz. övdisz, mind aranyozott bronz, 5. sz. vastőr, 26 cm. hosszú, 6. sz. csákány, 14. cm. hosszú és egy törött sírbögre.

Csunyi 127. sír.

Ezen sírban találtatott egyenes vaskard 66 cm. hosszú, 4 cm. széles.

128-ik sír, 180 cm. mély, 170 cm. hosszú feldult női sír, egy vas-kés és egy orsógombbal.

129-ik sír, 110 cm. mély, 95 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

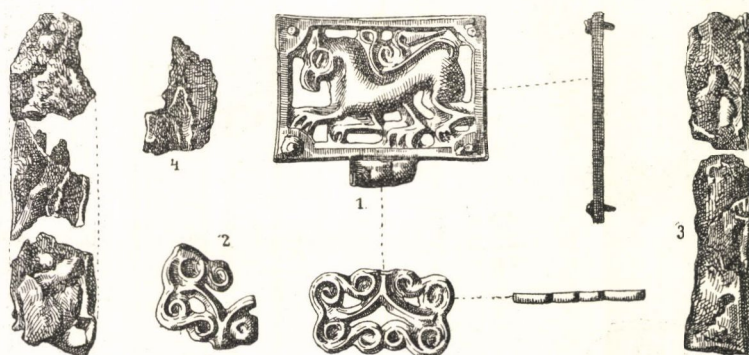
130-ik sír, 120 cm. mély, 100 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

131-ik sír, 300 cm. mély, 170 cm. hosszú feldult sír.

Leletei: 1. sz. griffes csat, 5. sz. más griffes csat fogantyújának egy része, 3. 4. sz. vas-tőr és kés darabjai.

132-ik sír, 160 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír, huszonkét üvegyöngy, egy orsógomb és vas-darabok.

133-ik sír, 200 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír, fakoporsó nyomaival, egy bronz fülöngy, 58 üvegyöngy, egy vas-lemez, egy orsógomb és törött sírbögre.

Csunyi 131. sír.

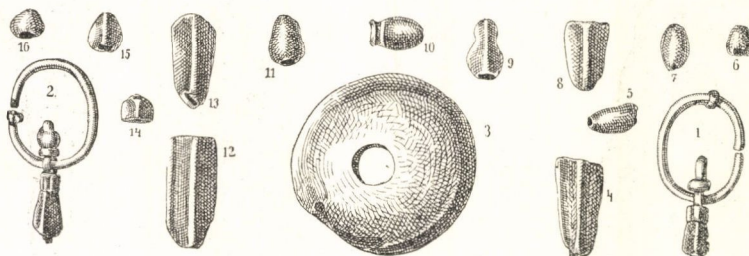
134-ik sír, 130 cm. mély, 130 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

135-ik sír, 100 cm. mély, 110 cm. hosszú, fakoporsó nyomai, két bronz fülöngy, tizenhét üvegyöngy, egy orsógomb, törött sírbögre.

136-ik sír, 120 cm. mély, 90 cm. hosszú gyermek-sír, vas-karika és vas-késsel.

137-ik sír, 100 cm. mély, 75 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

138-ik sír, 180 cm. mély, 160 cm. hosszú feldult férfi-sír, egy vas-kés és vas-tőr darabjai, törött sírbögre.

Csunyi 139. sír.

139-ik sír, 200 cm. mély, 180 cm. hosszú női sír, fakoporsó nyomaival.

Leletei: 1. 2. sz. két bronz fülöngy, 3. sz. orsógomb és tizenhét fekete üvegyöngy.

140-ik sír, 120 cm. mély, 140 cm. hosszú gyermek-sír, vas-késsel.

141-ik sír, 190 cm. mély, 170 cm. hosszú feldult női sír.

142-ik sír, 200 cm. mély, 180 cm. hosszú férfi-sír, fakoporsó nyomai.

Leletei: 1. sz. nyilvég, 2. sz. vas-tőr, 3. 4. sz. vas-csákány, 5—14. sz. vaskarika, csat és vasdarabok, törött sírbögre.

143-ik sír, 120 cm. mély, 80 cm. hosszú, lelet nélküli gyermek-sír.

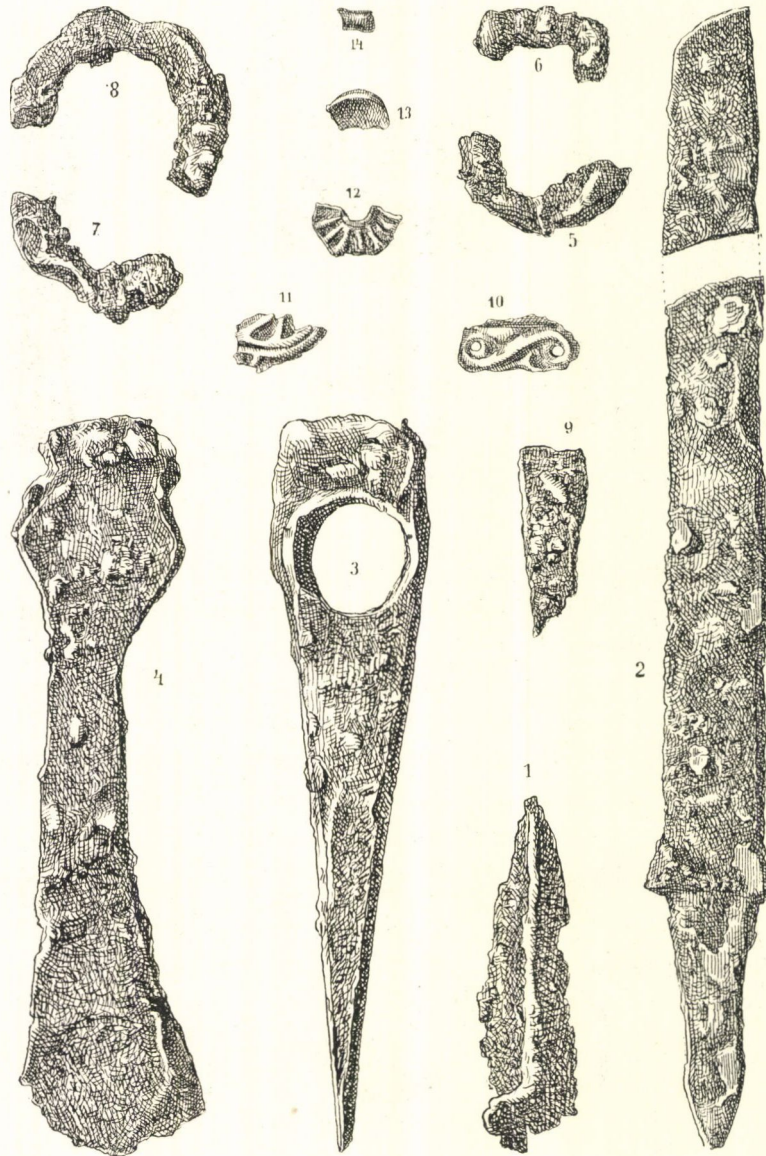
144-ik sír, 200 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír, 26 üvegyöngy és egy orsógomb, törött sírbögre.

145-ik sír, 130 cm. mély, 75 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

146-ik sír, 120 cm. mély, 80 cm. hosszú gyermek-sír, lelet nélkül.

147-ik sír, 190 cm. mély, 160 cm. hosszú női sír, fakoporsó nyomaival, két bronz fülönfüggő, száz darab kis sárga gyurmagyöngy, ép sírbögre.

148-ik sír, 160 cm. mély, 180 cm. hosszú kettős sír.

Csunyi 142. sír.

Leletek: 1. 2. sz. két áttörött diszú nagy szíjvég, 2. sz. kis szíjvég, nyolcz darab áttörött szíjcsat, két fülönfüggő, két kis négyszögű keret, egy szíjhüvely, két szíjpánt és egy szívalakú övdísz, törött sírbögre.

149-ik sír, 180 cm. mély, 160 cm. hosszú férfi-sír.

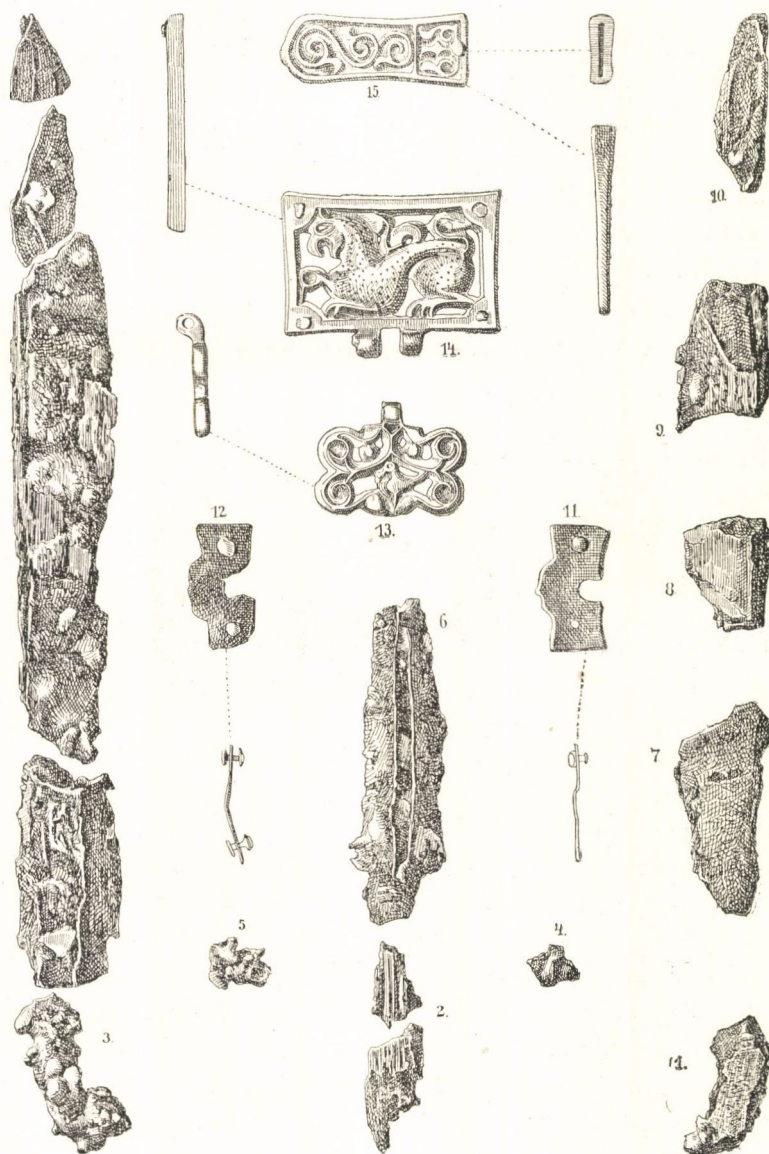
Leletek: 1—5. sz. vas-darabok, 6. sz. vas-tőr, 7—10 sz. vas-kés darabjai, 11. 12. sz. bronz lemezek, 13. 14. sz. nagy griffes csat, 15. sz. kis szíjvég.

150-ik sír, 175 cm. mély, 170 cm. hosszú női sír,

Leletek: 1. sz. ezizelirozott bronz karperecz darabja, 2. 3. sz. két bronz lemez, 4—11. sz. valószínűleg vas-kés darabjai, törött sírbögre.

151-ik sír, 160 cm. mély, 165 cm. hosszú; egy feldúlt sír, minden lelet nélkül.

Ezen alkalommal a fenti 35 férfi, 57 női, 56 gyermek, 2 kettős és 1 többes sírnál több, mint már fent említém, feltárható nem volt, mert a lelhely rendes gazdasági művelés alatt levő szántóföldön

Csunyi 149. sír.

terülvén el, őszi szántás alá vétetett, azonban kétségtelen, hogy a sírmező még tovább terjed és sok a történelmi kutatásra nézve kincset képező tárgy marad továbbra is a föld gyomrában enyészetnek kitéve.

A sírok fekvése éjszaknyugottól délkeletnek épen mint a nemesvölgyi és szentpéteri azonos jellegű sírmezőkön észleltetett, ezen iránytól ritka esetben tapasztaltatott eltérés.

A temetkezés legtöbb esetben koporsó nélkül történt, azonban e helyütt több sírban már a földben egyenszögű 2—4 cm. vastagságú barna színű egyenszögű hosszénégyszög alakban jelentkező vonalak

jelezték az egykori koporsót, a mi sem a szentpéteri, sem a nemesvölgyi sírmezőn nem észleltetett és így ugyanazon néptörzs létezésének újabbi idejére vall a csunyi sírmező.

Ezen temetkezési helyen sok sír volt feldúlva, mit a rendetlenül elszórt csontozat és a leletek teljes vagy részbeni hiánya sajnosan igazolt.

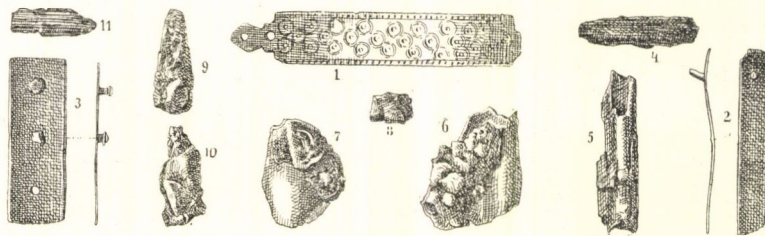
Azon fontos körülményen kívül, hogy ezen sírmező felfedezése folytán megyénk területén most már egy és ugyanazon néptörzsnek harmadik sírmezeje konstatáltatott, nagyon fontos eredményeket értünk el az által, hogy számtalan új alak és új rajzzal bíró leletet találtam, a minőkhez hasonló az eddig feltárt azonos jellegű nemesvölgyi 244 és szentpéteri 120 sírban nem fordult elő.

A kard a baloldalon a felső lábszár mellett fekszik, a csákány, tör és a kés rendszerint a jobb kéz-nél található; de kés, tör és nyílvégek balkézt is találtattak.

Kard a 151. sírban csakis három példányban volt épen kivehető.

A sírbögrék különböző idomúak és nagyságúak, legtöbb sírban nyílt szájú bögrék találhatók, melyekbe folyékony étel közé sokszor baromfi-hús is tétetett, mit a bögrékben található apró csontok igazolnak, igen ritka esetben csakis ital elhelyezéséhez alkalmas szűkszájú korsók találhatók.

A bögrék rendszerint a láb végénél, néha az alsó lábszárak egyik vagy másik oldalán, és ritka esetben a fejnél voltak elhelyezve; anyaguk fekete föld, a melyből idomított bögre nyílt tűznél szárított ki, ritka esetben sárga agyagból jól kiégetve is találhatók, különösen a korsók.

Csunyi 150. sír.

Az ezen ásatásból kikerült bögrék nyolcz különböző nagyságban találtattak, fekete földből alakítva, két korsó pedig sárga agyagból jól kiégetve, és pedig:

1. sz. Sárga agyagból kiégetett korsó. Talp átmérője 6 cm., magassága 25 cm., 20 cm. magasságban kezdődött a 4. cm. széles, 5 mm. vastag fül, mely a karima alatt végződhetett, felső karimája hiányzik. Talp köríve 20 cm. 5 mm., legnagyobb köríve a közepén 50 cm., torok átmérője 3 cm.

2. sz. Fekete földből készült nyílt bögre, talp átmérője 6 cm., talp köríve 22 cm., magassága 14 cm., öblöny átmérője 6 cm., a karima egyenletes benyomásokkal díszítve, karima köríve 20 cm., közepén legnagyobb köríve 32 cm. 5 mm.

3. sz. Fekete földből készült nyílt bögre, talp átmérője 6 cm. 5 mm., talp köríve 23 cm., középső köríve 38 cm., öblöny átmérő 10 cm., karima köríve 32 cm., magassága 11 cm. 5 mm.

4. sz. Fekete földből készült nyílt bögre, legnagyobb körívén három-három körvonallal díszítve, ezek alatt és fölött pedig hullámos szalagdísz. Talp átmérő 6 cm. 5 mm., öblöny-átmérő 10 cm., középső köríve 37 cm. 5 mm., felső karima köríve 28 cm. Talp köríve 22 cm.

5. sz. Sárga agyagból égetett korsó, melynek felső része hiányzik. Talp átmérője 5 cm. 5 mm., köríve 22 cm., középső legnagyobb köríve 51 cm., 10 cm. magasságban van a 2 cm. vastag fül, melynek lyuk-átmérője 2 cm.

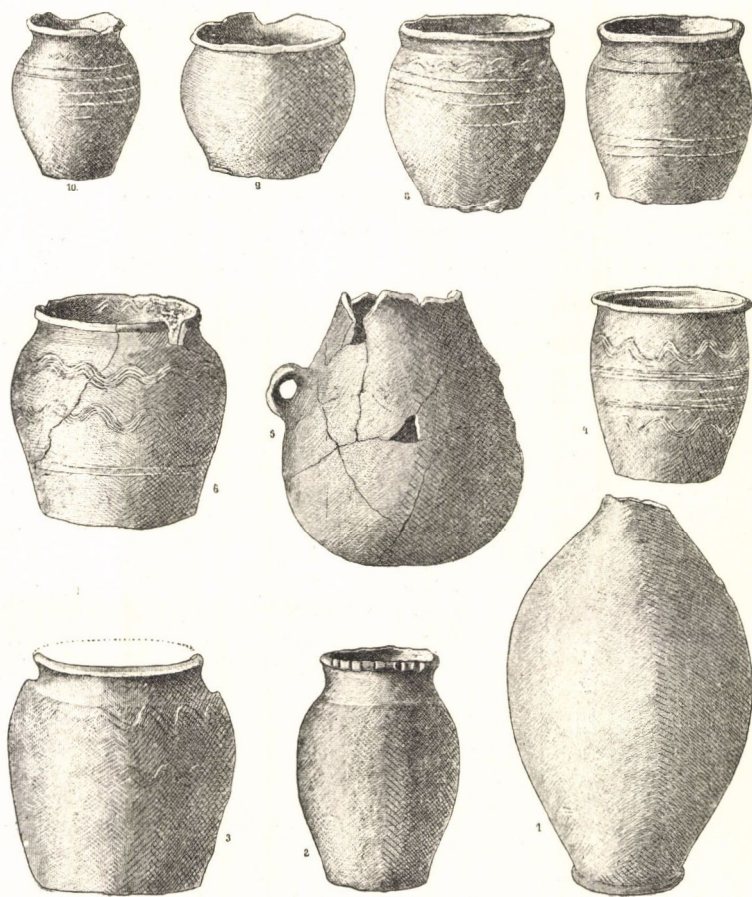
6. sz. Fekete földből készült nyílt bögre, 13 cm. magas, fent négy vonalos, közepén hat vonalos szalagdísz, ez alatt pedig három körvonalból álló dísz. Talp-átmérő 9 cm., köríve 30 cm., középső köríve 42 cm. 5 mm., öblöny átmérője 11 cm., köríve 36 cm.

7. sz. Fekete földből készült nyílt bögre, 8 cm. 5 mm. magas. Talp-átmérő 5 cm., köríve 18 cm., öblöny átmérője 7 cm., nyak köríve 19 cm., középső köríve 28 cm.

8. sz. Fekete földből készült nyílt bögre, 10 cm. magas. Talp átmérője 6 cm. 5 mm., köríve 23 cm., öblöny-átmérő 8 cm. 5 mm., karima köríve 25 cm., közép köríve 32 cm.

9. sz. Fekete földből készült nyílt bögre, 8 cm. 5 mm. magas. Talp-átmérő 7 cm. 5 mm., köríve 26 cm. 5 mm., öblöny-átmérő 9 cm. 5 mm., nyak köríve 26 cm., közép-körív 34 cm.

10. sz. Fekete földből készült és négy körvonallal díszített 10 cm. magas sírbögre. Talp-átmérő 5 cm., köríve 20 cm., öblöny-átmérő 7 cm., karima köríve 20 cm. 5 mm., középső köríve 27 cm. 5 mm.

Csunyi edények.

Ezen sírbögrékben kisebb csontozat, mellettük pedig nagyobb koncecsontok, rendszerint lábszár-csontok találtak, melyek egyes esetekben az emberi alsó lábszárcsontokon voltak keresztbe fektetve.

Ezen összes leletek Mosonmegye régiségtárában vannak elhelyezve és pedig összesen 3 kard, 12 bögre és 914 egyéb tárgy.

Jövő évben burgonya fog e sírmezőnek feltárt és fel nem tárt részein is díszlegni és sajnos, még igen sok lelet marad az utókor előtt továbbra is elrejtve.

M.-Óvár, 1894. évi november hó 15-én.

A diósgyőri vár.

KANDRA KABOS-tól.

Ez év őszén *Türk Frigyes* régészetkedvelő egri barátommal régi ismerősömet voltunk meglátogatni: a nekem beszédes és annyira kedves *diósgyőri várromokat*, miután már majdnem nagy ideje, hogy ültem *Mária királyné óriás mogorófája* alatt, ittam «*a király kutja*» vizéből.

Még jobban elgyöngülve, jobban összeesve találtam a vidék történeti korszakával egyidős ezen százados haldoklót, kinek utolsó kívánságát vélem, hogy ellestem, midőn életírásának vázolása mellett ezen kegyeletes látogatásomról írásban is, képben is beszámolok az emlékekben szegényebb jövő iránt való tekintetből. Ha már a mostani maradványok kevésbé tájékoztatók, mennyivel nehezebb lesz majd az eligazodás, ha a törmelékek rohamosan fognak szaporodni.

Elég futólag végig tekintenünk az előttünk álló A) alaprajzra,¹ hogy a túlzás gyanuját magamról elhárítsam. Különben a magyar Tudományos Akadémia *tek. archaeologiai bizottságáé* az érdem s enyim csak a hálás köszönet, hogy a vár erődítési méltatása után² a romok leírásában monographicus folytatást és kiegészülést nyerhet a diósgyőri hírneves vár, mielőtt véglegesen eltűnnék a föld színéről.

I. A hun-avar gyűrűvárak korszakára és Borsodnak árpádkori dinasztáira nem téve vonatkozást, nem esoda, hogy királyaink szeme megakadt a diósgyőri váron, mert kevés hely dicsekedhetik azon természeti előnyökkel, melyeket várunk környéke fölmutat. És ezen fölismerésnek érdeme a mint leginkább Lajosé, a «nagy királyé», úgy egyszersmind az ő lovagias lelkülete és messzenéző számítása vagyon mintegy e helyen megörökítve. Ez az oka talán, hogy e vidék fönkelt érzelmeket támaszt minden fogékony látogatója lelkében és a multak buvára ráismerni vél a romok ünnepélyes csendében a nagy király busongó szellemére.

«Borsodmegye regényes helysége a Bükkségben — úgymond egy szellemes utazó — Miskolcztól félóra-távolságban, hol a szem elül elrejtve, tündéri szépségű völgyek buja vegetációjokkal, kristályvizesések s égbemerendező sziklahegyek félig betakarva őserdők (!) árnyaival, ábrándos alakzatú számos mély csepegő barlangok, százados hallgatagságban őrizve a természet kifürkészhetetlen titkait, rejlenek. Érdekes látványként nyulik el a *diósgyőri* völgy, melynek kapuja maga Diós-Győr városa régi vár-omladékaival. *Magas lelkesedés ragadja meg keblünket, ha a régi dicsőség e helyét vándor-lépteink érintik.*»³

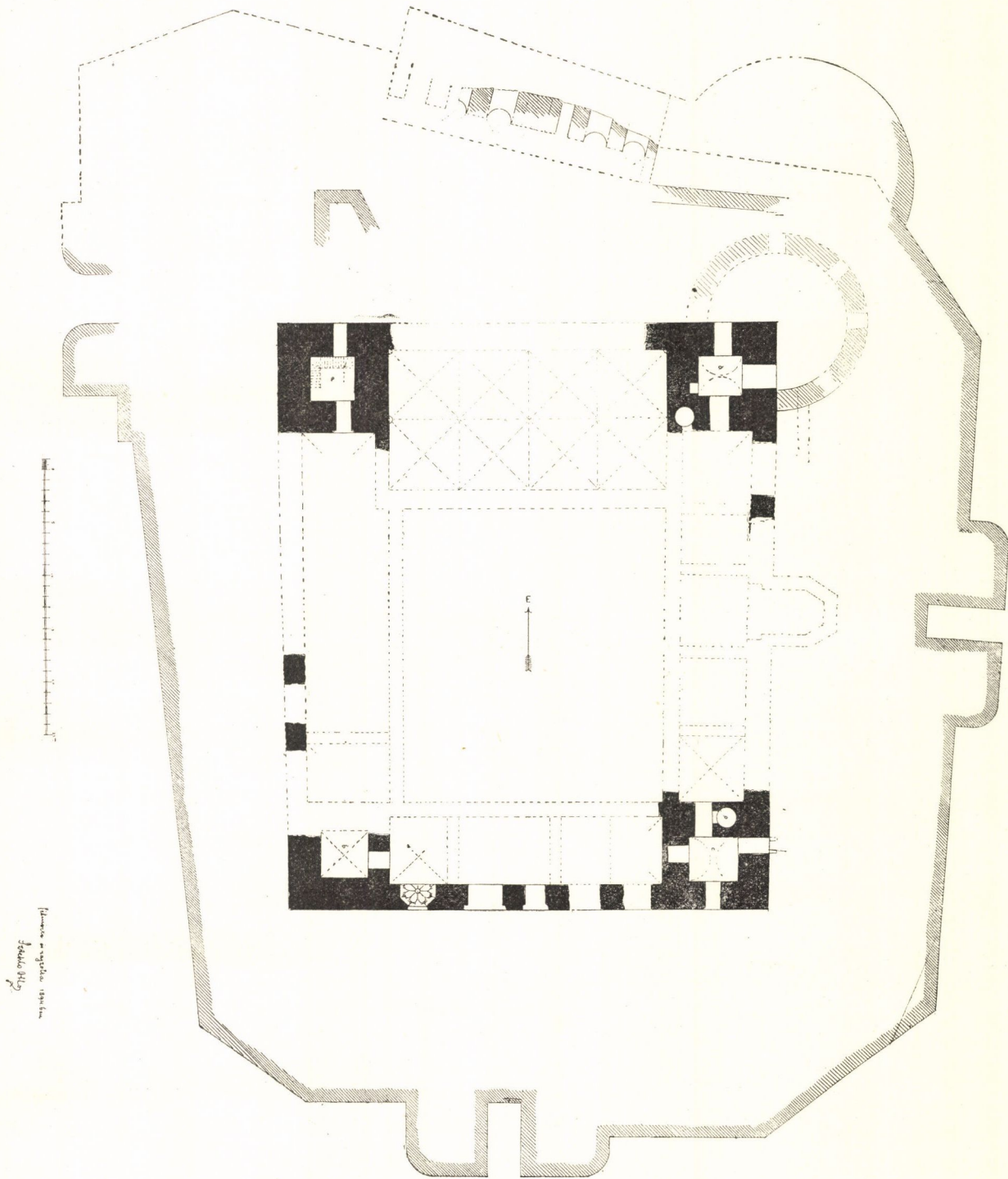
Nem ily emelkedett hangon, azonban több részletességgel írja le a völgyet egy másik tudósítás: A miskolczi völgyön átfutó *Szinva* mentében haladva, utunk csakhamar Diós-Győr regényes völgyébe visz. Mögöttünk alig maradt el *a völgy közepén egyedül álló sziklán omladozó vár*, a mindinkább szűkülő hegysorban egyfelől csak a mellettünk tátongó mélységben csattogó patakok, másfelől pedig a meredek sziklák lesznek kísérőink fantasztikus alakjokkal s még rémesebb emlékeikkel. Itt egy közuhatag fehérlik előttünk: *a nyájával együtt kővé vált pásztor*. Odább egy köszál mered kopasz fejével

¹ *Sztehló Ottó* 1894-ik évi fölmérése és rajza után.

² *Archaeologiai Közlemények* XIII. k. (1879.) *Diósgyőr vára, mint erőd.*

³ *Vahot Imre*: Magyar föld és népe. Pest, 1846. III. f., 13. l.

az égre s a szédítő magasból csak *egy kereszt* tekint alá a völgyben haladókra. Oldalt a szikláknak támaszkodva, a szegény nép lakai állanak, míg (ma már nem úgy van) a vashámorok kalapácsai ütnek

A) ábra.

pokoli zajt a szűk völgy visszhangjai által. Amint feljebb és feljebb hágva a két hegygerincz végre oly közel jön egymáshoz: egy roppant kőfal jelenik meg előttünk a külső oldalát alkotó óriás lépcsőzetével, mely a két hegygerinczet összekötve, az alkotott völgybe föltrekeszti az itt már csak kispatakaként foly-

dogáló Szinva vizét, mely azután meggyűlve, az így alakult nagy hegyközi tóba, hatalmas víznyomással szolgál az alatta elhelyezett hámorok hajtására. E tó, a nép nyelvén úgynevezett «*Taj*». Szélessége 50 öl, hossza pedig be a hegyek közt félóra járás és mivel szélét mindkét felül magas szirtek övedzik, a legregényesebb tájképet adja.¹

Ez a hegyi ösvény vezetett hajdan a *Szentlélek*-i vadregényes pálos monostorhoz, a *dédes-i*, *szilvás-i* (akkor: *szilvás-várad*) vadász-várdákhoz, a román ízlésben épült *bél-háromkuti* apáturi egyházhoz.

Csoda-e, ha ennyi erő, nagyság, fenség leköté legnagyobb királyaink szívét-lelkét; hogyha oly gyakran találkozunk itt Diós-Győr nagy szellemével: Lajos királylyal?

Lajos, a nagy királyról szólván, mondja *Fessler*:

«Ott, a pizstrangban gazdag *Szinva* öntözte kellemetes völgyben, a sűrű tölgy- és bikk-erdőnek közepette az ő áhitatos lelkületéhez méltó légkört talált a túlvilági dolgok szemléletének szentelt hazai pálos-rend remete-magányaiban. Innen egy óranyira Miskolcz mellett állt a benzék *tapolcza-i* apátursága, mely akkortájt még istenfélő és tudós férfiakban bővelkedett volt.² És másutt is fölhozza Mária királyleány atyjáról, hogy a *diósgyőri völgyben*, az őstölgyesek árnyékában, a hegyről lerohanó pizstrang-patak mellett, szent-Pál emelkedett lelkű remetéivel gyakori böles beszélgetésekbe mélyedt, elfeledkezve gondjairól, a földi méltóságról, a koronákról».³

Hasonlóképen vélekednek újabbkori jeleseink is:

«A Bükkségnek kies völgyei, vadas és gyümölcsös kertjei kellemeim kívül magasabb szellemi élvezekkel is találkozhatott I. Lajos királyunk Diós-Győr vidékén, hol akkor számos virágzó zárdá és monostor állott mindenfelől. Egyfelől a *diósgyőri* és *Dédes* felett volt *Szentlélek*-i pálos zárdák; lejjebb a zircziek *beél-i* monostora; másfelől *Tapolczá-n* és *Kács-on* meg ismét a benzék régibb monostorai voltak: a buzgóság, jámbor, ájtatos élet, tudomány és művészet mindmegannyi menhelyei és oázai, alig néhány óranyi távolságra egymástól és Diós-Győrtől, bizonynyára élénk, mozgalmas, vallásos és miveltségi életet terjeszthettek körükben.»⁴

Messze vinne czéloomtól, ha ezen zárdák és monostorok kulturális hatását kifejtteni akarnám; ha a *tapolczai* monostor-iskoláról, vagy a többieknek földművelési népneveléséről bővebben kívánnék szólni; ha *Ipolyival* a *Meggyesek* (Visnyó), *Szilvások* megalkotóit a *béli* (apátfalvi) névtelen szerzetesekben keresve, valamennyinek ez irányban való tevékenységét kutatnám. Legyen azért elég a sok közül egynek helyünkre vonatkozó fölemlítése. Csak néhány évig lakják a pálos szerzetesek Győrt és ott a *gyümölcsöző diófás kertek annyira elszaporodnak*, hogy maga a hely is többé nem *Nagy-*, hanem «*Diós-Győrnek*» kezd neveztetni.

Sokat látszik mondani, hogy az egyik béli apát a király «kedvelt káplánja» és hogy ugyancsak Lajos király áldozattal váltja magához a *tapolczai* monostor fölött a kegyuri jogot.⁵

Diós-Győr várunk ezenkívül *emlékköve* a nagy király *politikai éleslátásának* is.

«Diós-Győr Lajos királynak gyakran látogatott mulató helyévé lett; ennek oka nemcsak a körülfekvő vidéknek ritka természeti szépsége volt, se nem egyedül a királynak ájtatos hajlama, hogy a szomszéd-kolostorok szerzeteseinek conversatiójában és imádságában gyönyörködjék: hanem talán nagyobb mértékben fontosabb politikai conjecturák, melyek a királynak gyakori tartózkodását tették szükségessé oly helyen, hol Budával könnyű összeköttetésben maradt s a honnan egyszersmind az országnak északon és északkeleten levő tartományaira és szomszéd-államaira s *kiválólólag Lengyelországra közvetlenül hathatott*. Ezen czélnak pedig geographiai fekvésénél fogva Diós-Győr leginkább

¹ *Vasárnapi Ujság* 1872. évf. 20. Hogy 23 év óta estek változások a leírás egyes tárgyai körül, magától értetik.

² *Die Geschichte der Ungern*. III. köt., 412. l.

³ U. o. 549. l.

⁴ *Ipolyi: A kunok Bél-háromkuti*, másképp: *Apátfalvi apáts.* (Archaeologiai Közlemények VI. k., 26. l.)

⁵ 1366 ban Élesköt, Miskolczot, Váradot, Besenyőt, Kis-Tokajt, Tardot, Mályit stb. váltja magához a Szécsyektől. (Wenzel: *Diósgyőri Regesták*, 10. sz.)

megfelelt, a honnan a budai út három irányban ágazott szét: *Lengyelország, Galiczia, Lodomeria*, nemkülönben *Moldva felé*. Nagy-Lajos királynak magas szellemi képzettségéről méltán föltehetjük, hogy Diós-Győrnek fontos geographiai positióját hasznára fordítani tudta». ¹

Szabad keresni Diós-Győr fölkarolásában *lélektani indokot* is: menekvést a Visegrád táján kísértő Zách Klára ijesztő árnya elül, különben a nagyobb szabású s fekvésében is fejedelmibb Visegrádnak teljes háttérbeszorulását Diós-Győrrel szemben még a politikai indokok számbavétele mellett sem magyarázhatjuk. Hogy Diós-Győr kevésbé kényelmes és parancsoló volta daczára is mindenesetre a büszke visegrádi fellegvár rovására kedves otthona vala az Anjouk fénykorában, ebben észrevehető a jövő sejtelmétől lehangolt és engesztelést áhító, visszavonult magányosság áhítozásának is.

Mindent összevéve, Diós-Győrnek tüneményszerű fontossága a tőle és nem tőle függő okoknak szerencsés összetalálkozásában leli magyarázatát, miután különben nem volt vala több, mint egy közep-szerű *szigetvár*.

II. Hogy várunk nem a bérczi lovagvárak sorába tartozott volt, hanem *sík-vár, sziget-vár* volt, mely az őseredetű *földvárak* (*győr-ök*) egyikéből alakult, korábbi értekezésemhez képest bizvást tekint-hetem megvitatt dolognak. ² A vár mostani állapota is föltünteti azt, szemléltetésére pedig legalkal-matosabb az előttünk álló *déli homlokzat*.

Sík-váraknál az ótalomnak főszköze a víz, melyből a vár, a maga külső kerületével szigetként emelkedik ki, mint az *ecsedí vár*, vagy a Tas építette *Sár-vár*, melyet az ecsedi láp sok ideig védel-mezett, egyszer azonban (mikor? nincsen megírva) város-ostul elnyelt. Ettől Diós-Győr nem tarthatott, az ő vízi kigyója körülfogta ugyan az egész várat, de pusztító szörnyetegévé nem nőhetette ki magát, miután szabott korlátok közt mozgott s táplálékát is szűk mértékkel kapta. *A víztartó nem természetes ló* volt, hanem mesterséges alkotás és a sebes járáshoz szokott *Szinva* erőszakkal állíttatott meg s kény-szerítettett, hogy a vár körül őrt álljon s erejének egy részét ennek szolgálatára visszahagyja.

Említett értekezésem alaprajza tünteti föl ezen víztartó *árok-nak* (*medenczének is beillik*) méretes alakját. Azonban *A*) alaprajzunk segítségével, ha (*L. A*) ábrát) a medencze falát jelző szélső vonalokkal párhuzamos vonalat képzelünk környes-körül. Alakja tehát, miként a várszigeté, tojásdad vala, körül-belül tíz szöglet-töréssel.

A víztartó külső fala a déli oldalon terméskő, mindjárt mellette a nyugaton darázkő-gát, a másik két égtáji oldalon nincsen biztos nyom, de azért biztosra vehetjük, hogy ezen részek is darázkőből rakott oldalzattal alakultak.

A keleti oldalon a víz-gát már a kertekbe esik. Tíz öltre ásás alkalmával falakra akadnak, melyek a vízmedencze külső falai, miután a többi három részen ilyennek mutatkozik a víztartó-medencze szé-lessnessége, kivéve a mostani följárás, a régi fölvonó táján (ÉNy. szöglet), hol jóval nagyobb szabású szé-lessnességben mutatkozik a víztartó széle.

A Szinvának egyik ere ma is érinti a várat a déli oldalon. Hol szakad ki mesterséges fogás követ-keztében ezen ág az anya-Szinvából, nem puhatoltam, eredetileg azonban nem a mai úton fogott a várhoz közeledni s a záró-zsilip sem ott lehetett, hol a mostani lefolyás van, hanem valamivel odébb.

A vár nyugati oldalán: innen a fölvonó-hidon (tehát épen a nyugati oldal közepe táján) volt a régibb fölvételek szerint a víz-irány. Még 40 éves emberek is beszélnek, hogy gyermekkorukban voltak e vízvezeték fönlévő üregében. A lefolyás pedig a keleti oldalon a kis iker-tornyokon túl esett.

A diósgyőri vár vízmedenczéjének vize tehát csak felében volt álló víz, mert felében járó vala.

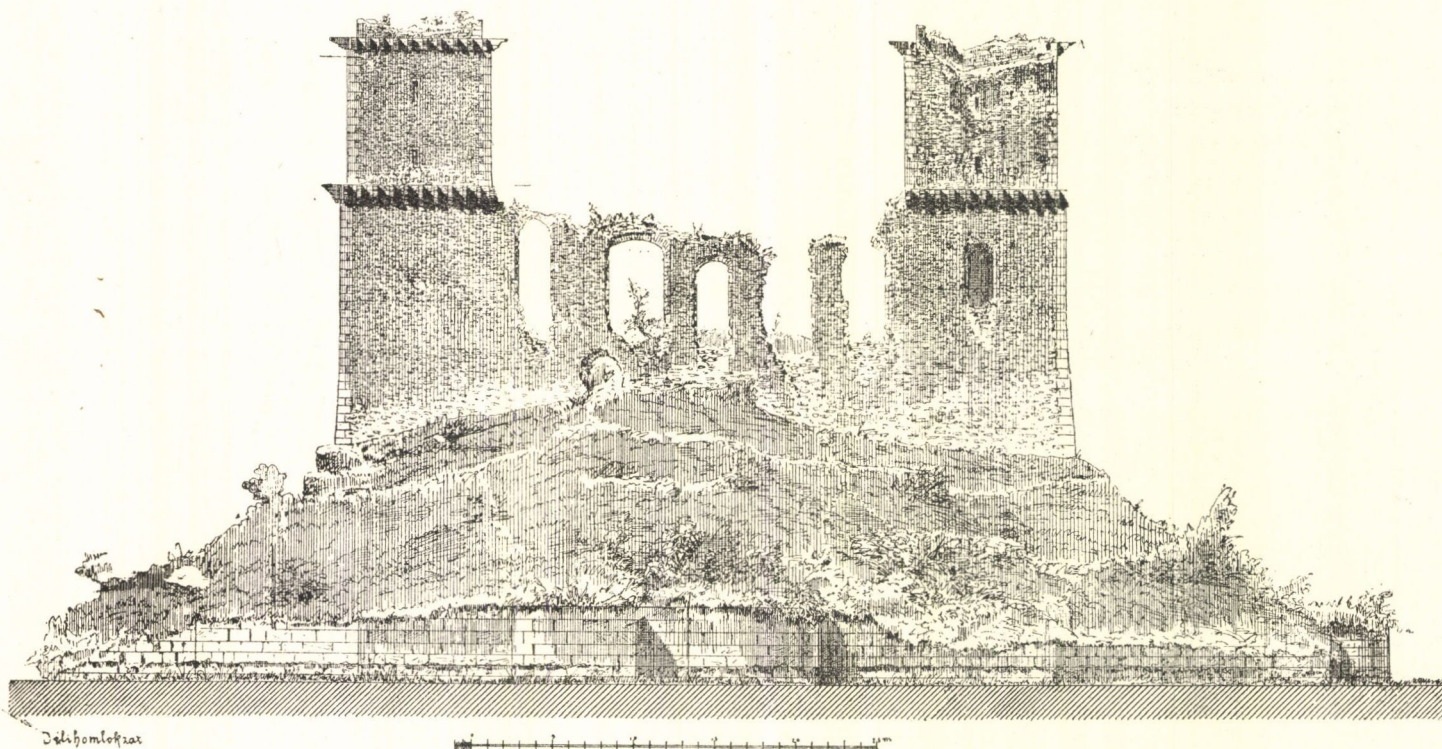
A víz mellett való várfal még legépebb, *B*) ábránk tanúsága szerint, a déli oldalon. A többi olda-lakat jobban «elvasrudaszták». (Vasrudakkal szokás kifeszíteni a követ.) *B*) rajz homályos azon kiszökő *kettős kis torony* föltüntetésében, melyek *A*) legalsó részén láthatók, melyeknek párjaira ugyanott a keleti oldalon balra meg a külső kapunál akadunk. Az észak-keleti részen nem volt szöglet-torony, sőt

¹ Wenzel: Diós-Győr egykori történelmi jelentősége. Pest, 1873. 13. l.

² L. «Diós-Győr vára, mint erőd» *alap- és felrajzát*.

a fal sem volt kerek, miként az A) fölvétel gondolomra jelzi, hanem szögletet (tompá szöglet) alkotva, kapcsolódott az északi dülény-alakú *védőhely* belső szögletéhez.

Az északi oldal külső épülete kevés eleven részt és tájékoztatót mutat C) ábra szerint is. Talán nem is bírt védelmi rendeltetéssel. A korábbi alaprajz szerint háromszor olyan hosszú, mint a milyen széles falkiszökése volt. Ferde helyzete nem igazolja, hogy a várerődítési szempont állította volna helyére. Ha tekintetbe vesszük, hogy a várterület talaja e részen kevésbé sziklás s *életárul* szolgáló meneteles üregek készítésére aránylag legalkalmasabb, méltán vélhetjük, hogy ez osztálynak a kulesár és nem a várnagy volt parancsosztogatója s a C) fölvételen mutatkozó nyílások földalatti alagutak és szertárhoz vezető torkok inkább, mint a védelem- vagy menedék-rendeltetésnek talányai. Az ÉNy. sark-torony (l. A) ábra a) betű alatt) alatt levő kettős kapu-bástyáról másik tanulmányomban volt szó.

B) ábra.

Milyen volt a várát sziget-várrá alakító víznek *magassága*, csak a fölvonó-hid táján eszközöndő ásatás által lehetne meghatározni.

A várnak a víztartón kívül keletre és nyugatra terjedő szomszédsága a várnak fogott tartozéka lenni. Keletnek nem messze a vártól egy tó emlékeztet a kimaradhatatlan egykori *halastó-ra* s kerített virágos *várkertre*; a *pomerium*-ot, a gyümölcsöst, a nyomok után indulva, a *lovagi küzdőtér*en túl a DNy. torony irányában kereshetjük.

Az ÉNy. torony irányában a fölvonó-hid szomszédságában kereshetjük a *külső udvart*.

A *váralját* a vár-ast északi irányban kell megállapítanunk.

Miként már említve volt, az ÉNy. toronyhoz esik legközelebb a külső kapu kettős bástyája, melyek közt emelkedett fel vagy ereszkedett le a fölvonóhid. Ebből az ura jöttének tárogatóval örülő s az ellenséggel szemben udvariatlan bástyából van még az alaprajz bizonyossága szerint néhány helyén feledett kő.

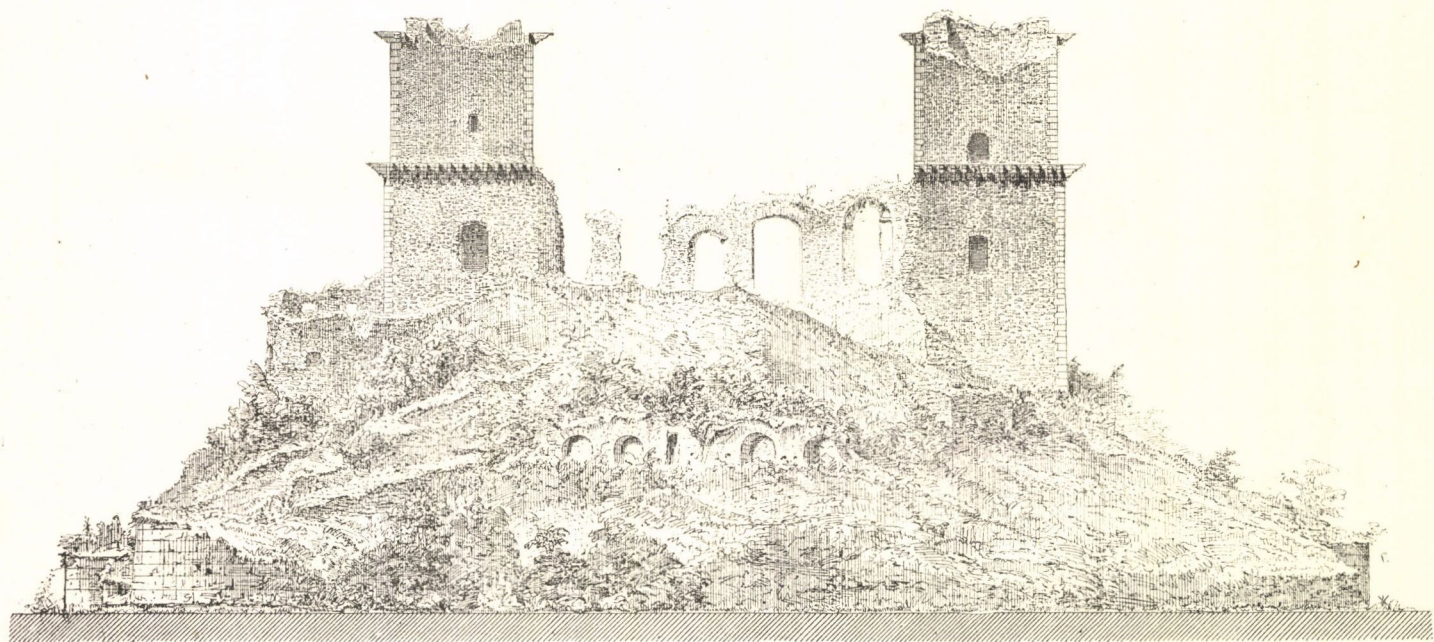
III. A diósgyőri romok azzal dicsekedhetnek el, a mivel a többi váraknak talán egyike sem, hogy mindig királyok lakták. Előbb dinasztia kis-királyok, aztán koronás királyok vagy királynék. Hogy nem-

zetünk legvirágzóbb korszakában falai közt büszkélkedett a magyar trón; hogy császárok és királyok megilletődéssel tekintének a távolban föltűnő komoly tornyaira és három tengermellék népének előkelői vártak fölvonó-hidjának lebecsátására.

Első birtokosai hatalmas dinaszták voltak: a *Miskolcz-nemzetségből való Borsok*, az *Ákos-nemzetségből való Erne bán*, majd fia (*István, a hat ízben nádor*) és rövid ideig unokái, majd a *koronás Anjouk, Zsigmond, Borbála, Mátyás, Beatrix, Mária királyok és királynék*.

Csak Visegrád és később Buda látott ennyi királyt és királynét!

Diós-Győr bizonyosan többet tud az 1129-táji utolsó *Bors* birtokosokról, mint a mennyit a krónikásnál olvasunk: «Míg *István király* Egerben betegen feküdt, *Bors ispánt és Ivánt az összeesküdtek* (hol?) *királylyá választották*. Midőn azután meggyógyult, *Ivannak fejét véteté*, *Bors ispánt* pedig számkiveté és törvénynyé tette, hogy maradékából a királyi udvarba való lépésre senkit ne tartsanak méltónak».¹

C) ábra.

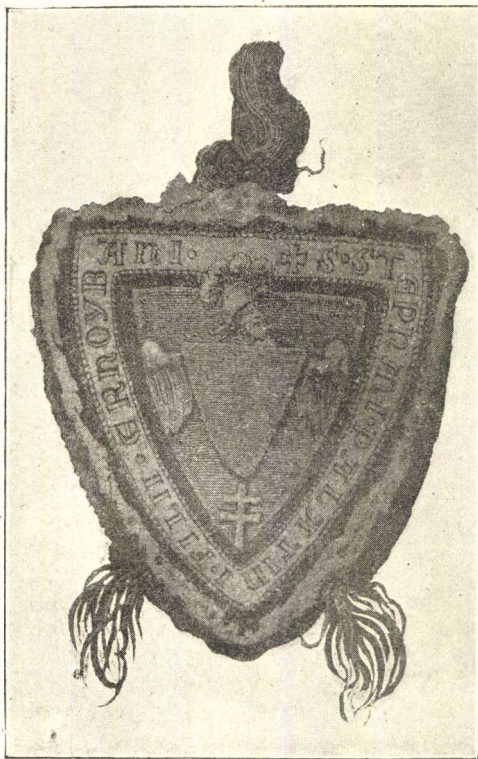
Nem lett állandósága a diósgyőri második királyválasztásnak, midőn az *Abák, Rátoldok és Borsák* összejöttek Diós-Győrött Erne fia István nádornál ország dolgában határozni és a *cseh Venczel* (adott nevén *László*) jelöltségében állapodtak meg nagy szomorúságukban.² Hogy a másik ellenkirálynak, *bajor Ottó*-nak jelöltsége is Diós-Győrött ment határozatba, ha nem is bizonyos, de legalább is valószínű. Annál valószínűbb, mivel a nádor az ő másodszüllöttének a cseh és lengyel királylyal rokon

¹ *Thuróczy*.

² «Midőn, így irat a nádor íródiákjával, András urnak, Magyarország dicsőséges királyának elhunytával a szent-István első magyar király nemzetségből, törzsökéből és véréből felnövekedett *királyi fának utolsó arany-ágacskája is letört volt*, midőn az egyházak főpapjai és országnagyok egytőlegyig, nem különben az ország nemesége és minden rendű népsége egyenként és összesen érezné, tudná és felfogná, hogy igazi és valóságos urától fosztatott meg, és *halála fölött Rachel módjára keseregvén*, szörnyű nagy zavarban lennének és föltte való módon aggodalmaskodnának a miatt, hogy a felülről intézkedő isteni irgalom közbejöttével, hol tudnának a szent király véréből származott királyt találni maguknak, a dolognak megfontolása és meghányása után végtére is egyenlő és közös akarattal *László* urban, Magyarország királyában, t. il. Cseh- és Lengyelország nagyságos királyának elsőszüllöttében állapodtanak meg» stb. (*Nagy Imre*: Anjouk. Okmt. I., 53.)

bajor herczegnek leányát szerezte meg feleségül. Nem tartatott volt annak előtte a diósgyőri várban külön lakadalom s talán azután sem. Atyjának kedvence, a fiatal István lovag télvíz idején hozta haza messze hazájából Diós-Győrré a herczeg-kisasszonyt. És lön hegyen-völgyön lakadalom. Jöttek sokan nagyobb-nagyobb urak. Jelen valának a kis-királyokúl nézett főurak «nagyságos» (akkor a király után való czím) *Omodé és Roland ex-nádorok, Beke*, a lovag bihari ispán, *Dezső* Gömör ispánja, ki ekkor már jegyben járt Diós-Győr urának leányával s ezeken kívül még sok rokon és ismerős.

Látott ekkor Diós-Győr sok drágaságot. Írásban maradt ránk, hogy a herczeg-kisasszony kelen-gyéjében egész sokadalma volt aranynak, ezüstnek és holmíknak, melyeknek hasonlója itt még nem láttaték.

D) ábra.

A várak életében majdnem kimaradhatatlanok a megrázó tragédiák. Ilyennek volt szemtanuja Diós-Győr, midőn Csák Máténak leveretése és *Dédes megvívása után* látta Erne bán unokáinak hontalan megfutamodását. A vihar azonban, mely az Ákosok büszke címerét (l. D) ábra) lengető zászlót lesodorta a vár ormáról, nem vált nagyobb ártalmára Diós-Győrnek, sőt azt csak közelebb segíté történelmi rendeltetéséhez, hogy *királyi vár* legyen.

Róbert Károly király, nincsen kétség benne, már látta a családi *liliomos zászlót* Diós-Győr toronyain, hanem uralkodása Diós-Győrre csak átmeneti kor, melynek egyetlen napjával sem tud a vár hagyománya beszámolni. Nagy-Lajos e romoknak első királyi jelensége; de sajnos, 1362 előtt ő is még kibontakozás nélkül áll várunk multjának hősei közt. 1362 őszén (eddigi nyomozásunk szerint első ízben) tűnik fel daliás alakja a négy torony alatt. Őszkor találkozunk vele, tehát itt-tartózkodása a vadászatok tekintetéből hosszas fogott lenni, hanem azért megjelenésében ezen első alkalmával is az igazságosztó áll előttünk.¹ 1363. szintén őszkor mutatkozott.² (1364—1368.) Ezen évekre esik a törökök

¹ Zichy Okmt. III., 23. l.

² Okt. 16-ikáról van adatunk.

ellen vezetett bolgárföldi hadjárata, erdélyi nagy utazása és boszniai hadbaszállása, melyek már kedvelt Diós-Győretől annál inkább távortarták, mivel udvartartása Visegrádon volt. Különben ezen években vannak hónapok és hetek, melyekkel a történetírás még mindig nem bír beszámolni; máskor meg csak egy kis futamatnyira várunktól tűnik fel a látóhatáron.¹ 1369 óta, mint *Ipolyi tr.* észreveszi,² a nagy királynak annyira kedvelt mulató helye a négy tornyú vár, hogy ott évenként nem csupán gyakrabban megfordul, de hosszabban mulat is, sőt a késő őszi időszakot, a vadászatok idejét s karácsonyi ünnepeket már rendszeresen itt tölti.³ (1370.) Nemcsak a késő őszt, a karácsonyi ünnepeket tölti itt ez évben a lovagias király, de az Úrnappját is. Ez évből 11 oklevél ismeretes, melyek többé már nem pusztán csak a király itt-időzését jelzik, hanem egyszersmind tanubizonyosságai a királyi vár folyton *emelkedő fénye és világtörténelmi nevezetességének is*, mint a melyet ez év végétől két királyság dicsfénye környez; hová két hatalmas nép fiai jönnek hírnevet avagy igazságot keresni. Ez évben történt ugyanis, hogy november hó 17-én Krakóban lengyel királylyá koronáztatott. Lengyelországból visszatérvén Lajos, Diós-Győrött állapodott meg. Itt fogadá országai hódolatát s talán a külföldi tisztelgő küldöttségeket is, *mint lengyel király*. Magyarországnak akkori politikai szerepére, Lajos a nagy királynak európai tekintélye és a királyi udvar fényére kell tekintettel lennünk, hogy magunknak fogalmat alkossunk s elképzelhetővé tegyük, mi volt akkor Diós-Győr s mennyi káprázat ragyogta be termeinek mostan kopasz falait!

Ha tudjuk, hogy az udvart a királyon kívül a pompaszerető két Erzsébet királyné, László opólyi herceg és nádor, a király sógora és a két testvéresült ország előkelői alkoták, könnyű elképzelni a hallgatag várrom akkori élénkségét és okleveleink egyoldalú tárgyát az udvari élet százféle tarkaságával körülvennünk, a vig ünnepélyek és komoly jelenetek váltakozását elképzelnünk.⁴ (1371.) Ezen évben háborút viselven a velenceiekkel, majd Dalmáciában tartózkodott, majd az események színhelyéhez közelebb eső Visegrádon. Azért is csak késő ősze jött Borsodba; de alkalmasint itt volt augusztus hó közepén túl is.⁵ (1372.) Ezen évről igen szórványosak okirataink. A király hol volt november 7. óta, nincsen földerítve. Méltán hihetjük, hogy Diós-Győrött. (1373.) Úgy látszik, hogy itt töltötte Úrnappját s talán junius—julius néhány napját. Tudomásunk van róla, hogy augusztus hó elején sem hagyta el a ritka természeti szépségű vidéket, hol, a mint kétségkívül sok máskor is tette, vadászattal mulatja magát. Több napos lehetett a kirándulása, hogy a cancelláriáját is magával vitte.⁶ (1374.) Szeptember végén bizonyosan betért hosszú útját kipiheenni Diós-Győrre, de még eddig nincsen reá okleveles bizonyosságunk. (1375.) A királyi udvar karácsonkor várunkban ünnepel. A király december 28-ikán is még ott van.⁷ (1376.) Itt töltvén az újévet, még február elején is családja körében időz. Később sereget gyűjt s azt maga vezeti a litvánok ellen, de a táborozás fáradalmait kipiheenni és ünnepelni ismét Diós-Győrbe tér.⁸ (1377.) Az év minden szakából van leveles bizonyosságunk a király diósgyőri tartózkodásáról, hol

¹ 1366. Szept. 14-én *Kysfalud*-on a Tisza mellett, engedélyez Mohy város részére kiváltságokat.

² «A bélkunok stb. Apátsága» 26. l.

³ Adataink szerint 1369-ben Diós-Győrben időzött:

Máj. 7., 31-ikén, tehát hozzávetőleg egész hónapon át.

Szept. 15., okt. 29-én.

⁴ 1370. adatai: Márcz. 12., 13., 16.

Május 11.

Jun. 2. (Pünkösöd) 3., 9. (Szentháromság vas.) 18. (Úrnappja) 19.

Deczemb. 28-ikán.

⁵ 1371. Nov. 18. (Datum in Diosgeur feria tertia proxima ante festum beate Elisabethe).

⁶ 1373. Május hó 29. (Úrnappja után való vásár.)

Aug. 11. *Szilváson* (in Zilyas-Varad), a szomszédban.

Szeptember 1-én, 9-én, 23-án még mindig Diós-Győrben találkozunk vele, hol *Wenzel* gyanítása szerint a *lengyelekkel tanácskozva* állapítottak meg az 1374-iki egyezménynek alapul szolgáló főpontok.

⁷ 1375. Datum in Diosgeur in festo beatorum innocentum martirum.

Decz. 28-ikán a királyi udvarban van Bálint, a sopronyi keresztések nagymestere is.

⁸ 1376. Febr. 7.

Deczember 27., 29.

gyaníthatólag a lengyel ügyek foglalkodtaták.¹ (1378.) Az újévi üdvözlőket és hódolatokat még Diós-Győrben fogadja; később, miként látszik, az udvar is elköltözött Diós-Győrből. Visszajött-e őszre? nem látszik eldönthetőnek, noha valószínű.² (1379.) A tavasz kellemetes napjait töltötte volt el Diós-Győrött.³ (1380.) Ezen évben több mint hat hónapról van nyoma Nagy-Lajos diósgyőri tartózkodásának okleveleinkben. Ebből gyanítható, hogy az egész udvar itt időzött, mi mellett a királynénak egy levele is bizonyít.⁴ (1381.) Ezen évből fennmaradt okirataink még talán leginkább sejtetik azon mozgalmas, élénk és politikai szerepet, mely Diós-Győrt a hármasszoros béczei és hármasszoros tenger határain túl is ismeretessé tette.

Míg eddig jegyzékbe vett adataink a királyt az ország különféle tájáról jött sérelmes panaszosok és kegyes udvaroncok körében láttatják, addig az ezen évek tájékoztatnak inkább arról: «az egyház és állam notabilitásai, a diplomácia, belső politika, hadviselés stb. magas állású férfiai» mily tekintélyes számmal és gyakran fordulhattak meg itt.

Egy békekötés irat alá várunkban és annak *solemnisatio*-ján jelen vannak az érdeklött velencei köztársaság részéről Dandolo Lénárt, Georgio Fantin jeles vitéz férfiak, a nagy tanács tagjai, megbízott rendkívüli követek, Contarenó András velencei doge képviselői. A magyar király lovagtermi trónját környezik: Bálint pécsi, László váradi, Pál zágrábi és János esanádi püspökök, György bosniai és Miklós esztergomi prépostok; olndi Czudar Péter gallicziai vajda, Bebek Imre dalmát- s horvátországi bán és számos mások. A királyi udvar az év innenső felét látszik a Bükk aljában tölteni.⁵

(1382.) Ezen évbeli okleveleink két ízben való győri mulatását hozzák tudomásunkra az év elejéről. Az újévet itt ünnepli (tehát az egész udvar itt időzött). Országos és magánügyekben intézkedik. Még januárban megfordul Zágrábban; de a farsang végére visszatér családjához. Diós-Győrben tölti a hamvazó szerdát és a böjt elejét, bizonyosan fölkeresve monostori barátait, hogy istenes viselkedésben épüljön és hogy beszélgessen még egyszer a túlvilág rejtelméről, melyről nagy lelke bizonyosan gyanítá már, hogy nem sokára lakója lesz. Február végén, talán ugyanezen sejtelmek ösztönzéséből, kirándulást tesz a vidékre s jelesen a *szilvás-váradi* vadász-várda tájékára, hol annyszor talált szórakozást, hová annyi fiatalabbkori élmények emléke is köthető. E néhány nap adatait a «Magyar királyok utazásai és tartózkodásai» című könyvben találjuk összegyűjtve.⁶ Szeptember közepén a vár ormára gyászlobogók tüzetek, hirdelve boldog és boldogtalannak, hogy az annyi címen nagy király megszünt élni. A gyászidő elteltével a szomorúság jelvénye bevonatott, de Diós-Győr nem vidámulat föl többé,

¹ 1377. Január 7.

Április hó utolsó napjai.

Május 1-je.

December 20., 21., 28., 29-ike.

² 1378. Január 6.

³ 1379. Május 1., 4., 7., 14., 15.

⁴ 1380. Március 25. és április 8-ika között.

Május 4. (Áldozócsötörtök) táján.

Jul. 12., 15-ikén.

Aug. 3. körül.

Október 16., 22-ikén.

December 21-ikén.

⁵ 1381. Május 20-án (Áldozócsötörtök). Augusztus 28-ikán *Dédesen*, várunk közelében. Október 15-ikén alalmazása, Mihály mester ó-budai kanonoknak adományoz bizonyos vasmegyei birtokot. *November 1-én* a folyamatban levő pörök az *uralkodó mirigy miatt* felfüggeszti; 26-án a) Lajos király a békepontokat tartalmazó iratokat érintvén és a sz. evangeliumra megesküvén, kijelenti, hogy a békekötési pontokat elfogadja, azokat megtartja és megtartatja. b) Lajos király a turini békekötés azon pontját is elfogadja, melyben az ádriai tengeren a hajókázási szabadság szabályoztatik. c) Velence kötelezi magát, hogy a királynak és utódainak évenként 7000 darab tiszta aranyat fogadni és fizetni. Nyugtaként bejegyeztetik a királyi nyilatkozat, hogy ez évre e pontnak elég tétetett. d) Velence mindazon termőföldeket, helyeket és várakat, melyeket elfoglalt, visszaadja, jelesen Cathari (talán Cattaro) várát és területét. A király nyugtatja az átvételt stb. November 29-én. December 6., 7., 21., 30., 31-ikén.

⁶ 1382. Január 2., 9.

Február 20. Szilvás-vár 24.

csupán egy-egy pillanatra. A másik történeti alak, kinek szelleme szintén él e romok közt, nem más, mint a királyleány, a jobb sorsra érdemes szép *Mária*.

Azon eszményi alak ő, a ki nélkül az aranyozott lovagterem fénykoráról alig lehet magunknak kellő fogalmat alkotnunk és kitalálnunk: kiből összpontosult a nagy királynak és lovagias udvarának bálványozó figyelme? Ki lehetett a királyi fény és pompa élő drágaköve? Kinek kegyes mosolya és fejedelmi jutalmáért küzdöttek egymással a várkertí vívótér porondján a bajnok ifjak?

Azonban, habár e szép Anjou-liliom joggal a Bükk tündérének mondható; habár ő fogott lenni királyi atyja fényes udvarának eszményi varázsa; habár az ő ifjú kora gondtalan éveinek szebb napjait Diós-Győrünk emlékének valljuk vagy vitatjuk is: mégis várunk virágzó korának mellékalakja ő csupán, ki a vár komor bástyái alatt csónakáz, a mogyoró-lugasban elméláz, vagy a verseny hősei közt jutalmakat oszt.

Mint királyasszony semmivel sem járult atyja kedves tartozkodó helyének fölvidámításához. Nem járulhatott, mert az őskorban forrássá változott, a ki annyit sirt, mint ő. A boldog király-kisasszonyból boldogtalan király-nagyasszony lett. Diós-Győr is idő előtt és átmenet nélkül elkomorult, mintha érezte volna, hogy I. Lajos halála s Lengyelországnak ismét elválása óta pótolhatatlan veszteség érte.

A királynék, mint az 1382—3-iki adatokból látszik, jó ideig kerülék Lajos király kedveltebb helyét és a gyászdíó nagyobb részét Budán tölték. 1383. év derekán keresik csak fel a réglátott Diós-Győrt.¹

Erzsébet királyné ezen időzése alkalmával látta utoljára Diós-Győrt; mert csakhamar felütötte fejét a *Kis Károly-párti mozgalom*, mely a királynékat inkább Budához kötötte folytonosan. Azután következett a király meggyilkoltatása s a szerencsétlenül tanácsolt Drávántúli kirándulás, a királynék elfogatása, elzárása és Erzsébet megfojtása. (1387.) Zsigmond király a velenceiek által a novigrádi fogságból megszabadított Mária királyné elé megy és vele Zágráb vidékén találkozik s őt, a nyugalom és elvonultság után áhítozót, Nagyvárad és Debreczen érintésével egyenesen Győrbe hozza, hová szeptember második felében megérkezett volt. Mily viszontlátás? Várunk ez által ismét magára vonta az ország szemét. Odagyúlt a nemzet színe-java. Csáktornyai István akkori nádoron kívül jelen voltak az országnak egyházi és világi főurai is, kiknek jelenlétében a királyi pár Szent-Mihály napja előtti kedd óta, mely azon évben szeptember 24-ikére esett, törvénykezést tartott, meghallgatván a hozzá járulók panaszos ügyeit.² (1390.) Ez évben a böjt elején, mi február utolsó napjaira esett, találkoznak legvégül Nagy-Lajos koronás leányával. Kétségkívül még azóta is látta Diós-Győr bánatos asszonyát (péld. 1893. június 1. körül, mikor Mohy városában fordult meg); azonban a koronában és életben egyaránt csalódott ezen szenvedő nemes lélek mindig elvonultabb lesz és kevesebb életjelt ad magáról. Ezen (eddigelé) utolsó győri kiadványában atyja kegyeltjeinek, a diósgyőri pálosoknak enged át egy darab földet kertjük kiegészítésére.³

A hagyomány méltán köti Anjou-királyaink jobbik emlékét Diós-Győrhöz; e romok láttán a hazafi méltán sóhajtja vissza azon időt, midőn a lengyel korona is a magyar király fejét ékesíté, s a *nép-hagyomány egy óriási nagyságú mogyorófához köti a szenvedésében nagy királynénak emlékezetét*.

Zsigmond király uralkodása diósgyőri várunk történelmében kettős időszakot alkot, mely időszakok elválasztó vonala 1395, *Mária királyné halál-éve*. Előbb kerülté, úgy, hogy alig lehet néhány

¹ Ráth: *Magyar királyok utazásai és tartózkodási helyei*. 84. l., hol azonban nem tájékozódunk a napokról, melyek is július hó 16. (Századok, 1861. évf., 615. l.), július hó 25. (Mária királyné kiadványa), július hó 26-ikáról Mária királyné a váradi káptalanhoz, július hó 27-ikéről Erzsébet királyné kiadványa, augusztus hó 1-jéről Erzsébet királyné kiadványa.

² «Nos Stephanus R. Hung. Palatinus . . . nobis una cum dominis nostris Rege et Regina, nec non prelati ac baronibus feria tertia proxima ante festum beati Michaëlis Archangeli proxime preterita in Diosgyeur existentibus, querelasque cunctorum, ipsis nostris Dominis supplicancium ex eorundem commissione exaudientibus et eisdem iusto iuris transite dimecientibus etc.» (Béli apáts. okmt. XI. sz.)

Különben okleveleink a következő napokat jelzik olyanokul, melyeken még örülhetett a vár bánatos asszonya jelenlétének: Szeptember 22., 29-ét.

Október 17-ét.

³ «Datum in Gyosgewr in dominica Invocavit» (Wenzel: Diósgyőri Regesták, 83.)

esetre hivatkozni, hogy itt időzött volna.¹ Halála után azonban még egyszer volt Zsigmond alatt Diós-Győrnek néhány jobb napja. 1411-ben Kassára menet Miskolczon állott meg február 23-ikán. Előtte való nap kellett lennie a győri várban. 1412. Ulászló lengyel király meglátogatván Zsigmondot, május elején a diósgyőri várban időznek. Ez alkalommal a német-római birodalmi kancellária Zsigmondnak több császári rendeletét expedálja.² A vár ekkor mutat mint császári lakóhely oly politikai fontosságot, mely a Nagy-Lajos korára emlékeztet, rövid időre. És Diós-Győr ezután megint országok fölött döntő politikai súlypont lesz, ha a császár-királyt a német birodalom ügyei annyi időn át nyugaton nem tartják, hol keresztül-kasul barangolja az országokat Londonig és a Pyrenék tövéig, Diós-Győrnek nem maradván föl egyéb, mint hogy mennél ritkább vendégeül lássa saját urát és egy királyné kicsapongásának színtere legyen. 1424-ben lett Diós-Győr birtoka Borbálának.³ Borbála királyné Diós-Győr birtokában Albert király által is megerősítette magát. Utána Diós-Győr asszonya *Erzsébet királyné* lett, ki azonban Diós-Győr történelmében csak üres lapokat hagyott maga után. És nincs is, kiről itt megemlékeznünk kellene, mint a század legnagyobb történelmi alakja, *Mátyás király*. Ő többször tartózkodott Diós-Győrött. E tartózkodás azonban a látogatás jellegével birt csupán. Ezért helyesen jegyzi meg *Wenczel* tanár; arról, hogy ezen időben Diós-Győrben fontos államügyek rendezettek volna, vagy különben nevezetes intézkedések történtek volna, többé nincs tudomásunk. Sőt minden körülmény odamutat, hogy Mátyás király Diós-Győrt egészen azért látogatta, hogy uralkodói gondjai közt egy-némelykor magányba vonuljon vissza, vadászattal mulathasson, és módjához képest az ezen vidék tudós szerzeteseivel tudományos vagy művészeti érintkezést cultiváljon.⁴

Mátyás király halálával Diós-Győr végleg megszűnt királyi lak lenni. Mint királynéi birtok még Beatrixot, Annát és Máriát számolja birtokosai közé. De ha olykor megfordulnak is itt, miről azonban nincsen biztos tudomásunk, sem nagyobb élénkséget nem hozának a bús falak közé, sem észrevehető nyomát a romok történelmében nem hagyának vissza maguk után.

¹ 1387-ben, l. a 27. jegyzetet.

1388. évben szept. 22-ikén, mikor a bosnyák hadjáratra magát elhatározza (*Századok*, 1868. évf., 659. l.)

1291. év márczius 22-ikén.

² Felhatalmazza della Scala Brinorio-t, Veronában és Vicenzában a római birodalom vicariusát, hogy számára hadi népeket gyűjtsön s a szükséges hadi készletről gondoskodjék. (*Wenczel*: Diósgyőri Regest. 102. sz.)

Ugyanazon napi kelettel kiadott rendeletében meghagyja Belluno és Feltri városok előjáróságának, hogy a velencei köztársaságnak ott letéteményben levő pénzét foglalják le.

Május 3. mint római király az aquilejai egyháznál egy üresedésbe jött javadalmat adományoz.

Május 5. Általános proklamáció Olaszország fejedelmei, grófjai és rendeihez, melylyel Zsigmond az ottani viszonyokra vonatkozó uralkodási határozmányait hirdeti ki; különösen az egyház állása és jogainak fentartása tekintetében.

Ugyanakkor. Zsigmond király császári rendelete, melylyel Marczali Miklós azelőtt erdélyi vajdát és Maróthi János azelőtt macsói bánt Aquilejába, Friaulba, a trevisói örgrófságba s általában Olaszországba és Lombardiába birodalmi biztosoknak küldi.

Ugyanazon nap. Zsigmond király helybenhagyja azon engedményeket, melyeket vezére ozorai Pipó Savarello előtti táborozásában azon év január 3-án a bellunoiak számára kihirdetett.

Aznap. Zsigmond kir. Blanka gebenai grófnő számára azon szabadalmakat és kedvezményeket erősíti meg, melyben IV. Károly császár annak atyját, Amadét részesítette.

Május 6. Zsigmond kir. Frigyes osztrák herceg ellen szövetségre lép három bajor herceggel és a görcei gróffal (Diósgyőri Regesták).

³ 1427-ben saját várnagya van.

1430., 1431., 1432., 1434. birunk tőle Diós-Győrben keltezett latin és német leveleket.

⁴ Várunk a nagy király jelenlétének a következő alkalmakkor, melyek nyilván utolsó örömei valának, vigadhatott:

1460-ik év végén. (*Teleky*: Hunyadiak kora, III. k. 213. l. *Századok*, 1869. évf. 605. l.)

1461. aug. 9—19. közt. (*Ráth K.*: Magyar királyok utazásai és tartózkodási helyei, 214. l.)

1467. aug. 14-ikén.

1471. jan. 24., 26. (Eredetije Miskolcz város leveles ládájában.)

1472. aug. 20-ika táján. (Onnét *Kövesdre* . . . jul. 27-ikén is megfordult *Mező-Kövesden*. Diósgyőri Reg. 140. sz.)

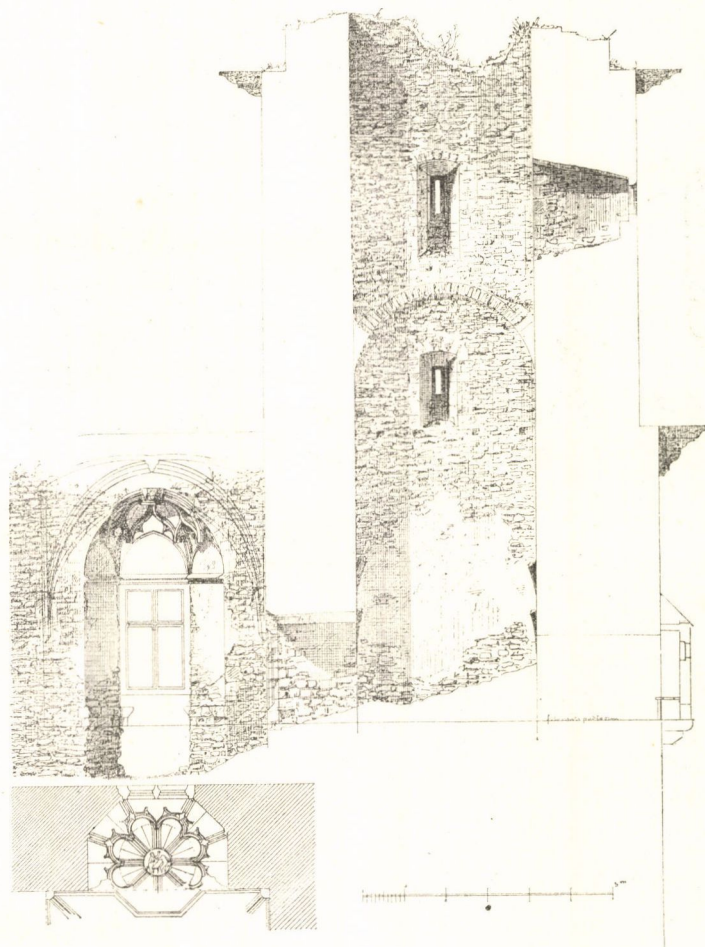
1473. november 9—19. (*Ráth*: Királyok utazásai, 231. l.)

1475. augusztus 30-ikán. (Diósgyőri Regesták, 148.)

1478. decz. 19. (U. ott. 150. sz.)

IV. Akár a romokat, akár csak az *alprajzot* (lásd *A*) betű alatt) tekintsük, a diósgyőri romokat még mindig jelentékeny tömegűnek kell mondanunk. Ellenben ha művészeti részletek után kereskedve, nem találunk benne egyebet egy ablak-mélyedés némi díszleténél (*F*), tarthatjuk jelentéktelennek is. Beszédes műrészletekben ma már bizony nagyon szegény az. Arra már későn érkeztünk meg, hogy virágzásának zenithjét boltíveiben kőből kifaragva találjuk; hogy Nagy-Lajos kora fényét falairól leolvassuk.

A minél többre nem vágyakozhatunk, az : hogy a régiségtan segítségével maholnap már ez is lehetetlenség lesz, tájékozódjunk nagyjából a romok körül és a még leolvasható jelenségeket jegyzékbe vegyük.

F) ábra.

Legkiválóbb jelensége várromunknak a négy *saroktorony*, melyek habár már régóta fejtelnek, még így is tiszteletet parancsolnak. Kő-testükön «meglátszik még a csaták nyoma». Alulról nézve pedig megdöbbentő óriások.

A *toronyokat* jellemzi *mindenekelőtt az egyöntetűség*. Mind a négy egyenlő alpméretűnek mutatkozik távol attól, hogy mint *öreg torony, donjon*, akár az egyik, akár a másik a többieknek föléje kerekednék. A *nyílak korszakában*, mely alapjokat letevő, egyenlően megoszták egymás közt a védelem és biztonság munkáját s most egyenletesen fogynak az időnek kőmorzsoló ujjai közt.

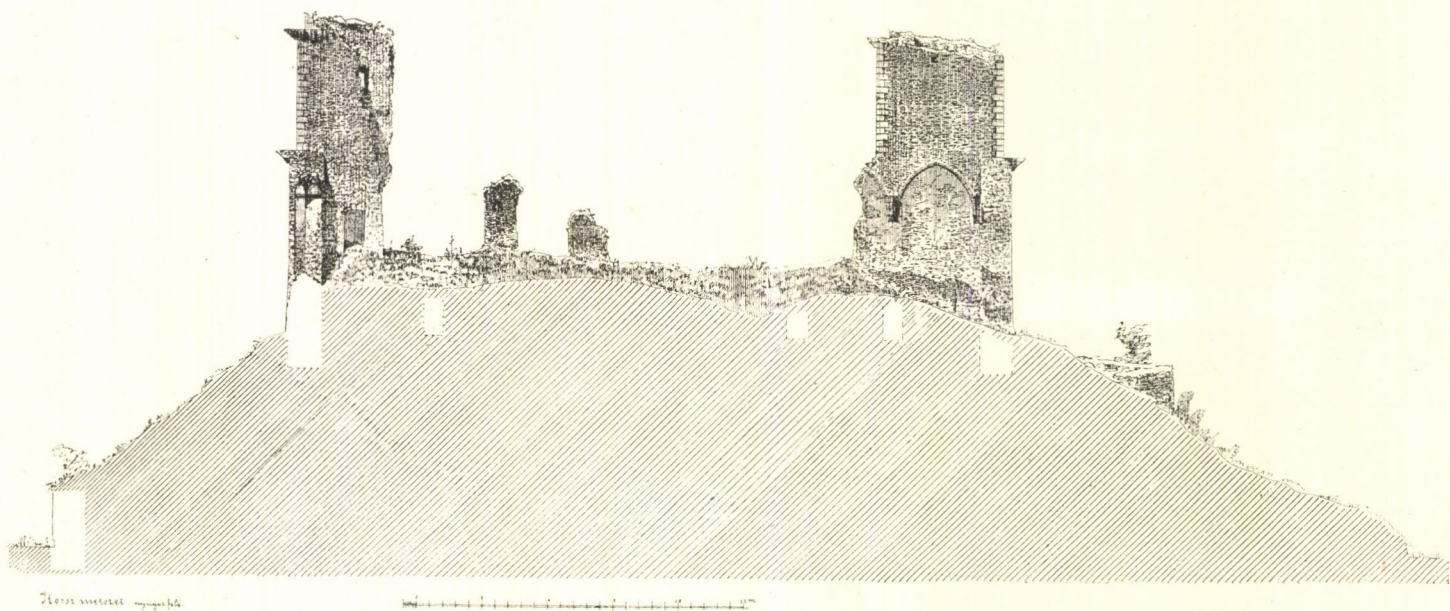
Jellemző kemény vonásukból már sokat veszíthettek, miután nyugati, tehát délutáni világításban távlati képe egy soktoronyú bazilikává szelidül. Hiányzanak azon *fa-sikátorok* vagy *kör-járók*, melyek az onnét intézett támadás miatt *öldöklő* vagy *gyilkos sikátornak* is szoktak neveztetni. Ha tudjuk, hogy

a torony aljáig hatolt ellenséget innét nyíl- és közáporral szokták fogadni a várbeliek, meg forró vízzel, megengedhetjük, hogy egészben véve rászolgált a nevére, s a középkori váraknál a védelemnek hathatós eszköze volt. Ezen *kör-sikátor* mindenik toronynál kettős volt s a tornyok második és harmadik emeletének talapzatával vagy aljával esett össze. Sikátorok egykori létezése mellett a hatalmas *tartók* vagy *támkövek* bizonyítanak, melyek 13—14 sorjával a torony derekát övedzik ma is, míg a felső sikátorból némelyik toronynál s főleg az északi oldalakon a *szeglet-kőnél*, mely a többinél általában testesebb, csak kivételesen van föl több maradvány. (B, C) ábra.)

Tornyaink tehát egy emeletet, vagyis közel annyit koptak magasságban, mint a két sikátor-sor egymástól való távolsága s ma már egy tornyon sincsen nyoma a *hadi ormózat*-nak, a *zinnen*-eknek, melyeknek házikó-alakú *koczkái* védelmül, *rései* pedig nyilazó helyül szolgáltak.

Ezen hadi ormózatnak is valának toronyszerű és körüljárható kiszökései, melyeknek nyoma van még azon leírásban is, melyet 1736-ban tekintetes nemes Borsod vármegye a várról vétetett.*

Tornyaink tehát a vár virágzásának korában, míg annyira össze nem görnyedtek, míg arcukat

E) ábra.

annyi ráncz, testöket annyi fekély nem borította; mikor még fejöket ékesség, nyakukat dísz fődte és derekukat vitéz öv környékezte volt, szép látványt fogtak nyújtani. Annál szebbet, mivel azoknak *sarkai színes faragott kövekből vannak rakva* és színes volt minden valószínűség szerint tetőzetök is.

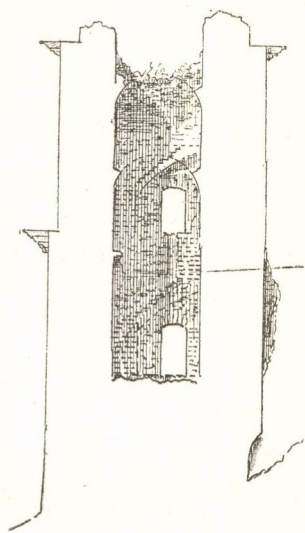
A *vörös, sárga és kékes-szürke* betétek rendszeresen váltakoznak, mi maga is elárulja a szépség után törekvő költség nem kimélt. Beszélő azon körülmény is, hogy a szóban levő színváltozat eszközülésére homokkő használtatott, míg a tornyok egyéb részei darázs-kőből rakvák. Helyi értesülesem szerint a vidéken nem fordul elő vöröskő közelebb, mint Aranyoson.

És ezzel hozzáfoghatunk az egyes tornyok körültekintéséhez.

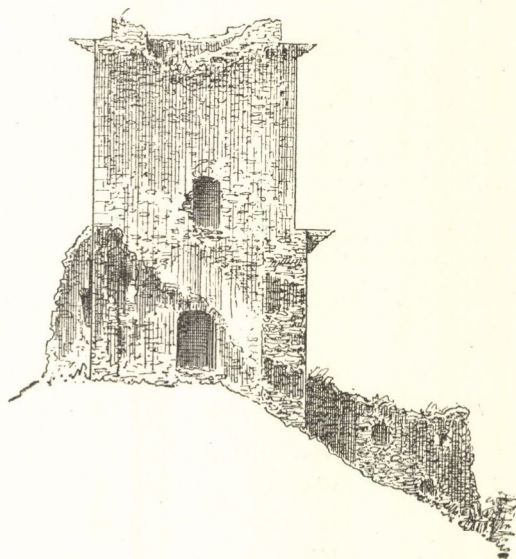
1. Az **ÉNy. torony** az alaprajzon (A) alaprajz a) betű) mindenekelőtt megtekintendő. Homlokzata C) ábra jobb oldalán látható. Keleti oldalát E) ábránknak szintén a jobboldali rész mutatja. A toronynak hosszmetzete pedig előttünk áll, a fönnebbi G) fölvételben, mely szerint ez a torony egészen védelmi

* „... in summitate circumdata erant hae (turres) porticibus seu pergulis; non modo circa praetorii summa cacumina, sed etiam turriculae, quae eminebant, circum ambulari poterunt.»

rendeltetéssel birt, mert *lépcsőház*, illetőleg *őrtorony* volt. Képünk adós a torony földszintjével, de a lépcsőzet meglevő nyomai is mutatják, hogy itten csak folytatással van dolgunk.

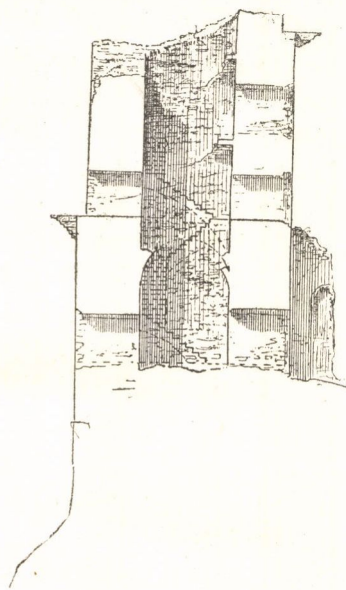
G) ábra.

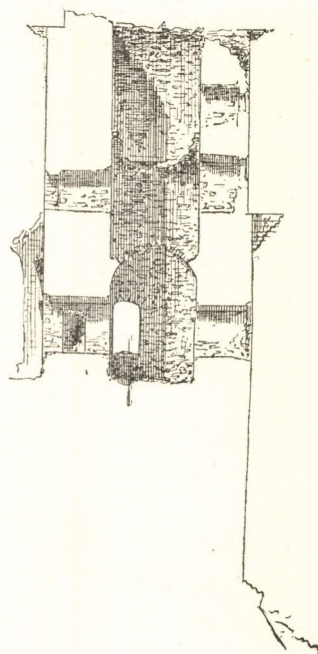
H) ábra.

2. Az ÉK. torony.

(Lásd A) alaprajzon d) betű alatt; homlokzatát C) ábrán bal oldalt; déli oldalát H) ábránkon.)

I) ábra.

J) ábra.

Ezen, a többinél vaskosabbnak látszó torony csak felében állott tehát a vár védelmi szolgálatában. Lakóhely volt földszinti s az fogott lenni azon emeleti részében, mely előttünk áll. (H).

A kettő között összeköttetés nem volt. A kettőt elválasztó boltozat jelenleg beszakadva, a torony

földszintje egyes az emelettel. Annak idejében külön kijárával bírt a földszint is, miután a kettő között a közvetlen összeköttetésnek semmi nyoma sem mutatkozik.

Az alaprajz szerint ezen toronyszoba egyik szögletében *kandalló* állt. Nagy-Lajos korában «*kis szoba*» néven volt ismeretes.*

Az alaprajz tájékozása szerint a kandalló átellenes oldalán a romok egy keskeny esigalépcső nyomait mutatják szabadba nyíló bejárással (*H*) ábrán a torony baloldali aljában), mely a torony többi emeleteire vitt. *I*) adja hosszmetését.

3. A DK. torony. Alaprajzát *A*) ábránk *c*) betűs rajza adja. Déli oldalát *B*) rajzunk jobboldali tornya. Hosszmetését *I*) ábránk. Az alaprajz szerint ez is lakásra volt berendezve s lépcsőzettel, mely azonban nem volt szabad bejárású, csak mellékesen bírt. Abban a tekintetben nevezetes ezen emeleti kis lépcsőház, mivel az építészet némi jellemzésére talaja *makadamirozott*, mit azért veszek jegyzékbe, mivel hasonló eset műépítményeinknél szokatlan, vagy csak műtörténetíróink figyelmét kerülte ki eddigé, s mert ez azon föltevésre jogosít, hogy legalább a királyi termeknél, a vastag színes üveg-köcskékkel való makadamirozás is föl lett használva.

A lépcsőzet néhány tengelye még most is megvan. Ezek, miként látszik (mert hozzáférhetetlenek) *darázs-kőből* készítvék; talán mert a márványnak szilárdságra nézve nem enged, szélszerűség tekintetében pedig azt fölülmulja és mert a vidéknek speczifikus terméke s e szerint gazdaságos is vala. *I*) hosszmetésünk helyesen, nem e kis lépcsőházat, hanem a mellette levő négyszögépület-részt adja, mely leomlás következtében talapzat nélküli, de még boltozatos felső részében.

Az alaprajz a nyugati oldalon egy befalazott nyílást mutat, és csakugyan a *gótalakítású ajtótorés* a későbbi befalazás dacára körvonalalaiban még most is fölismerhető. Az alaprajz a torony keleti oldalán egy *áltány*-nak utolsó részletét jelzi még.

4. DNy. torony.

A kik a várromot nem ismerik, azoknak csak alaprajz (*b*) torony) után lehet meggyőződniök arról, hogy e torony északi oldalát egészen elveszítette. Északnak néző oldalfala egészen hiányzik. *B*) ábra baloldali része adja a torony *déli homlokzatát*. A nyugati hosszmetés (*E*) bal torony) *keleti oldalát* állítja elénk meglevő (és pótlólag meg nem levő) részével. *F*) pedig a *törés által megnyílt torony belsejét*.

A feljáró lépcsőháznak, mely ezen emeleti részt a torony felső (két ablak által kitüntetett) osztályaival összeköté, *F*) rajzon nincsen nyoma s nem is lehet, miután ez az elvált toronyrészletnek fogott szerkezete lenni. Hosszmetészeink s így az *F*) is csak a bolthajtásokban sejtetik az emeleteket holott itt erősebben részletezhette volna a három egymás fölötti toronyhelyiséget. Annál is inkább, mivel az emelet földszintjét nem mulasztotta el megjelölni.

5. Kápolna. Alaprajzunk a keleti oldal közepére a kápolnát teszi. Gondolomra ugyan, de helyesen; a középkori várakban a kápolna mindig a keleti oldalon állott és szentélyével keletnek nézett. Így van ez a diós-győri várnak azon másik alaprajzán is, mely az Archæologiai Közlemények XIII-ik kötetében (1879.) van közölve. A várkápolna ott is négyszögű szentélyzáródással szökik ki a várfalak keleti kettős védőtornya felé.

A műtörténet kipótolhatatlan kárt szenvedett e kápolnának erőszakos megsemmisítésében, mely 1830. táján történt. A kápolna különben már századokon mostoha bánásmódban részesült. Már a jó *Melilh* panaszkodik: «zép kápolnájának vakolási (díszletei) zakadoznak». Azóta hány tűz emésztette, hány kapitány és prefektus használta fegyver- és éléstárnak!

Szerencsére a *műemlékek országos bizottságának* gyűjteményében megvan Diós-Győr várának korábbi felvételeiben a kápolna oldalmetszete is, melyből egyetmást az olvasó tájékoztatására fölemlíteni helyénvalónak gondolok.

* «Actum est in Diosgeur in castro Domini Regis in camera penes stubam parvam» (1381. *Wenzel*: Diósgyőri Regesták, 58. sz.)

A vár földszintje törmelék alá van temetve. A tornyok belső oldalán látható ajtók és ablakok már a vár emeleti részét szolgálják annak idejében.

A várkápolna *kettős* volt, egymás fölötti osztályt, emeletet foglalt magában. E két rész egymástól elválasztva levén, az egyesítést egy nagy négyszögű vagy kerek nyílás eszközölte, mely az emelet padlózatában, vagyis a földszintnek tetőzetén hagyatott. Az *isteni szolgálat várunk emeleti kápolnájában*, a királyi udvar jelenlétében történt, az alsó kápolna a cselédség és talán a városból feljövők számára állt nyitva. Ezek noha a papot és oltári ténykedéseit nem látták, de szavát, a kar énekét, nemkülönbén a mise egyes részeire figyelmeztető csengettyű-szót kényelmesen hallhatták. A kápolna *egy hajóú* volt, szentélye a nyolczszög öt oldalával záródék úgy az alsó, mint folytatólag az emeleti részen. A szentélyt bezáró oldalak két hosszabbikából négy *fél-oszlop*-szerű tám szökék ki, melyekből félívek kanyarodának fel az átmeneti csúcsos boltozat eszközzésére. Az utolsó ívtám közvetlen közeléből indult ki a *diadalív*, mely a szentélyt a meglehetősen idomtalan hajótól elválasztá.

A hajó végén volt a *főbejárás vagy portale*. Védelmi szempontból földszintjén a kápolna szentélye csupán *egy ablakkal* birt, a hajó felülről a nyíláson nyert világosságot. A felső kápolnát szentélyének hármás ablaka világítja meg. Ezen ablakok a vár fénykorában bizonyára ábrázolatokban gazdag színes üvegeket foglaltak be.

A vár legértékesebb műkincsét méltán a nyomtalanul eltűnt *oltárban* sejtjük, mely szobrászati remekeivel, szárnyas oltárképei és értékes foglalatú ereklyetartóival kétségkívül méltó volt azon hatalmas fejedelmeinkhez, kik buzgalmukhoz képes koruknak fényét és dícsőségét tevék ez oltár lábaihoz. A hitújítás bizonyára új alakot adott e kis egyháznak is, és az utolsó idők három oltára aligha látta a fogadást tevő Nagy-Lajost, vagy a bánatos Mária királynét.

A szentély végén állott kétoldalt a *királyi szék*. Tudjuk a *szó-szék* helyét is. A *kar*-nak (chorus), mely rendesen a nyugati részen foglal helyet s jeles műalakításnak szolgált alanyául, semmi észrevehető nyoma. A *főkapuzat* fa-fedett folyosóra vitt a baloldali följárás közelében. 1662. táján fegyvertár volt. Későbbi időkben megint egyházul használtatott. Mondják, hogy a győri plébánia visszaállítása előtt nyilvános imaház volt, hol a felső győri pálosok végzéék az istentiszteletet.

6. Lovagterem és királyi lakóosztályok. Középkori váraink nem nélkülözték volt a «lovagtermet», melyben a vár előkelő vendégei fogadtatának s mely rendesen színtere vala a ritkább, ünnepiesebb jeleneteknek. Lovagtermünk helyesebben *trónteremnek* vagy *országháznak* mondható, a mennyiben fénykorában az ország főembereit: az egyházfejedelmeket, a zászlósokat látja egybeseregleni; a külföld követei és fejedelmi vendégei itt fogadtatnak és országok sorsa fölött döntő kérdések vétetnek tárgyalás alá és lesznek megvitatva.

Országházunkról annál kevésbbé adhatók, fájdalom, részletes tájékozások, mivel holléte is kérdéses és nehezen állapítható meg. Valószínű, hogy a négy torony között elterülő helyiségek emeleti részén volt, tehát a romok mostani földszintjén. Valószínű, hogy a nyugati oldalon volt, mivel az emeleti alaprajz szerint (rajzát most nem adjuk) itt állott a legnagyobb terem s csak ezen oldal az, mely apróbb szakaszokra választva és földarabolva nem volt, miután egyetlen fal mutatkozik, mely egy négyszöget a délkeleti torony részére foglalt el. A trónterem követelménye 1736-ban már nem volt hagyományos, innét a nyugati oldalt a királynék lakóhelyiségének kereszteli el a vármegyei leírás, alkalmasint a tekintélyes nagyság és elütő díszrészletek által vezetettve félre, vagy csak annyi alapos-sággal, a mennivel a mellette levő déli oldal fülkáját, *mint kápolnát vevé jegyzékbe*.^{*} Tehát *E*) rajzunk, mely az eltemetett földszintet is sejteti, mutatná azon oldalt, hol adatok hiányában szabadságunkban áll Lajos trónterme számára nagyobb vagy kisebb területet kimérni. A földszinttel a vár udvarából fölvezető folyosói lépcsőzettel esett a közlekedése.

Királynéi és királyi lakok. A királynéi és királyi lakokra nézve sincsen biztos tájékozódásunk.

* «In meridionale sacellum . . . Unicum nunc restat latus cum sacello eodem, et sex cubiculis». «In latere occidentali reginarum erant cubacula».

Talán *e tekintetben az áltányokat vehetőik tájékoztató adatokul.* Áltányokra a délkeleti és délnyugati tornyok engednek utalást részint azok utolsó enyésző nyomaiban, részint az öregek tapasztalatában. A) alaprajz c) tornyánál hivatkoztam a keleti oldalon az áltány még mutatkozó tartó kövére, déli oldalon már sem a rajz, sem a valóság nem mutathat rá a fejedelmi gondtűzés ezen történelmi helyére.

A szarvaskői áltány helyéről már esett kitekintésem s van fogalmam arról, mily emelő érzés lehetett, főleg egy királynak, méltóságának e symbolikus magaslatáról letekinteni. A táj innét a legszébb. Ez a messzelátója a diósgyőri völgy nyílásának, honnét a nagy király (mert az ő emlékezete van leginkább összeforva Diós-Győr történelmi multjával) láthatta érkező győzedelmes vitézeit, vendégeit. Innét esett kilátása a halastóra s alsó-kertre s talán ott játszadózó leánygyermekkeire s gondolta el jövőjüket s bennök országai jövőjét, talán úgy, a hogy történt, talán színesebben.

E toronynak, a diósgyőri vár keleti részének lakója csak a király lehetett!

Az áltányokra a b) délnyugati toronynál még nehezebb a tájékozódás, pedig ennek is volt a két kívül eső oldalon ilyen két szórakoztatója, honnét a *lovagtérre*, majd távolabb a *felső-kertre*, a *po-merium*-ra esett a szemlélő tekintete. Az egész várban ide hallatszott legjobban a madarak éneke, a szellő által fölvert virágillat itt gomolygott a legandalítóbban.

Királynéi lakosztály Diós-Győrben csak a déli oldal lehetett, a vele kapcsolatos délnyugati toronynyal!

F) ábrán a torony alsó része homályosan egy berakott ajtó gótikus vonalait tünteti föl, mi az oldalfülkék hiányában ablak nem lehetvén, alig volt más, mint a torony déli oldalára szolgáló kijáró.

V. Arra már elkéstem, mondani sem kell, hogy a diósgyőri várat annak tüntethessem föl, a mi volt: megjegezesedett középkornak, a korabeli műemlékek muzeumának. Egy-két részlet, néhány vonás mindössze, mit a sok vandalizmus mellett megbirt idáig őrizni. Romunknak legérdekesebb részlete kétségkívül a művészeti tagozással ékes *ablak-mélyedés*. Bátor vagyok a szíves olvasót figyelmeztetni, hogy az E), F) fölvétel idevágó részét is megtekintse. Az ablak-osztályok, mi kizárólag az emeletek kiváltsága, fontos szerepet játszott középkori váraink életében. Itt valának elhelyezve az ágyak, itt áll használatkészen a *guzsaly*, a *hímes munkák asztala* és *imazsámoly*. E), F), K) fölvételeket látva, ilyen ablak-mélyedés előtt állunk, melynek alkotó részei: a gót-alakítású *hosszas ablaknyílás*, tetején *rózsa-díszlettel*, két oldalt *vak-ablakkal* vagy *fülkével*, mely az ablak-szemöldök díszítésével összhangzóan *tagozatos*. Az ablakban volt kőpadoknak többé semmi nyoma. A jobb és baloldali fülkékben *arabesk-festmények* láthatók, illetőleg voltak láthatók még csak évtizedek előtt is.

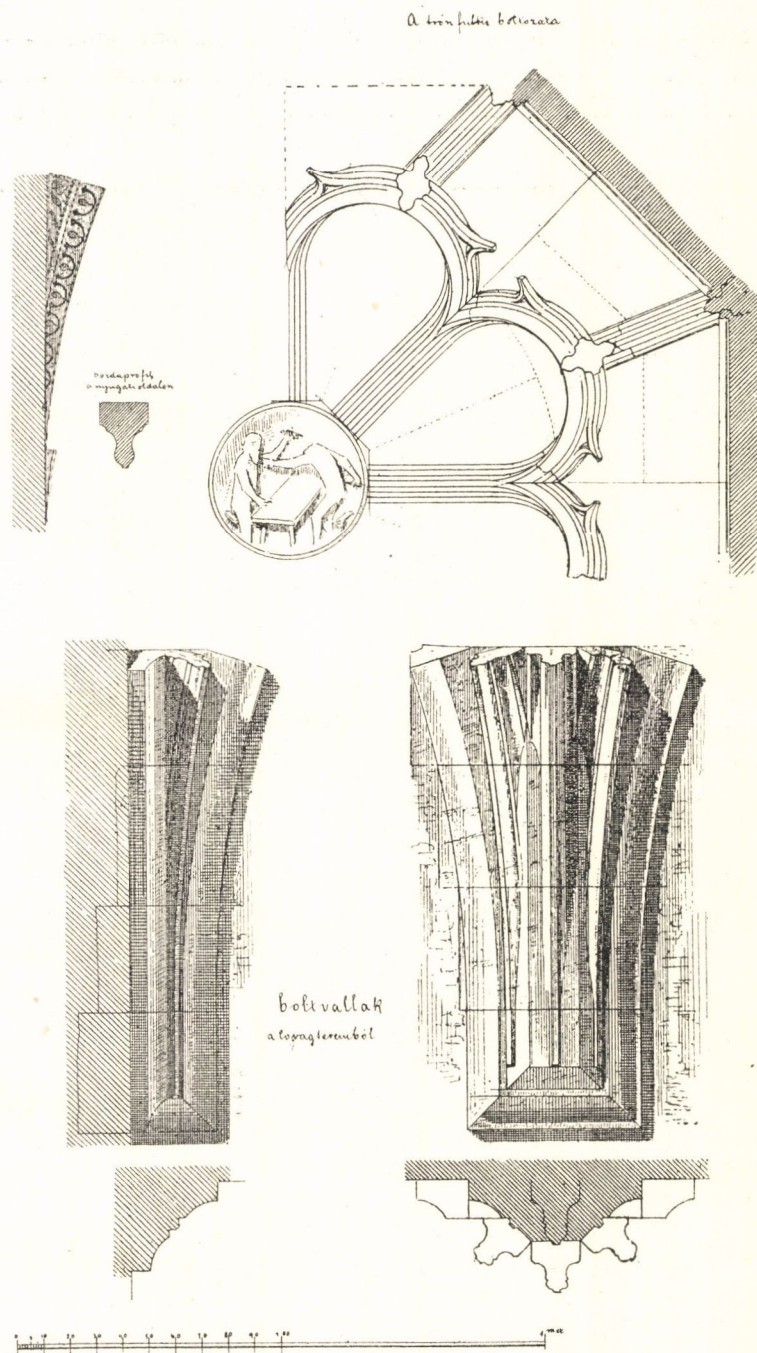
Az ablak gerincez-ívei átmeneti stýlben fölnyulván, az ablak-boltozatnak tetején összefutnak s mint központban, az *ábrázolatos záró-* vagy *mesterkőben* egyesülnek. F) és K) rajzaink adják ezen zárkónek inkább sejtett, mint a kőfaragó által szándékolt rajzát.

Ezen zárkó, mely minden időben figyelem tárgya volt, már századok óta kitéve lévén az idő viszontagságainak, egészen természetes, hogy annyira elmosódott, hogy alig-alig betűzhető ki rajta valami. Hanem bizonyos, hogy nem azt ábrázolta, a mit ábránk mutat. A zárkó vagy mesterkő, miként tudva vagyon, négy keresztező gerincznek találkozási központja, a keresztbolt csúcsán, hol a gerinczek egymást metszik. Ezen központosító érintkezési csomót és összetartó pontot mindig a zárkó alkotja, melyet a szellemes gót építési modor nem utolsó helyen álló díszítésre használt föl, az egyházi építkezéseknél dicsőkörral körülvett jelképes alakok, leginkább *Krisztus-fők* ábrázolására, a profán épületeknél pedig leginkább *az építkező czímerének feltüntetése által a család dicsőítésére és megőrkítésére*. Hogy jelenetet ábrázolna, miként a fölvétel sejtí, egészen kizártnak tekinthető. Czímer akar az lenni egyszerűen s nekem dr. Szendrei János barátommal az a nézetem, melyre nézve korábban még egy másik keresztbolt-csúcsi zárkó is segítségünkre volt, hogy ez *Ákos-czímer*, illetőleg *Erne bán fia István*, Diós-Győr vára egykori urának czímere. (Lásd D) rajzunkat.)

D) rajzunktól az «Archæologiai Értesítő» 1877. évf. 300. l. adott pecsét részben elütő. Egy nagyobb szívalakú paizsot ábrázol, egy kisebb szívalakú paizsszal, melyet két lehajtott sas-szárny környez. Felül a hatalom jelvényeül egy királyi páleza, melynek nyele lenyulik hosszant a kisebb paizson. Ez «† S(igillum) MAGISTRI STEPHANI IUDICIS CIVITIS DOMINI REGIS», mely elüt a

«† S. STEPHANI PALATINI FILII GRIGY BANI»-tól. Melyik akar lenni a kettő közül? Nyilván az utóbbi.

A zárkóban összpontosuló ívekre nézve pedig az állapítható meg, hogy *gazdagon voltak aranyozva*. Ezt látszik bizonyítani az is, mi még ma is látható, hogy erősen vörösre voltak festve, a mi

K) ábra.

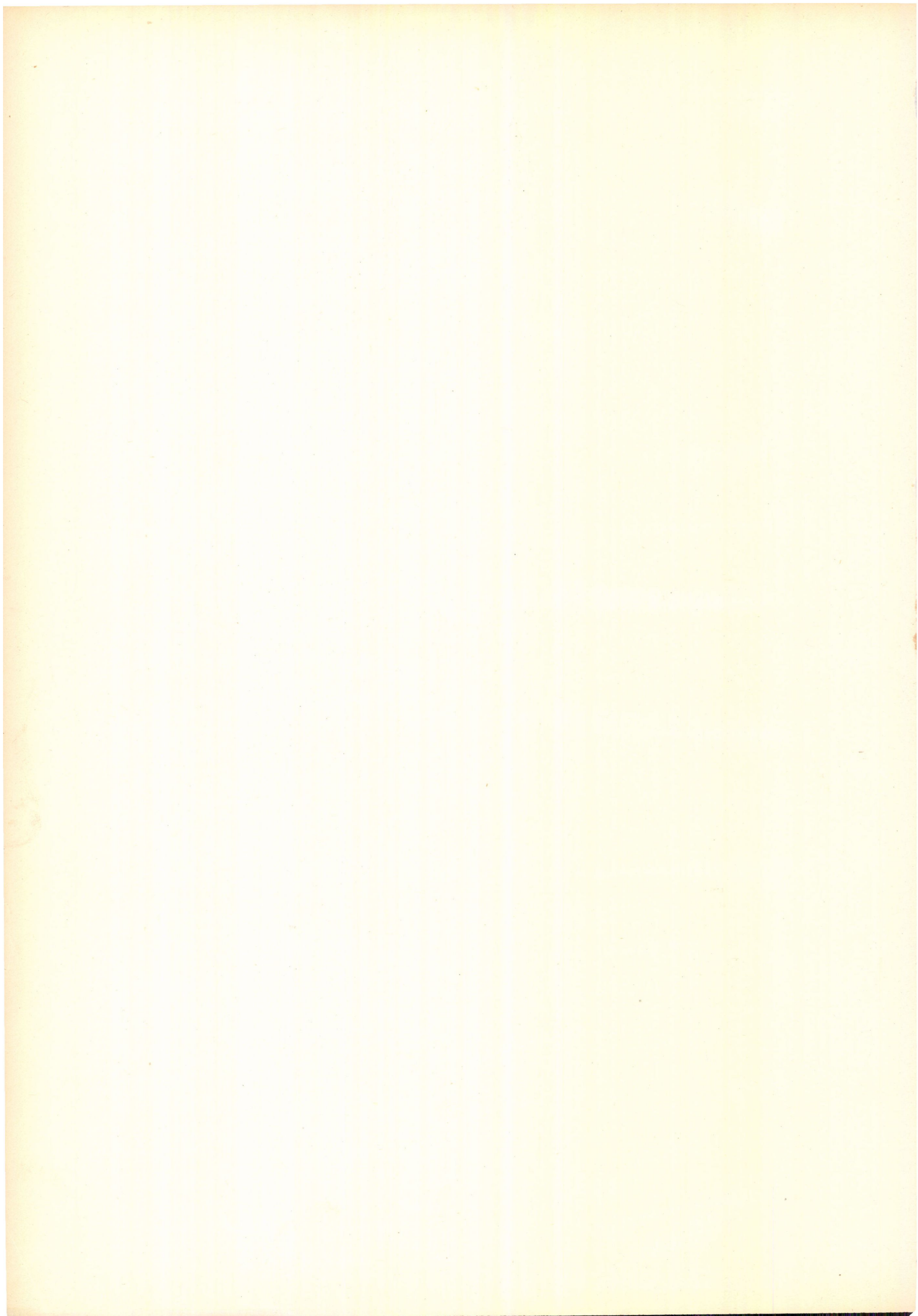
köztudomásúlag mindig az aranyozás alapszíne. Még ezen ablak sem maradt meg ugyan a maga eredeti mivoltában, de mert mégis a régiségnek legtöbb vonásával bírt, a tudatlanság kápolnának keresztelé el. 1736-ban már így nevezi a vármegyei leírás.³⁶ A jövő évi látogatók már tetemesen megcsönkölva fogják találni.

A királyi lakásnak vélt DK. toronynak tető alatt volt részén díszítési részleteket látunk. Kivehetőleg *szőlőfürtöket* és *leveleket* ábrázolnak. Ezen díszítő-részletek homorúak és vésővel vájták a sziklakeményiségű kőbe (*K*). Hogy ezen mélyezett czifrázatok színezés által ki voltak-e emelve a falazat többi részeitől, vagy a minék nyomai most már kevésbé látszanak, maguk a falak voltak színezve, avagy a kettős színezés volt hivatva összhangzata által hatni, inkább sejtünk, mint határozottan állítunk engedik a részletek.

E) jobboldali részén az ÉNy. torony két összeszögellő oldalára kifeszített ívet látunk. Ebből azonban az átmeneti egyszerű alakítású nyomott csúcsívénél, a falmezők már említett színezésénél többre alig lehet következtetnünk. Itt láthatók azon *boltvállak*, melyeket *K*) fölvétel *lovagteremből* valóknak mond.

Bizony ez mindössze sem sok, de buvárló utódaink már ennyire sem fognak akadni.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK KIADVÁNYAI.

ARCHÆOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK:

VIII. kötet: I. füzet: 2 réztáblával és számos fametszvényvel; 72 l. — I. Archæologiai kirándulás Csanádra. *Henszlmann Imrétől.* — Herveja spalatoí herceg és érmei. Dr. *Érdy Jánostól.* — III. A Rába-Sz.-Miklósi egyház. *Ráth Károlytól.* — IV. Éremtani adalékok. Dr. *Rómer Flóristól.* — V. Pécsvidéki és egyéb leletek. *Horváth Antaltól.* — VI. Archæologiai irodalom. *Hampel József és R. Fl.-tól.* — VII. Archæologiai mozgalmak. — VIII. Kisebb közlemények. Ára 60 kr.

II. füzet: Pilini pogány sírok. Dr. *Érdy Jánostól.* (I. közlem.) 73. l.; — II. Visszapillantás a Nyitra-, Turóc- és Liptó-megyékben tett régészeti kirándulásra. *Könyöki Józseftől.* 84. l.; — III. Régészeti adatok Győr-Sz.-Márton környékéről. *Sztahovics Remig lázi lelkésztől.* 98. l.; — IV. Románkori oltárkereszt. *Ebenhöch Ferencztől.* 108. l.; — V. Az 1868-ik év őszén Tellyén talált római érmek leírása. *Horváth Antaltól.* 114. l.; — VI. Két románkori kerekgyház nyoma Győr megyében. *Ebenhöch Ferencztől.* 120. l.; — VII. A liptó-andrásfalvi bronzkori temető. *Majláth Bélától.* 123. l.; — VIII. Erdély érmészetéhez. *Holländer Leótol.* 130. l.; — IV. Kisebb közlemények. 142. l.; — I. Két gyulai lelet. Id. *Mogyoróssy Jánostól.* — II. Domokos Fehérvári prépost egy Codex R. F. — III. Igazolásunkra. A m. n. muzeum régiségtárának személyzete. Ára 60 kr.

A III. füzet tartalma: Régészeti közlemények, *Ormós Zsigmondtól.* I. Bersovia (Zsidovin.) 145. l. — II. Róbert Károly (1308—1342) király 1335-ik évi érmeleli szerződése, *Érdy Jánostól.* 154. l. — III. Aquincum történetének vázlatja. Irta *Hampel József.* 159. l. — IV. Magyar viseletképek a bécsi császári könyvtárban. Dr. *Rómer Flóristól.* 199. l. — V. Harangjaink ismeretéhez. *Mykowszky Viktortól.* 203. l. — VI. Régi sírköveinkről. Dr. *Rómer Flóristól.* — VII. Kisebb közlemények, 212. l. — VIII. Név- és tárgymutató. 215. l. Ára 70 kr.

IX. kötet: I. füzet. 2 réztáblával és számos fametszvényvel. 70 l. — I. A visegrádi koronabolt és a királyi lakosztály elrendezése. *Henszlmann Imrétől.* — II. A pilini Leshegyen talált csontvázakról. B. *Nyáry Jenőtől.* — III. Honi erődeink ismeretéhez. *Mykowszky Viktortól.* — IV. A kolozsvári Boldogasszonyról címzett domonkosok, jelenleg ferenczrendiek kolostorának ebédlőterme. Gr. *Eszterházy Jánostól.* — V. Liptó megyei őstelepek. *Majláth Bélától.* — VI. A m. n. muzeumban levő kiadatlan *Aurelianus*-féle érmek. *Horváth Antaltól.* — VII. Erdély érmészetéhez. *Holländer Leótol.* Ára 80 kr.

II. füzet. Számos ábrával 103 l. Tanulmányok az ember eredetének történetéből. *Majláth Bélától.* — A monói nagy éremlelet. *Czirbusz Gézátol.* — A czikádori cistercita apátsági templom maradványa. *Mykowszky Viktortól.* — Dácia feliratos emlékei és térképe, *Mommsen* kiadásában, *Ortway Tivadartól.* — Adalék a régi magyar keresztelő medenczék ismeretéhez. *Mykowszky Viktortól.* Ára 2 frt 50 kr.

X. kötet: I. füzet számos ábrával. Tanulmány Sz. Gellért n.-csanádi templomáról. Dr. *Ortway Tivadartól.* — Kiadatlan római feliratok. Dr. *Rómer Flóristól.* — Egyiptomi cultus-maradványok a hazai leletek között, írta *Majláth Béla.* — A magyar nemzeti muzeum érem- és régiséggyűjteménye 1874-ben, írta Dr. *Ortway Tivadar.* 17 iv, ára 2 frt.

II. füzet. Román és átmenetkoru építmények hazánk területén, közli Dr. *Rómer Flóris Ferencz.* 8 iv. Ára 80 kr.

III. füzet. Tibiscum fekvése Dr. *Ortwaytól.* — Adalékok II. Lajos udvari számadásaiból. *Fraknoi Vilmostól.* — *Mykowszky V.* régészeti utazása 1875-ben. — Ára 1 frt.

XI. kötet: I. füzet. Kertesi apátság *Rómer Flóristól.* György antiphonale. R. Kiadatlan római feliratok R. Adalék a budai vár helyszíneléséhez. *Rómer Flóristól.* Ára 80 kr.

II. füzet. Pest-Pilis megye emlékei *Arányitól.* Liptó m. műemlékei *Mykowszkytól.* Léta vára *Jakab Elektől.* Ára 1 frt.

XII. kötet: Báthori István-féle emlékérem a m. n. muzeumban; Dr. *Hampel Józseftől.* — A sz. Miklóshoz címzett eperjesi r.-kath. templom; *Mykowszky Viktortól.* — Slavoniai leletek; *Bojnyehich Icántól.* — A túskevári pálos templom; *Ádám Ivántól.* — Egy német nyereg a XIV. századból; *Lipp Vilmostól.* — Azon ágyuk, mozsarak és vetágyuk inventariuma, melyek Buda bevétele után 1686-ban az állásokon találtattak; Dr. *Rómer Flóristól.* — Régi ágyuk a munkácsi várban (1514—1711); *Thaly Kálmántól.* — Mutenum-Feketeváros; *Rácz Józseftől.* — Bereg megye műemlékei; *Lehoczky Tivadartól.* — A felsőmagyarországi muzeumban levő csehpecsétokról; *Mykowszky Viktortól.* — Az ugynevezett «arany metszet» æsthetikai törvényének alkalmazása a csuesives stylben; *Mykowszky Viktortól.* — Szerkesztői utóirat ehhez. — Magyar várak 1437 körül; Dr. *Thallóczy Lajostól.* — Bárbárkori védrendszer nyomai Liptó megyében; *Majláth Bélától.* — Rákóczy Erzsébet ingóságai a hrussói és kis-tapolcsányi várkastélyokban; *Szerémitől.* — Magyarországi régészeti leletek repertoriuma; Dr. *Hampel Józseftől.* Ára 2 frt.

XIII. kötet: I. füzet. 1879. 4 könyomatu táblával és 35 fametszettel a szövegben. 65 l. I. A kelta uralom emlékei. *Pulszky Ferencztől.* — II. Diós-Győr vára. *Kandra Kabostól.* — III. Agyagiparunk történetéből. *Majláth Bélától.* IV. A berekszói régi templom Hunyad megyében. *Torma Károlytól.* — V. Ó-budai templomrom. *Vásárhelyi Gézátol.* Ára 1 frt.

II. füzet. 1880. 50 fametszettel 75 l. I. A polgárdi ezüsttripsz. *Pulszky Ferencztől.* — II. A nagyváradai ós székesegyház. *Bunyitay Vinczétől.* — III. Magyarhoni régészeti leletek repertoriuma. *Hampel Józseftől.* Ára 80 kr.

XIV. kötet: 1886. 35 képes táblával 159 l. I. Leletek a lengyeli őskori telepről. *Wosinszky Mórtól.* — II. A magyarországi bányá- és kamaratisztek emlékérmek. Dr. *T. Gy-tól.* — III. Præhistoricus arany-, vas- és kőbányászati eszközök Dáciában. *Téglás Gábertól.* — IV. Római márványbányák a Bisztravölgyben, Bukova Hunyad megyei falu határán. *Téglás Gábertól.* — V. A fenéki sírmező. *Lipp Vilmostól.* Ára 3 frt 50 kr.

XV. kötet: 1886. 23 képes táblával. A sarmizegetusai mithræum. *Király Páltól.* 129 l. Ára 2 frt 80 kr.

XVI. kötet: 1890. 18 képes táblával és 41 ábrával. I. A Korábia bányászata és kettős sírmezeje Zalatna közelében. Irta *Téglás Gábor.* II. Leletek a lengyeli őskori telepről. Irta *Wosinszky Mór.* Ára 4 frt 50 kr.

XVII. kötet: 1895. 89 ábrával. I. *Szelle Zsigmond:* Dunaföldvár régi emlékei. — II. *Wosinszky Mór:* A czikói (Tolna m.) sírmező. Ára 2 frt.

MAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI MŰEMLEKEK:

I. kötet: Pécsnek középkori régiségei I. rész. A pécsi székesegyháznak építészete. Irta *Henszlmann Imre.* 1869. 6 réztáblával és fametszvényvel. 97 l. Ára 2 frt.

II. rész. A pécsi székesegyháznak domborművei. Két réztáblával és számos fametszvényvel. 94—372. lapig. Ára 2 frt.

II. kötet: I. rész. Pécsnek régiségei. I. Függelék. A pécsi székesegyházi magánirathoz. — II. Függelék. A sirena. — A pécsi ó-kereszttyén sírkamara. — Irta *Henszlmann Imre.* Számos ábrával. — 165. lapig. Ára 2 frt.

II. rész. A bécsi 1873. évi világtárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 10 táblával és 277 fametszettel. Irta *Henszlmann Imre.* — Ára 8 frt.

III. kötet: I. rész. Régi falképek Magyarországon. Irta Dr. *Rómer Ferencz Flóris.* XIII., többnyire színezett képtáblával és LXXVII fametszvényvel. 1—170 lap. Ára 8 frt.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK KIADVÁNYAI.

II. rész. Lőcsének régiségei, *Henszlmann Imre*. XIV táblával és 88 fametszettel. — Ára 6 frt.

IV. kötet: I. rész. Bártfa középkori műemlékei. A szent Egyed templomának műrégészeti leírása. Irta és rajzokkal illusztrálta *Myskovszky Viktor*. IX fénynyomatu táblával s számos fametszettel. Ára 5 frt.

II. rész. 1880. Bártfa középkori műemlékei. A városház s a város erődítményeinek műrégészeti leírása. Irta s rajzokkal illusztrálta *Myskovszky Viktor*. V fénynyomatu táblával s számos fametszettel. 132 l. Ára 4 frt.

Monumenta Hungariæ archæologica ævi mediæ. A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Irta *Reissenberger Lajos és Henszlmann Imre*. 1883. Nagy 4-edrét 85 l. Ára 4 frt.

Dr. *Lipp Vilmos*. A keszthelyi sírmezők. 1884. 363 rajzzal. 52 l. Ára 1 frt 60 kr.

Dr. *Meyer M. A.* Szent Simon ezüst koporsója Zárában. 14 képes melléklettel és 29 ábrával a szövegben. 1894. 64 l. XIV tábla.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ:

Archæologiai Értesítő 1869—1872. I—VI. kötet. Szerk. Dr. *Rómer Flóris*. — 1873. VII. kötet. Szerk. Dr. *Henszlmann Imre*. — 1874. VIII. kötet. Szerk. Dr. *Henszlmann* vezérlete alatt *Geduly Ferencz*. — 1875. IX. kötet. Szerk. Dr. *Henszlmann Imre* és Dr. *Ortvay Tivadar*. — 1876—1879. X—XIII. kötet. Szerk. Dr. *Henszlmann Imre* és br. *Nyáry Albert*. Ára kötetenként 3 frt. — 1880. XIV. kötet. Szerk. *Pulszky Károly*. Ára 5 frt. — Uj folyam 1881—1884. I—IV. kötet. Szerk. *Pulszky Károly*. Ára kötetenként 5 frt. — 1885—1895. V—XV. Szerk. *Hampel József*. Ára kötetenként 6 frt.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA ARCHÆOL. BIZOTTSÁGA KÖZBENJÁRÁSÁVAL MEGJELENTEK:

A székesfehérvári ásátások eredménye. Irta *Henszlmann Imre*. Nagy negyedrért 226 l. 9 réztáblával és számos fametsz-
vénnyel. 1864. Ára 2 frt.

Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra. I. rész. Őskori műrégészet. Irta Dr. *Rómer Flóris*. 134 l. 154 fa-
metszettel. — II. rész. Középkori építészet. Irta Dr. *Henszlmann Imre*. 150 l. 250 fametszettel. Ára 2 frt 50 kr. (Elfogyott.)

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK ARCHÆOL. ÉRDEKŰ KIADVÁNYAI:

Henszlmann Imre. Tanulmányok a góthok művészetéről. 1874. Egy képtáblával 10 kr.

Pulszky Ferencz. A magyarországi avar leletekről. 1874. 10 kr.

Ortvay Tivadar. Margum és Contramargum helyfekvése. 1877. 45 kr.

Rómer Flóris. Északnyugoti utam. 1879. 10 kr.

Torma Károly. A limes dacicus felső része. 1880. 90 kr.

Torma Károly. Az aquincumi amphitheatrum éjszaki fele. (Jelentés az ottani ásátásokról.) Nyolcz fametszettel s tizenöt
fénynyomatu táblával. 1880. 1 frt.

Myskovszky Viktor. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. 1880. 40 kr.

Majláth Béla. Forgách Ádám és Báthory Zsófia ékszereinek történetéből. 1882. 20 kr.

Vaisz Ignác. Masolino olasz képművei. Adalékok a magyar műtörténethez. 1883. 10 kr.

Dr. *Ortvay Tivadar*. Egy állítólagos római mediterrán ut Pannoniában. (Egy térképpel.) 1883. 50 kr.

Dr. *Lipp Vilmos*. A keszthelyi dobogói sírmező. 1883. 10 kr.

Hampel József. Adalék Pannonia történetéhez Antoninus Pius korában. 1884. 20 kr.

Ortvay Tivadar. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északkeurópai præhistorikus kőeszközök eredete és régisége körül.
Első fele. 1884. 40 kr. — Ugyanaz, második fele. 80 kr.

Szentkláray Jenő. A becskeréki vár. 1884. 30 kr.

Ortvay Tivadar. A præhistorikus kőeszközök régiségi jellegeiről. 1885. 30 kr.

Bunyitay Vincze. Szilágymegye középkori műemlékei. 1885. 30 kr.

Pulszky Ferencz. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. 20 kr. — Folytatás. 40 kr.

Téglás Gábor. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. 40 kr.

Bunyitay Vincze. A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. Egy rajz és két fénynyomat-
tal. 1893. 1 frt.

Téglás Gábor. Ujabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafelirataihoz s az aldunai határvédelem viszonya Dacia törté-
netéhez egészen Traianus felléptéig. 14 szövegközi rajzzal. 1894. 1 frt.

Hampel József. A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. Első rész. Kétszáz képes táblával és a szöveg-
ben 48 ábrával. 1894. 5 frt.